

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Diplomová práce

2014

Petr Sedláček

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Ústav hospodářských a sociálních dějin

Diplomová práce

Bc. Petr Sedláček

Olomoucké tvarůžky – produkce, podnikání, konzum (1938-1960)

**Olomouc cottage cheese – production, enterprise, consumption (1938-
1960)**

Praha, 2014

Vedoucí práce: prof. PhDr. Eduard Kubů, CSc.

Děkuji vedoucímu práce prof. PhDr. Eduardu Kubů, CSc. za odborné vedení a za poskytnutí množství podnětů a cenných rad.

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracoval samostatně, že jsem řádně citoval všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia, či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Olomouci dne 1. 8. 2014

Klíčová slova

Olomoucké tvarůžky, dějiny podnikání, mléčný průmysl, dějiny konzumu, státní zásahy, hospodářské a sociální dějiny

Keywords

Olomouc cottage cheese, business history, dairy industry, history of consumption, state interventions, economic and social history

Abstrakt

Diplomová práce se věnuje problematice produkce, podnikání a konzumu olomouckých tvarůžků v období let 1938-1960 na území českých zemí, resp. Československa. Shrnuje vývoj tohoto oboru do roku 1938 a všímá si jak ho ovlivnily důsledky mnichovské změny hranic. Práce sleduje druhy státních zásahů do výroby tvarůžků ve válečných a poválečných letech. Také sleduje proces socializace a následného znárodnění soukromých podniků v 50. letech. Práce přibližuje obraz podnikání ve výrobě tvarůžků a přináší bližší studii tří typických podnikatelů v závislosti na rozsahu jejich produkce. Dále se práce zabývá tvarůžkářstvím jako specifickým odvětvím mléčného průmyslu. Sleduje počet, formu, velikost, regionální rozmístění a strojní vybavení podniků působících v tomto oboru. Poté se věnuje velikosti produkce tvarůžků, jejímu vztahu k celkové produkci sýrů, k typu závodů a regionu. Zabývá se počtem a strukturou pracovníků v tvarůžkářských podnicích a jejich postavením. Věnuje se také exportu tvarůžků. Poslední kapitola je věnována místu tvarůžků v konzumních zvyklostech obyvatelstva a jeho sociální podmíněnosti.

Abstract

The diploma thesis deals with topic of production, enterprise and consumption of "Olomoucké tvarůžky" (Olomouc cottage cheese) in a 1938-1960 period on the ground of bohemian lands, or Czechoslovakia respectively. It summarizes development of this branch up to the year 1938 and observes how it was affected by the consequences of the Munich Treaty. The thesis puts closer look at the types of state interventions in production of Olomouc cottage cheese in war and postwar time. It also observes process of socialization and subsequent nationalization of private businesses in 1950s. Then it focuses on major aspects of business in this branch and brings more detailed study of three typical entrepreneurs according to the scale of their involvement. The thesis furthermore characterizes production of Olomouc cottage cheese as an individual branch of dairy industry. It surveys number, form, regional dislocation and machinery of businesses. Then it considers amount of production of Olomouc cottage cheese, its relation to total cheese production, to type of plant and region. It deals with number, structure and position of employees in Olomouc cottage cheese businesses. It also concerns export of Olomouc cottage cheese. Last chapter inquires position of Olomouc cottage cheese in consumption habits of population and its social dependency.

Obsah

1. Úvod.....	10
2. Literatura, prameny, metody a přístupy	11
2.1. Literatura.....	11
2.2. Prameny	13
2.3. Metody	15
2.4. Přístupy	16
3. Vývoj tvarůžkářství do roku 1938 a vliv mnichovské změny hranic	18
3.1. Vývoj tvarůžkářství do roku 1938 (kontextuální úvod).....	18
3.2. Vliv změny hranic v roce 1938 na tvarůžkářství	20
4. Vývoj státních zásahů do tvarůžkářství	24
4.1. Období 1938-1945	24
4.1.1. Přejít k řízenému hospodářství (1938-1939).....	24
4.1.2. Právní rámec řízení výroby tvarůžků.....	27
4.1.3. Státní zásahy do výroby tvarůžků v období 1938-1945	30
4.1.4. Arizace a rasová perzekuce.....	36
4.2. Období 1945-1949	37
4.3. Socializace a znárodnění výroby tvarůžků (státní zásahy v 50. letech).....	40
4.4. Shrnutí.....	48
5. Tvarůžkářství – mikropohled (1938-1960).....	51
5.1. Podnikání v tvarůžkářství 1938-1960	51
5.2. Karel Pivný	53
5.3. František Zdařil.....	57
5.4. Jakob Schindler.....	60
5.5. Období státního socialismu 1950-1960	61
5.5.1. Výroba tvarůžků v rámci národního podniku Průmysl mléčné výživy	61
5.5.2. Národní podnik Olomoucké tvarůžkárny Loštice.....	64
5.5.3. Kulturní a politická činnost OTL n.p.....	70
5.6. Shrnutí.....	72
6. Tvarůžkářství – makropohled (1938-1960)	73
6.1. Podniky	73
6.1.1. Počet podniků	73
6.1.2. Forma podniků	75
6.1.3. Velikost závodů	75
6.1.4. Strojní vybavení tvarůžkáren	78
6.2. Produkce	82
6.2.1. Výroba tvarůžků obecně	82
6.2.2. Výroba tvarůžků podle regionů a typu závodů.....	86
6.3. Pracovníci v tvarůžkárkách.....	88
6.3.1. Počet pracovníků.....	88
6.3.2. Struktura zaměstnaných.....	90
6.3.3. Postavení zaměstnanců	92
6.4. Vývoz tvarůžků.....	96
6.5. Shrnutí.....	98
6. Konzum a jeho sociální podmíněnost.....	101
7. Závěr	105
Seznam pramenů a použité literatury.....	108
1. Prameny archivní	108
2. Literatura.....	108
Seznam příloh	111

Seznam zkratek

AM	archiv města
c.d.	citované dílo
č.	číslo
ČSR	Československá republika
ČSSR	Československá socialistická republika
<i>HP</i>	koňské síly
inv. č.	inventární číslo
JNV	jednotný národní výbor
kart.	karton
KNV	krajský národní výbor
KS	krajský soud
KSČ	Komunistická strana Československa
MNV	místní národní výbor
MěNV	městský národní výbor
MPP	ministerstvo potravinářského průmyslu
NA	Národní archiv
n.p.	národní podnik
okr.	okres
ONV	okresní národní výbor
OS	okresní soud
OTL	Olomoucké tvarůžkárny Loštice
OÚ	okresní úřad
OV KSČ	okresní výbor Komunistické strany Československa
OŽK	Obchodní a živnostenská komora
pob.	pobočka
PMV	Průmysl mléčné výživy
roč.	ročník
s.	strana
sg.	signatura
SOkA	Státní okresní archiv
SČV	Svaz československých velkostatkářů
spis. zn.	spisová značka

S.Ú.S.	Státní úřad statistický
ÚNV	Ústřední národní výbor
Ú.S.Ú.	Ústřední statistický úřad
ÚŘP	Úřad říšského protektora
ZA	Zemský archiv

1. Úvod

Olomoucké tvarůžky jsou původní moravský sýr a tradiční produkt domácího potravinářství. Cestu na stůl konzumenta nejen v českých zemích, ale i v zahraničí, si nacházejí již od 19. století. Z sýrařského hlediska jde o kyselý, pod mazem zrající sýr s osobitou chutí i vůní, který se jako regionální potravina těší ochraně Evropské unie.

Touto problematikou jsem se již zabýval ve své předcházející bakalářské práci a mohl jsem tak využít jejich závěrů.¹ Nabídla se mi možnost sledovat proměnu poměrů v tvarůžkářském odvětví, podnikatelské činnosti v něm a konzumních zvyklostí společnosti pod vlivem stupňujících se státních zásahů do ekonomiky až do konečného převzetí výroby státem a znárodnění provozoven. S vědomím toho, jaký prostor pro historické bádání fenomén olomouckých tvarůžků nabízí ve své sociokulturní dimenzi, tvořil hlavní předmět mého zájmu hospodářský aspekt problematiky.

¹ Petr Sedláček, *Olomoucké tvarůžky: produkce, podnikání, konzum*, 2011, Bakalářská práce FF UK.

2. Literatura, prameny, metody a přístupy

2.1. Literatura

Fenomén olomouckých tvarůžků v historiografii hospodářských a sociálních dějin se dosud pozornosti badatelů netěšil. Výjimkou v tomto ohledu je moje práce z roku 2011², která ve vztahu k předkládanému tématu poskytuje vhodnou výchozí pozici pro další výzkum. Zmiňovaná práce se totiž problematikou produkce, podnikání a konzumu olomouckých tvarůžků zabývala v období konce 19. století a tzv. první republiky a zachytila vývojové trendy tohoto oboru, které nyní můžeme dále rozvíjet.

Práce populárně-naučného charakteru Pavla Pospěcha³ nastiňuje počátky výroby olomouckých tvarůžků a její rozvoj. Dále se věnuje postupu výroby, vývozu tvarůžků, jejich výrobě v mlékárnách a dotýká se některých aspektů podmínek výroby. Problematikou tvarůžkářství ve zkoumaném období řízeného a centrálně plánovaného hospodářství se zabývá jen omezeně. Vývoje ve válečných letech si nevšímá a soustředí se na období po roce 1945. Práce hromadí řadu neuspořádaných informací, svůj výklad řadí chronologicky přičemž nevynechává žádné systematické kategorie zkoumání. V důsledku toho jsou předkládané poznatky jednotlivé bez sledování dynamiky jejich vývoje. I když práce přináší některé dílčí informace jedinečného charakteru, netvoří homogenní celek a nevytváří platformu pro vědecké zkoumání. Dalším problémem této práce je chybějící poznámkový aparát, jakož i specifikace použitých pramenů, což znemožňuje verifikaci uváděných údajů.

První díl⁴ dvoudílné, populárně-naučné *Historie mlékárenství v Čechách a na Moravě*, podává nástin vývoje mléčné výroby od nejstarších dob do konce 80. let 20. století. Dále se věnuje rozvoji vybraných mlékárenských podniků v jednotlivých regionech českých zemí a přináší seznam producentů činných v mléčné výrobě v dané lokalitě. Tvarůžkářstvím ve vztahu ke zkoumanému období se zabývá až po roce 1945. Přináší přitom pouze obecné informace o socializaci podniků na počátku 50. let a konstatuje následné organizační transformace socializovaných výroben. Druhý díl⁵, který se speciálně zabývá vývojem mlékárenství v poválečném období, přináší propracovanější obraz problematiky. Všímá si modernizačních tendencí v oboru, jeho organizaci, propagaci a zahraniční obchod. Dále se stejně jako díl první věnuje geografii výroby v jednotlivých oblastech českých zemí.

² Petr Sedláček, *Olomoucké tvarůžky: produkce, podnikání, konzum*, 2011, Bakalářská práce FF UK.

³ Pavel Pospěch, *Výroba olomouckých tvarůžků, minulost a současnost*, Olomouc 1986.

⁴ *Historie mlékárenství v Čechách a na Moravě*, kolektiv autorů, Praha 1998.

⁵ *Historie mlékárenství v Čechách a na Moravě, II. Díl*, kolektiv autorů, Praha 2001.

K vývoji tvarůžkářství uvádí jen několik jednotlivých informací ve vztahu k organizačním změnám v rámci socializované výroby, konstatuje znárodnění roku 1957 a dále nastiňuje vývoj oboru po roce 1960. Slabinou obou dílů je chybějící poznámkový aparát, jakož i odkazy na užité prameny.

Historií výroby olomouckých tvarůžků se nezabývá ani odborná technická publikace *Výroba sýrů*.⁶ Přináší jen povšechný vývoj sýrařství na území Československa a ve vztahu k olomouckým tvarůžkům popisuje jejich výrobní postup a vlastnosti potřebných surovin.

*Historie a současnost podnikání na Olomoucku*⁷ se tvarůžkářství věnuje jen ve stručnosti, když jmenuje výrobce působící v Olomouci a jeho okolí. Podrobněji se problematice výroby tvarůžků nevěnují ani *Dějiny Olomouce*⁸. Omezují se totiž na výčet větších výrobců podnikajících v Olomouci.

Moderní zpracování dějin Loštic, hlavního centra produkce olomouckých tvarůžků v období od 20. let 20. století, není k dispozici. Sborník *Loštice od minulosti k dnešku*⁹ z osmdesátých let minulého století se tématu olomouckých tvarůžků v krátkých odstavcích věnuje na více místech. Připomíná počátky výroby tvarůžků v Lošticích, rozvoj tamních podniků, jejich počet za první republiky, přičemž vyzvedává postavení největších výrobců Pivný a Dubský. Zmiňují se i mzdy zaměstnanců ve 30. letech. Ve vztahu ke zkoumanému období řízeného a centrálně plánovaného hospodářství je jen konstatováno převzetí výroby státem na počátku let 50., zřízení národního podniku Olomoucké tvarůžkárny Loštice a znárodnění v roce 1957. Dále je potom stručně nastíněn vývoj podniku v 60. a 70. letech. Ve vztahu k mé práci tak nepřinesl žádné nové poznatky.

Dějiny mléčného průmyslu se zabývají rovněž syntetické, dvoudílné, *Hospodářské a sociální dějiny Československa*¹⁰ zpracované kolektivem autorů. Zaměření publikace na poskytnutí obrazu hlavních vývojových tendencí hospodářství a společnosti ale neponechává prostor pro zájem o tvarůžkářství, které tvořilo jen dílčí segment v rámci vlastní mléčné výroby.

Svébytné místo v literatuře je možné vyhradit článku Rudolfa Hraběte, dřívějšího majitele tvarůžkárny v Olomouci a dlouholetého předsedy oborových organizací výrobců

⁶ Václav Kněz, *Výroba sýrů*, Praha 1956.

⁷ Miloslav Čermák, Jaroslav Spišák, *Historie a současnost podnikání na Olomoucku*, Žehušice 2004.

⁸ *Dějiny Olomouce*, kolektiv autorů, Olomouc, 2009.

⁹ *Loštice od minulosti k dnešku*, kolektiv autorů, Loštice, 1983.

¹⁰ *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918-1992*, kolektiv autorů, Praha 2009.

tvářůžků.¹¹ Hrabě, z perspektivy tvarůžkářského insidera, podává stručný pohled na historii tvarůžkářství počínaje prvními zmínkami v 16. století až po socializaci výroby v 50. letech 20. století. Větší pozornost věnuje rozvoji živnostenské výroby tvarůžků. Za zvlášť přínosné lze považovat údaje o velikosti produkce a vývozu tvarůžků před vypuknutím hospodářské krize 30. let 20. století. Vývojem tvarůžkářství po roce 1938 se ale zabývá jen okrajově – konstatuje organizaci výroby v řízeném hospodářství, všímá si socializace výroby v roce 1950 a zvláštní důraz klade na vyhlášku ministerstva výživy chránící název „olomoucké tvarůžky“.

Jako regionálně vlastivědné lze označit následující dva články. Jedná se o článek Adolfa Langa¹², který zmiňuje ústní tradici o přenesení výroby tvarůžků do Loštic. Ve vztahu ke zkoumanému období se zabývá pouze vybavením provozovny v 50. letech ve srovnání s řemeslnou ruční výrobou. Drobný článek Josefa Bieberleho se věnuje postupu výroby, rozvoji řemeslné výroby v 19. století a postupné modernizaci produkce. K problematice tvarůžkářství v řízeném a centrálně plánovaném hospodářství si všímá především postavení dělnictva a zdůrazňuje přeměny související se socializací a znárodněním výroby.¹³ Tematizací a pojetím jsou poplatné době svého vzniku.

2.2. Prameny

Při práci s pramennou základnou jsem se musel potýkat se značnou roztržitostí archivního materiálu a absencí systematického zdroje informací, který by vznikl organickou činností podnikatelského, nebo veřejného subjektu. Nejen že se při práci s archivním materiálem nepodařilo dohledat žádný fond zabývající se výhradně problematikou výroby tvarůžků, ale cennou výjimkou byly i archivní složky věnované výlučně této problematice. Dostupné prameny se ukázaly jako interpretačně náročné, neúplné a s tendencí vypovídat jen o určitých typech skutečností. Řadu jiných se zásadním významem jako například míru zisku v odvětví, otázku podnikatelských strategií nebo postavení podnikatelů ve společnosti přitom ponechávají stranou. Stav pramenné základny je tak svou neúplností analogický stavu před druhou světovou válkou. Dále jsem se musel vyrovnat s nepřístupností některých archivních fondů, zejména ústředních institucí, které

¹¹ Rudolf Hrabě, Z historie olomouckého tvarůžku, in: *Průmysl potravin*, č. 5, roč. 1952, s. 229.

¹² Adolf Lang, Vyprávění o tvarůžkách, in: *Severní Morava, vlastivědný sborník*, č. 3., Šumperk, 1959, s. 13-20.

¹³ Josef Bieberle, „Pravé olomoucké tvarůžky“ z Loštic, in: *Vlastivědné zajímavosti*, č. 59, Šumperk, 1972, nestránkováno.

by s ohledem na své kompetence mohly k problematice řízeného a centrálně plánovaného hospodářství přinést další cenné poznatky. Prameny často měly hodnotu individuálního názoru, který nebylo možné objektivizovat. Nesoustavnost a útržkovitost pramenného materiálu si vyžádala jeho vzájemné kombinování. Současně nezbytně vedla k tomu, že i rekonstruovaný obraz předkládané problematiky má fragmentární charakter.

Při práci na předkládané problematice se jako nejpřínosnější ukázaly fondy Krajského národního výboru (KNV) Olomouc a Obchodní a živnostenské komory (OŽK) Olomouc. První zmiňovaný fond jen v omezené míře vypovídal o počtu podniků a vývozu v období 50. let. Více vypovídal o procesu socializace a znárodnění podniků. Dále tento pramen nabízí ad hoc vhled do stavu a vybavení provozoven, a některých aspektů fungování tvarůžkářských závodů v centrálně plánovaném hospodářství. Nalezl jsem zde i dílčí zmínky k problematice konzumu tvarůžků.

Fond OŽK Olomouc poskytuje dílčí poznatky k zavádění řízeného hospodářství do odvětví výroby tvarůžků v období Protektorátu a současně přináší sondu do počtu a velikosti podniků, jakož i některé jednotlivé údaje k podnikání v tomto oboru. Opět jen dílčím způsobem se věnuje vývozu a konzumu tvarůžků. Všechny tyto poznatky se s ohledem na zrušení Obchodních a živnostenských komor na konci 40. let vztahují jen k první dekádě zkoumaného období.

Ucelenější informace o počtu a struktuře zaměstnanců v 50. letech nabídl fond KS SÚS Olomouc. Vedle toho v souvislosti vypovídal o stanovené výši plánu a skutečné produkci Olomouckých tvarůžkáren n.p. v období centrálně plánovaného hospodářství.

Fond MěNV Loštice nabídl fragmentární poznatky o postavení zaměstnanců v tvarůžkárnách, a dílčí informace k podnikání v tomto oboru. Značně okrajově se věnuje problematice znárodnění, konzumu tvarůžků a jejich vývozu.

Opět jenom částečně pokrývá problematiku socializace a znárodnění provozoven fond ONV Zábřeh. V menší míře se věnuje sledování počtu zaměstnanců a podnikání v oboru.

Prameny s menší výpovědní hodnotou poskytly následující fondy. Fond ÚSČP nabídl možnost získat informace o struktuře tvarůžkářských podniků po válce. Fond MNV Hněvotín prostřednictvím soupisu majetku odsouvaného německého obyvatelstva byl sondou do vybavení tamní tvarůžkárny malého podnikatele.

Ve vztahu ke zkoumané problematice byla jen okrajová výpovědní hodnota následujících fondů. Fond SČV prostřednictvím neúplně zachovaných zápisů ze schůzí správních rad Svazu pro mléko, tuky a vejce vypovídá o zavádění řízeného hospodářství do mléčné

výroby. S jeho pomocí tak mohla být alespoň částečně nahrazena nepřístupnost vlastního fondu Svazu pro mléko, tuky a vejce. Fond OV KSČ Zábřeh pomohl poodhalit kulturní a politickou dimenzi národního podniku Olomoucké tvarůžkárny v 50. letech a roli, jakou hrál ve své sídelní obci. Doplnkové informace k podnikání v tvarůžkářství poskytl fond ÚNV Olomouc. Dílčí poznatky k fenoménu arizací nabídl fond OLR Olomouc. Fond KS Olomouc nabídl o podnikatelích a jejich firmách pouze elementární poznatky.

Jak již bylo zmíněno, musel jsem se při práci potýkat s nepřístupností některých archivních fondů. Jde o fond Svaz pro mléko, tuky a vejce, fond Ministerstvo výživy, fond Ministerstvo potravinářského průmyslu a fond Ministerstvo potravinářského průmyslu – hlavní správa mlékáren, všechny uložené v NA Praha, a fond Severomoravské mlékárny uložený v ZA Opava. Nepřístupnost těchto fondů je ve všech případech dána skutečností, že dosud nebyly archivně zpracovány. Očekávané informace k problematice státních zásahů do hospodářství v celém zkoumaném období tak musely být komplementovány ze zdrojů podnikatelské samosprávy, odborného tisku a nižších organizačních složek státní správy (do 1949 OŽK Olomouc, Mlékařské listy, po 1949 KNV Olomouc, ONV Zábřeh).

Některá souhrnná data o tvarůžkářství, jakož i o mléčném průmyslu byla čerpána ze statistických publikací. Jedná se především o Zprávy státního úřadu statistického, Statistické informace a Statistické ročenky republiky Československé. Ty ale nebyly schopny poskytnout data v potřebných dlouhodobých časových řadách, které tak musely být vytvářeny a doplňovány s pomocí jiného pramenného materiálu.

V práci byl rovněž využit dobový odborný tisk. Mlékařské listy, které vycházely do roku 1950, nabídl řadu postřehů a komentářů zejména k problematice řízeného hospodářství, jakož i dílčí příspěvky k vývozu a konzumu tvarůžků. Časopis Potravinářský průmysl, do něhož byly ve zmiňovaném roce 1950 Mlékařské listy začleněny, se s ohledem na své široké vymezení věnoval problematice výroby tvarůžků jen sporadicky. Stejná byla situace u krátkodobě vycházejícího časopisu Průmysl výživy.

Využil jsem také údaje uváděné v Compassu-průmyslové ročence, z níž jsem získal dílčí informace o počtu zaměstnanců a strojním vybavení podniků na počátku sledovaného období.

2.3. Metody

Předkládaná problematika vyžadovala po metodologické stránce diferencovaný přístup s ohledem na rozdílný charakter použitého pramenného materiálu. Kvantitativní metody

byly použity především v kapitole Makropohled, která představuje tvarůžkářství jako specifické odvětví mléčné výroby. Zde bylo vytyčeno a sledováno několik kategorií, které umožňují rekonstruovat obraz jeho hlavních vývojových tendencí. Ze shromážděných údajů byly vytvářeny časové řady, které byly vyneseny do tabulek a grafů. Sledovány byly kategorie počtu podniků, velikosti produkce, strojního vybavení, počtu zaměstnaných osob a jejich struktury.

Metodami business history bylo přistoupeno ke zkoumání zvoleného vzorku podnikatelů a jejich firem v kapitole Mikropohled. Vzorek byl přitom vybrán tak, aby reprezentoval hlavní velikostní skupiny podniků v tomto oboru. Přitom jsem si vědom, že rozdělení podnikatelů na velké, střední a malé je arbitrární. Pro stanovení těchto kategorií byly použity dílčí údaje o počtu zaměstnanců, obratu a výše předepsaných daní. Při zkoumání kategorií míry zisku, obratu a jejich vývoje jsem však byl silně omezen torzovitým charakterem pramenného materiálu.

Za použití metod dějin správy jsem pak přistoupil ke zpracování kapitoly Vývoj státních zásahů do tvarůžkářství. Zde jsem si všiml oblastí do kterých zásahy směřovaly, způsoby jaké byly pro intervence voleny a následky které pro obor a podnikání v něm znamenaly.

2.4. Přístupy

Žádná z výše uváděných prací ve vztahu ke zkoumané problematice ve sledovaném období nerekonstruuje celistvý obraz podnikání ve výrobě olomouckých tvarůžků, samotného odvětví a místa tvarůžků v konzumních zvyklostech společnosti. Současně neposkytuje ani dostatečně pevnou oporu pro další badatelské využití poskytovaných poznatků. Proto předkládaná práce, kromě zmiňovaných východisek, které poskytla má bakalářská práce, stojí výhradně na prvovýzkumu.

Při práci na předkládané problematice jsem si položil tyto badatelské otázky. Předně šlo o přiblížení vývoje tvarůžkářství jako specifického odvětví mléčné výroby v období řízeného a posléze i centrálně plánovaného hospodářství. Dále jsem sledoval způsoby, jakými se zvolený vzorek podnikatelů z tohoto odvětví vyrovnával se státními intervencemi až do konečného znárodnění výroby a jak si následně stát vedl jako podnikající subjekt. Všiml jsem si rovněž co tvořilo hlavní předmět zmiňovaných státních zásahů, jakých podob nabývaly a jak ovlivňovaly vývoj tvarůžkářství. Sledoval jsem též proces koncentrace výroby. Zvláštní předmět zájmu pak představoval proces socializace výroby ústící ve znárodnění podniků na konci 50. let. Zkoumání osudů bývalých podnikatelů v tomto

období přitom není předmětem této práce a vyžádalo by si další specializovaný výzkum. Tento výzkum by přitom s ohledem na dostupnost pramenů byl značně nesnadný. Závěrečná pasáž práce je věnována spotřebě tvarůžků a jejich místu v konzumních zvyklostech české společnosti.

Práce je časově vymezena léty 1938-1960. Počátek sledovaného období byl zvolen s ohledem na závažnou proměnu společenského a ekonomického řádu, kdy mutuje meziválečná liberální demokracie první republiky v autoritativní druhorepublikový režim. Současně jsem k tomuto datu ukončil svou předchozí práci a tudíž představuje výhodnou pozici pro další výzkum. Konečný mezník pak byl stanoven arbitrárně, při vědomí, že k proměnám srovnatelným s rokem 1938 nedošlo. Přesto představuje rok 1960 významný předěl ve společenském a ekonomickém vývoji poválečného období, kdy se uzavírá etapa přechodu k socialismu. Završení výstavby socialismu se projevilo nejen v přijetí nové ústavy a názvu státu, ale také organizačními změnami státních institucí. V této souvislosti došlo k reorganizaci řízení mléčného průmyslu, při níž byl národní podnik Olomoucké tvarůžkárny začleněn do národního podniku Severomoravské mlékárny.

3. Vývoj tvarůžkářství do roku 1938 a vliv mnichovské změny hranic

3.1. Vývoj tvarůžkářství do roku 1938 (kontextuální úvod)

Průmyslová produkce olomouckých tvarůžků vychází z tradice domácí výroby kyselých sýrů v oblasti střední Moravy. Poměrně jednoduché zpracování mléka na tvaroh a následně na tvarůžky umožňovalo místním rolníkům několikanásobné prodloužení jeho trvanlivosti a současně využití přebytků mléčné produkce. Výroba kyselých sýrů byla ve střední Evropě všeobecně rozšířená, přičemž výrobky v jednotlivých oblastech získávaly vlivem místních odlišností specifický charakter. Například v Duryňsku se vyráběly tvarůžky harzské, v Porýní tvarůžky mohučské a v Čechách tzv. homolky. Tvarůžky vyráběné na Moravě v oblasti Hané dostaly svůj název od místa pravidelných trhů se zemědělskými produkty ve městě Olomouci.

Výroba tvarůžků se skládá z několika fází, přičemž nezbytným předpokladem je příprava vlastní suroviny – tvarohu. První fází je formování tvarohu do požadovaného tvaru. Poté následuje sušení tohoto polotovaru. Usušených tvarůžků se pro zahájení procesu zrání umývají. Závěrečnou fází je zrání. I když tento postup doznal jen nepatrných změn, technologie výroby se postupně vyvíjela. Původně ruční práce byla od konce 19. století zdokonalována požíváním jednoduchých nástrojů, jako byly mlýny na tvaroh, či ruční formovačky na tvarůžky. Ty zefektivňovaly provádění jednotlivých výrobních kroků a umožnily výrobu ve větším měřítku. Ve 20. letech pak s pomocí strojního pohonu a zavedení formovacích strojů dochází u největších výrobců k plné mechanizaci výroby. Další inovaci v technologii výroby znamenalo zavedení přísad urychlujících zrání kyselých sýrů v období kolem první světové války. Zrání se zkracovalo v průměru 3-4x a kromě toho tyto přísady přispívaly i k optimalizaci procesu zrání a ve svém výsledku vedly k větší stravitelnosti a tlumily příliš ostrou chuť a zápach tvarůžků.

Literatura uvádí první zmínky o výrobě olomouckých tvarůžků již v 15. století.¹⁴ První řemeslné dílny specializující se na výrobu tvarůžků vznikly ve století 18. a v první polovině století následujícího se výroba tvarůžků rozšířila natolik, že byly rozváženy po celé střední Evropě. Pokroky v dopravě a zvýšení mléčné produkce v důsledku tzv. agrární

¹⁴ Johann Kux, Die Deutschen Siedlungen um Olmütz, Olmütz 1943, s. 465.

revoluce znamenaly významný podnět pro další rozvoj výroby tvarůžků. Na přelomu 19. a 20. století tak produkce tvarůžků v českých zemích zřejmě vrcholila. Současně probíhající strukturální proměna mléčné výroby, kterou znamenalo průmyslové zpracování mléka zejména v nově zakládaných rolnických družstevních mlékárnách vytvořilo předpoklad pro vznik tovární velkovýroby tvarůžků.

Zásobovací krize vyvolaná první světovou válkou se výrazným způsobem projevila i na mléčném průmyslu a výrobě tvarůžků. Kvůli poklesu mléčné produkce a nedostatečným dodávkám tvarohu musela zastavit činnost řada výrobců, zatímco pro některé znamenaly státní zásahy další rozvoj a ve svém důsledku vedly i k rozšíření živnostenské výroby tvarůžků i mimo svou tradiční oblast do východních Čech.

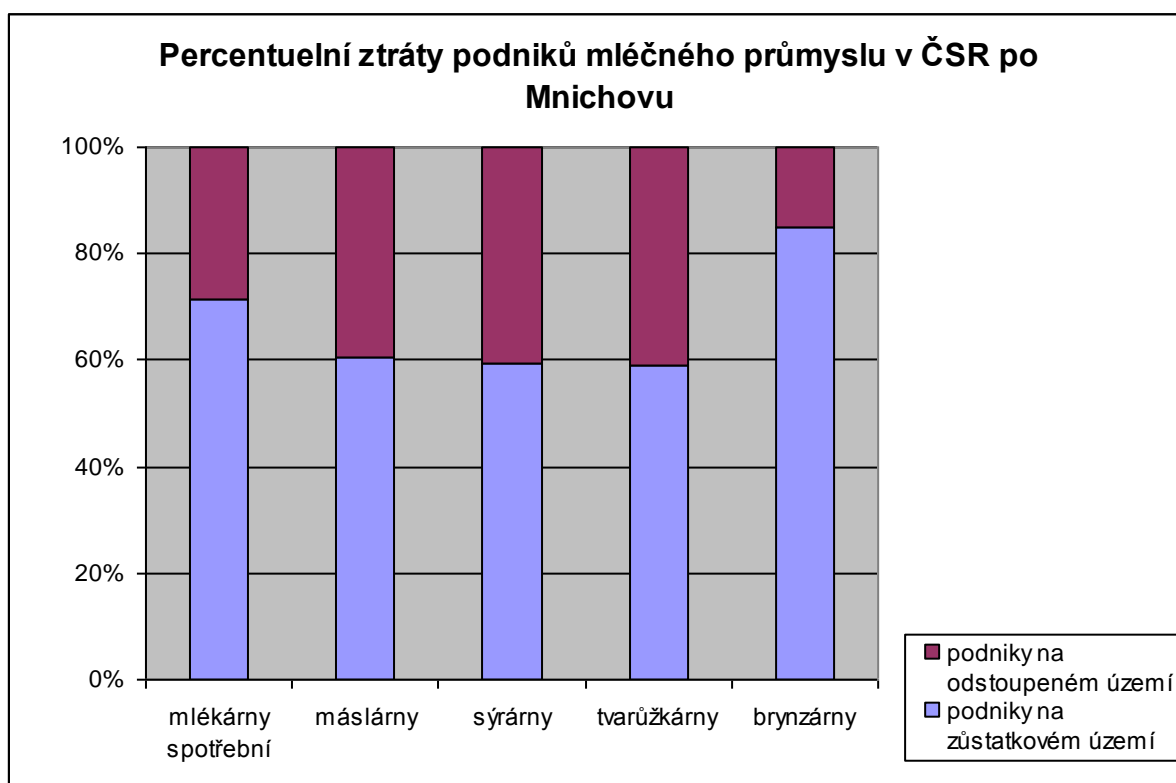
V průběhu 20. let došlo k opětovnému rozvoji výroby. Tvarůžky patřily k tradičním exportním artiklům, které směřovaly zejména do Rakouska, Maďarska a Německa a jejich export v tomto období se pohyboval kolem poloviny jejich celkové produkce v Československu. Po propuknutí hospodářské krize ale došlo k silnému omezení vývozních možností.

Ve 30. letech bylo tvarůžkářství etablovaným odvětvím mléčné výroby, které vyrábělo 40% veškeré sýrařské produkce na území Československa. Výrobou tvarůžků se zabývaly specializované závody, tvarůžkárny, které stály za téměř 90% jejich produkce. Na rozdíl od zbytku mléčného průmyslu, kde převládala družstevní forma podnikání, byla výroba tvarůžků doménou podnikatelů-jednotlivců. V tvarůžkářství na konci 30. let se projevovaly jisté tendence ke koncentraci výroby; čtyři největší výrobci s obratem přes 1 mil. Kč v roce 1938 dohromady vytvářeli 59% obratu všech výrobců tvarůžků na území pozdějšího Protektorátu. Dohromady ve všech tvarůžkárnách ve 30. letech bylo zaměstnáváno celkem přes 500 pracovníků, převážně žen, což tvořilo ale jen kolem 8% všech zaměstnaných v mléčném průmyslu. Nároky na kvalifikaci dělníků byly nízké, což se projevovalo i na úrovni mezd. Zatímco v největších podnicích byly již od 20. let všechny fáze výrobního procesu mechanizovány, menší výrobní si nadále uchovávaly charakter rukodělné řemeslné práce.¹⁵ Zájmy výrobců tvarůžků hájily vlastní profesní organizace – většina byla sdružena v Svazu sýráren severo- a středomoravských, menší část pak ve Svazu výrobců tvarůžků v ČSR. Organizace se vyznačovaly utrakvismem.

¹⁵ Velmi podobným vývojem od 18. století přitom procházela výroba kyselých sýrů i v sousedním Německu. Viz. Kurt Ballhorn, *Sauermilchkäserei*, Leipzig, 1985, s. 6-9.

Díky své nízké ceně a kvalitní výživné hodnotě byly olomoucké tvarůžky oblíbenou potravinou mezi nižšími vrstvami obyvatelstva, zejména mezi průmyslovým dělnictvem.¹⁶

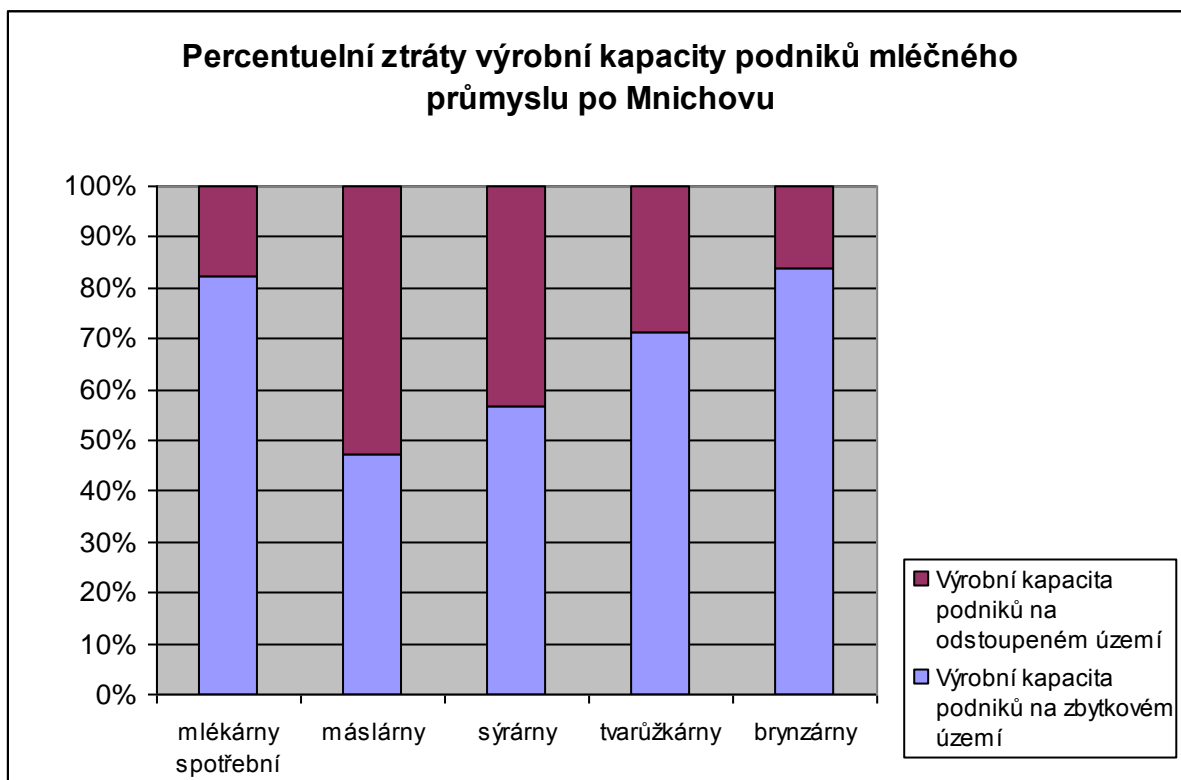
3.2. Vliv změny hranic v roce 1938 na tvarůžkářství

Zdroj: Příloha 1.

Odstoupení 1/3 území první ČSR Německu, Maďarsku a Polsku v důsledku Mnichovské smlouvy a následujících událostí se promítlo i na struktuře mléčného průmyslu a s ním na počtu tvarůžkáren. Tvarůžkárny vykázaly percentuelně největší úbytek počtu podniků ze všech kategorií mléčného průmyslu – 41%. Ztráty u tvarůžkáren činily o šest desetin procentních bodů více než u sýráren a o celých 25,8 procentních bodů více než u brynzáren, které byly z mlékařského průmyslu změnou hranic postiženy nejméně. Průměrné ztráty mlékařského průmyslu (35%) převýšily ztráty v tvarůžkárnách o šest procentních bodů. Tvarůžkárny tak byly změnou hranic nejsilněji zasaženým odvětvím mléčné výroby co do počtu závodů a jejich percentuelní ztráty přesahovaly průměr celého mléčného průmyslu.

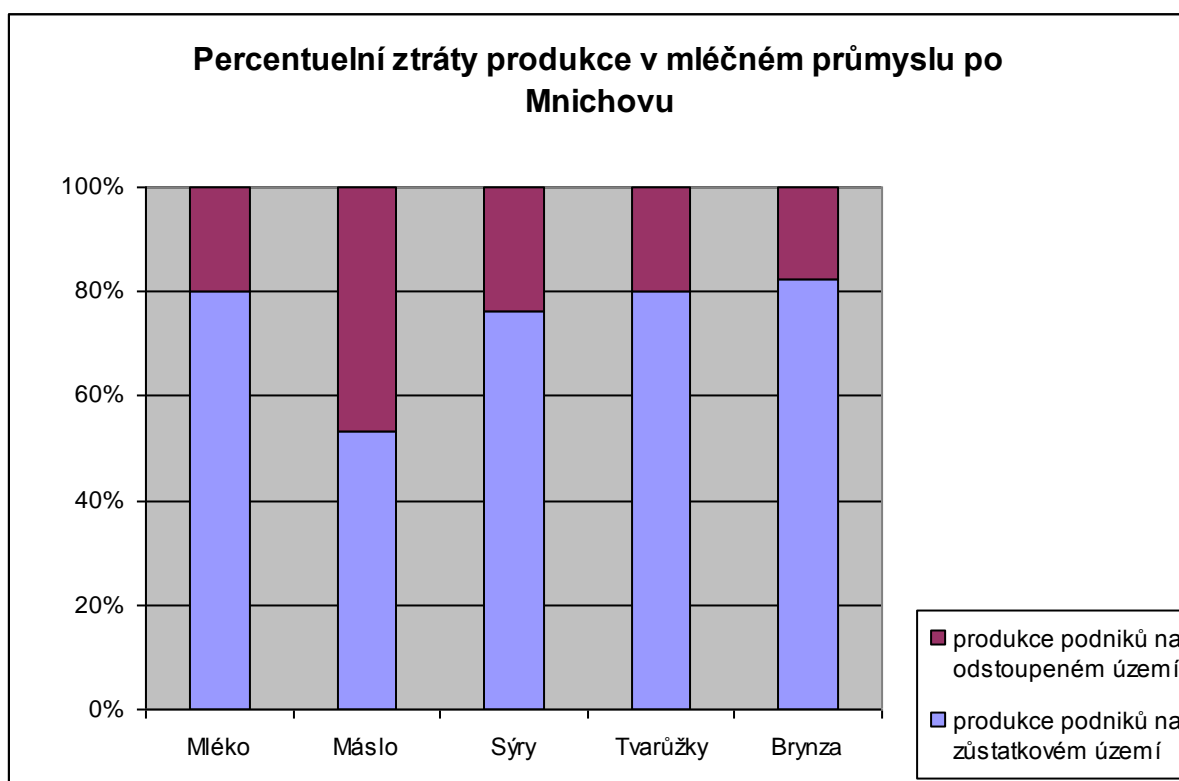
¹⁶ Petr Sedláček, *Olomoucké tvarůžky: produkce, podnikání, konzum*, 2011, Bakalářská práce FF UK.

Zdroj: Příloha 2.

Poněkud jiný obrázek poskytuje pohled na změny ve výrobní kapacitě. Zatímco prostý počet tvarůžkáren vykázal zábořem dvoupětinovou ztrátu, ztráty ve výrobní kapacitě byly mnohem menší, jen 28,9%. Ač nebyla vypočtena průměrná ztráta pro celý mléčný průmysl dohromady, je zřejmé, že v tomto případě patřily tvarůžkárny k těm méně postiženým odvětvím. Největší ztrátu výrobní kapacity vykazovaly máslárny s 53% a sýrárny s 43%. K méně postiženým podnikům patřily spotřební mlékárny s úbytkem kapacit 18% a brynzárny s 16% ztrátou. Ztráty tvarůžkářství tak byly v porovnání z celkovými ztrátami československého průmyslu, které činily přibližně 2/5 jeho kapacity, poněkud menší.¹⁷

¹⁷ Václav Průcha a kol.: Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918-1992, díl I., Brno 2004, s. 428.

Zdroj: Příloha 3.

Ještě menší ztráty jsou patrné při pohledu na skutečný úbytek produkce tvarůžků. Ten v důsledku změny hranic činil 19,8%, tedy jednu pětinu dřívější produkce. Spolu s výrobou brynzy, která vykázala ztrátu 17,8%, a výrobou mléka s úbytkem 20% tak patřila produkce tvarůžků v porovnání s ostatními odvětvími mlékařského průmyslu k méně zasaženým. Výroba sýrů vykázala úbytek 24% a nejvíce postiženou se stala výroba másla s 47% úbytkem.

Z uvedených dat plyne následující závěr. Ztráta 34 tvarůžkáren představovala ztrátu 41% všech tvarůžkářských podniků, současně ale těchto 34 tvarůžkáren tvořilo jen 28,9% výrobní kapacity všech tvarůžkáren a navíc se na odstoupeném území produkovalo jen 8 428 q tvarůžků, neboli „pouhých“ 19,8% předmnichovské výroby tvarůžků.¹⁸ Viděno pod úhlem produkce tvarůžků tak celkové ztráty tvarůžkářství nebyly tak hrozné, jak by se při pohledu na percentuelní úbytek jednotlivých tvarůžkáren mohlo zdát.

Toto zjištění nás vede k dalšímu poznatku. Uvážíme-li, že oněch 49 závodů nacházejících se na území druhé republiky (a budoucího Protektorátu) představovalo 71,1% výrobní

¹⁸ Tvarůžky ale nebyly vyráběny pouze v tvarůžkárnách. Nelze proto dále porovnávat údaje o počtu závodů a jejich výrobní kapacitě na jedné straně s údaji o velikosti produkce na straně druhé.

kapacity v bývalých hranicích, zatímco zbývajících 34 závodů na odstoupeném území pouhých 28,9%, dojdeme k závěru, že tvarůžkárny na druhorepublikovém území měly 1,7x větší výrobní kapacity (přepočtením poměrné výrobní kapacity na 1 tvarůžkárnu) než ty na území odstoupeném.

Tento závěr potvrzují Mlékařské listy, které o odstoupených závodech hovoří jako o „vesměs pouze malých výrobcích“ a jejich podíl na celkové produkci přesně odhadovaly na 20%. Jednalo se přitom převážně o německé podniky. Všechny hlavní výrobní oblasti (Loštice, Olomouc, Hněvotín, východní Čechy) zůstaly totiž i pomnichovskému Československu.¹⁹

Změna hranic se promítla také na strukturu výroby tvarůžků. Z hlediska regionálního vykazaly mnohem větší ztráty produkce tvarůžků Čechy než Morava se Slezskem. V porovnání s rokem 1937 se mnichovským zábořem zmenšila výroba tvarůžků v Čechách o 62%, zatímco na Moravě a ve Slezsku jen o 24%. Z hlediska typu závodů, ve kterých se tvarůžky vyráběly došlo k poklesu podílu tvarůžkáren na celkové produkci tvarůžků, a to z 88% na 83%. Mnichovským změnou hranic byly tedy ve větší míře postiženy tvarůžkárny než jiné výrobní podniky zabývající se výrobou tvarůžků a zvláště pak se jednalo o podniky nacházející se v Čechách.

Změna hranic znamenala pro tvarůžkářské podniky významný zásah do dosavadních obchodních vazeb. Odstoupené území hrálo významnou roli nejen jako odběratel vyrobených tvarůžků ale také jako dodavatel tvarohu. Do odstoupeného území přitom měla směřovat necelá 1/3 odbytu tvarůžkáren.²⁰ I když v roce 1939 vývoz sýrů do odstoupeného území ještě dozníval byl nejpozději od roku 1940 tento trh pro výrobce tvarůžků ztracen.

¹⁹ Mlékařské listy, roč. XXX (1938), č. 22, s. 332.

²⁰ Mlékařské listy, roč. XXXI (1939), č. 4, s. 50.

4. Vývoj státních zásahů do tvarůžkářství

Při zpracovávání této problematiky se zřejmě nevíce projeví nedostatky pramenné základny. S ohledem na nepřístupnost pramenných fondů ústředních institucí jsem byl odkázán na prameny sekundární povahy, které se vyznačovaly značnou mírou nepřehlednosti a též neúplnosti. I přesto bylo možné vystihnout některé oblasti státní regulace podstatné pro podnikání ve výrobě tvarůžků, jejichž nástin podávám v následující části kapitoly.

4.1. Období 1938-1945

4.1.1. Přechod k řízenému hospodářství (1938-1939)

Úvahy o zavedení řízeného hospodářství v mléčném průmyslu se v odborném mlékařském periodiku - Mlékařských listech - objevovaly pod vlivem hospodářské krize od počátku 30. let. Zákonná úprava hospodaření s mlékem a mléčnými výrobky začala být připravována až v rámci tzv. druhé republiky, kdy byla vlivem mnichovské změny hranic náhle změněna struktura tohoto odvětví a přerušeny dlouhodobé hospodářské vazby. V rámci její přípravy se hlavní organizace výrobců tvarůžků, Svaz sýráren severo- a středomoravských, usiloval o vlastní zastoupení v uvažované společnosti obhospodařující mléčnou výrobu. Tato společnost měla totiž mít mimo jiné pravomoc udělovat povolení k dodávkám tvarohu výrobcům a ti jej měli zpracovávat jen v určitém povoleném množství. Navíc s ohledem na kvalitu výrobků žádal Svaz sýráren o udržení dodávek tvarohu z již osvědčených mlékáren. Kvótou pro přiděl tvarohu tvarůžkářům se měl stát roční průměr za poslední tři roky. Svaz se přitom důrazně ohrazoval proti přidělovému poměru mléčných výrobků, kde mělo být na roveň 1 litru mléka postaveno 12 dkg sýra (bez rozlišování tučnosti) nebo 20 dkg tvarohu, který by značně omezil konzum sýrů. Hlavním sporným bodem při přípravě tohoto zákona byl vzájemný poměr zastoupení družstevních a soukromých podniků v nově zřizované organizaci zastřešující hospodaření s mlékem, přičemž první návrhy zákona zvýhodňovaly družstevní sektor. Svaz sýráren severo- a středomoravských přitom s ohledem na vlastnickou strukturu tvarůžkáren vystupoval za soukromé výrobce.

V memorandu datovaném 5. ledna 1939 a určeném pro olomouckou živnostenskou komoru přednesl Svaz sýráren svůj postoj k připravované úpravě zákona o mléčné výrobě. Svaz se stavěl pozitivně k myšlence řízení mléčné výroby, přičemž trval na svébytném zastoupení tvarůžkářských závodů v rámci připravované společnosti. Požadoval zavedení povinné

dodávky mléka všemi producenty v těch oblastech, kde se nacházely mlékárny, přičemž producent si mohl ponechat plnotučné mléko jen pro vlastní spotřebu a nesměl ho dále zpracovávat, což mělo být vyhrazeno pouze mlékárnám. Dále Svaz žádal rozšíření sběrných oblastí mlékáren a v jejich rámci kvůli nevhodnosti zákaz výroby tzv. selského másla, tedy tradičního neprůmyslového výrobku zemědělských usedlostí, který snižoval množství tvarohu vhodného pro výrobu tvarůžků.²¹

Myšlenku „určitého uspořádání“ (řízení) mléčné výroby prostřednictvím Mléčného syndikátu přijala i valná hromada Svazu sýráren severo- a středomoravských konaná 15. února 1939. Současně ale trvala na zachování rovnosti jednotlivých složek mléčné výroby v zastoupení syndikátu, kde měl své místo mít i Svaz sýráren.²²

Nerealizovaným projektem zavedení řízeného hospodářství do výroby tvarůžků byl návrh ministerstva zemědělství na zřízení Syndikátu výrobců olomouckých tvarůžků z počátku března 1939.²³ Přípravné práce na syndikátu přitom pokračovaly i po okupaci zbytku českých zemí. Zástupci zájmových organizací, tedy Svaz sýráren severo- a středomoravských, Spolek výrobců olomouckých tvarůžků a zástupci mlékáren, na poradě konané dne 27. dubna 1939 vyslovili svůj „zásadní souhlas“ se zřízením Syndikátu a současně přednesli své návrhy a připomínky k jeho činnosti.²⁴ Syndikát měl tvořit samosprávnou součást řízené mléčné výroby. Při jeho formování bylo využito zkušeností získaných z činnosti syndikátů jiných oborů, zejména ze syndikátu brynzařského. Výrazným podnětem podporujícím výrobce k ustavení Syndikátu mohly být především přetrvávající problémy s dodávkami tvarohu od konce roku 1938.

Syndikát výrobců olomouckých tvarůžků měl mít své sídlo v Olomouci, jeho členy měly být Centrokooperativ v zastoupení mlékařských družstev v zemi České a Moravskoslezské, dále Svaz průmyslníků za soukromé mlékařské podniky a nakonec organizace výrobců olomouckých tvarůžků. Mlékárny i tvarůžkárny měly být zastoupeny rovným podílem, každá měla delegovat pět zástupců. Zástupce družstevních mlékáren mělo jmenovat ministerstvo zemědělství na návrh Centrokooperativu, zástupce soukromých mlékáren a zástupce tvarůžkáren mělo jmenovat ministerstvo obchodu na návrh příslušných organizací.

²¹ ZA Opava, pob. Olomouc, fond OŽK Olomouc, inv. č. 16598, sg. XII Dg, karton 1993. Osnova vládního nařízení ke zvelebení mléčné výroby.

²² Mlékařské listy, roč. XXXI (1939), č. 4, s. 50.

²³ Mlékařské listy, roč. XXXI (1939), č. 5, s. 70.

²⁴ Mlékařské listy, roč. XXXI (1939), č. 9, s. 124.

Mezi úkoly syndikátu mělo patřit:

1. stanovit roční výši kontingentů výroby tvarůžků pro jednotlivé výrobce
2. navrhopvat ceny tvarohu a ceny tvarůžků, které budou vyhlašovat min. zemědělství a min. obchodu v dohodě s ostatními ministerstvy
3. dohlížet na vyplácení stanovených cen výrobcům tvarohu a na stejnoměrný výkup tvarohu od všech jeho výrobců podle jejich výrobní kapacity
4. dohlížet na jakost tvarohu a tvarůžků
5. podporovat odbyt tvarůžků na domácích i zahraničních trzích a podporovat vývoz
6. navrhopvat zřizování nových tvarůžkáren a obnovování provozu v pozastavených závodech
7. vést seznam výrobců olomouckých tvarůžků

Pro zřízení nové nebo k znovuotevření více než 3 roky nevyrábějící tvarůžkárny bylo zapotřebí souhlasu ministerstva obchodu v dohodě s min. zemědělství. Syndikát měl dále vydat nařízení upravující balení tvarůžků. Podnik vyrábějící olomoucké tvarůžky musel být vybaven „náležitým, motorickou silou poháněným zařízením na výrobu olomouckých tvarůžků“. Dále měl být podnik vybaven pro řádné skladování tvarohu, výrobu a skladování tvarůžků, čímž bylo míněno že dotyčný podnik měl mít alespoň 3 místnosti určené k výrobě a jednu místnost na skladování tvarohu. Podnik musel být také vybaven „nutnými pomůckami laborantními na zkoušení tvarohu“. V podniku muselo být ročně zpracováno nejméně 250 q tvarohu. Tato opatření se měla vztahovat nejen na podniky nově zakládané, ale i na podniky stávající, které měly do stanovené lhůty vyhovět uvedeným předpisům. Výrobci tvarůžků měli povinnost vést záznamy o výrobě a odbytu tvarůžků, které měly být Syndikátu kdykoliv k dispozici.²⁵

Zřejmým záměrem Syndikátu tak bylo jak omezení přístupu k podnikání ve výrobě tvarůžků, tak i omezení činnosti malých řemeslných dílen, které tvořily většinu tvarůžkářských podniků. S ohledem na údaje o množství zpracovaného tvarohu tvarůžkářskými podniky v letech 1936-1938 zjišťovaných při kontingentaci jeho dodávek v roce 1940 by přitom zmiňovaný limit 250 q znamenal vyřazení z činnosti 26 z 49 tehdy činných výrobců tvarůžků²⁶ na území Protektorátu. Ve srovnání s úpravou, jaká byla v německém

²⁵ Mlékařské listy, roč. XXXI (1939), č. 10, s. 143-144. Osnova tohoto nařízení se nachází rovněž v NA Praha, fond ÚŘP, sg. VIII/1/8, kart. 19.

²⁶ Jde o všechny výrobce tvarůžků, nejen o tvarůžkárny.

řízeném hospodářství po okupaci skutečně zavedena do praxe tak druhorepublikový návrh Syndikátu počítal s mnohem invazivnějším zásahem do tvarůžkářské výroby.

Je přitom otázkou, zda podnět zásahu takového rozsahu pocházel z ústřední instituce – ministerstva zemědělství, anebo prostřednictvím zájmových organizací od větších výrobců, kterým by tak odpadla konkurence.

Projekt Syndikátu zůstal jen ve fázi návrhu a uskutečněn nebyl. Důvodem zřejmě byla skutečnost, že nezapadal do struktury řízeného hospodářství zaváděného v Protektorátu podle německých vzorů. Státní zásahy do tvarůžkářského oboru se tak v budoucnu realizovaly prostřednictvím Svazu pro mléko, tuky a vejce zřízeného na podzim 1939.²⁷ I přesto, že Syndikát nebyl vytvořen, jeho záměry na omezení malovýroby a koncentraci odvětví byly v menším měřítku v průběhu válečných let realizovány právě Svazem pro mléko, tuky a vejce. Jako společná organizace všech výrobců tvarůžků byl přitom v jeho rámci v červnu 1940 vytvořen Svaz tvarůžkáren v Čechách a na Moravě na půdorysu staršího Svazu sýráren severo- a středomoravských.

4.1.2. Právní rámec řízení výroby tvarůžků

Po obsazení zbytku českých zemí v březnu 1939 byly předchozí druhorepublikové návrhy na zavedení řízeného hospodářství prostřednictvím monopolní organizace obhospodařující výrobu a distribuci mléka a mléčných výrobků, tzv. mléčného syndikátu, přizpůsobeny poměrům panujícím v Německé říši. Jako vzor posloužila tamní úprava organizace mléčné výroby. Mlékařské listy přitom tuto iniciativu přijímaly s jistou dávkou kritiky, když poukazyvaly na skutečnost, že Mléčný monopol by získal dosavadní pravomoci zájmových organizací mléčného průmyslu, které by ztratily smysl existence, dále na nutnost odvádění povinných příspěvků na činnost monopolu a fakt povinného členství.²⁸

Právním základem pro zavedení řízeného hospodářství v oblasti mléčné výroby bylo vládní nařízení č. 208 o úpravě výroby, zpracování a odbytu mléka, mléčných výrobků, tuků a vajec z 27.9.1939, provedené na základě zmocňovacího zákona č. 330 Sb. z. a n. z 15.12.1938.²⁹ Vládní nařízení zřizovalo „Česko-Moravský svaz pro mléko, tuky a vejce“, který byl vybaven širokými nařizovacími pravomocemi v oblasti mléčné výroby, výroby

²⁷ ZA Opava, pob. Olomouc, fond OŽK Olomouc, inv. č. 17900, sg. XVID, karton 2124, Příprava pro řízené hospodářství a výroby Ol. tvarůžků.

²⁸ Mlékařské listy, roč. XXXI (1939), č. 20, s. 265.

²⁹ Viz. příloha 14.

tuků, oleje, vajec a obchodu s nimi. Měl podobu veřejnoprávní korporace a členství v něm bylo povinné pro všechny producenty, zpracovatele a obchodníky s těmito komoditami. Jeho chod měl být financován členskými příspěvky a poplatky za zvláštní úkony. Dodržování svých rozhodnutí, jako i stanov mohl Svaz vymáhat udělením pokuty a to až do výše 100 000 K. Porušení nařízení svazu bylo dále trestáno ve správním řízení či soudně veřejnou mocí, přičemž bylo možné sáhnout k zabavení výrobků, použitých při přestupku, či k nucenému odebrání výrobků při nesplnění předepsané dodávky. Svaz byl prostřednictvím vládního komisaře postaven pod státní dozor, který mohl zasahovat do jeho činnosti ve vymezených případech.³⁰

Vládní nařízení o úpravě výroby, zpracování a odbytu mléka, mléčných výrobků, tuků a vajec dále upravovala vyhláška předsedy vlády ze dne 29.9.1939.³¹ Vyhláška zřizovala Společnost pro obchod mlékem, tuky a vejci, která byla pověřena výkupem a dodávkou mléka, mléčných výrobků, sádla, loje a vajec. Ta měla podobu společnosti s ručením omezeným a byla utvořena Centrokooperativem, Obchodní společností mlékařských družstev, Nákupním a prodejním sdružením průmyslových mlékáren, Velkonákupním družstvem dovozců vajec a mléčných výrobků, Družstvem pro obchod domácími a cizozemskými jatečnými výrobky a tuky a Velkonákupní společností družstev. Společnost se měla řídit pokyny Svazu. Vyhláška stanovovala povinnost všem držitelům dojnic odvést do sběren mléka určených Svazem veškeré přebytkové mléko nad jejich samozásobitelskou potřebu. Toto množství bylo stanoveno Svazem se souhlasem ministerstva zemědělství. Všichni dodavatelé museli zboží dodávat v patřičné jakosti pod hrozbou srážky výkupní ceny; Svaz měl naproti tomu povinnost za dodané zboží zaplatit a opatrovat je s péčí řádného hospodáře. Vyhláška stanovila, že podniky zpracovávající mléko na máslo nebo mléčné výrobky tak mohou činit jen v rozsahu stanoveném Svazem a zakazoval prodej smetan všech druhů spotřebitelům a zaváděl lístkový přidělový systém na mléko, jedlé tuky a vejce.

Českomoravský svaz pro mléko, vejce a tuky jakož i Společnost pro obchod mlékem, tuky a vejci započaly svou činnost 12.10.1939 na základě vyhlášek ministerstva zemědělství.³²

³⁰ Pro stanovy Svazu pro mléko, tuky a vejce viz. příloha 15.

³¹ Vyhláška předsedy vlády ze dne 29. září 1939 o hospodaření s mlékem, mléčnými výrobky, tuky a vejci.

³² Vyhláška ministerstva zemědělství ze dne 10. října 1939, č. 67.077/IV C/1939, o zahájení činnosti Společnosti pro obchod mlékem, tuky a vejci v Praze, resp. Vyhláška ministra zemědělství ze dne 10. října 1939, č. 67.078/IV C/1939, o zahájení činnosti Českomoravského svazu pro mléko, tuky a vejce v Praze.

V průběhu následujících dnů byly svolány valné hromady obou organizací a zvoleni jejich funkcionáři, jako i členové dozorčích a správních rad. Za zmínku stojí, že náhradníkem na funkci člena správní rady Svazu nominovaného za skupinu průmyslových mlékáren se stal Rudolf Hrabě, předseda Svazu sýráren severo- a středomoravských sdružující většinu tvarůžkáren a majitel tvarůžkárny v Olomouci.³³

Řízené hospodářství v mléčné výrobě přitom bylo zavedeno i na ostatních územích bývalého Československa. V říjnu 1939 tak zahájil s podobnými úkoly činnost Mléčný syndikát na území Slovenského státu³⁴ a na území sudetské župy působil Milch- und Fettwirtschaftsverband v Liberci.³⁵

Vyhláškou Svazu pro mléko, tuky a vejce z 20. ledna 1940 byly stanoveny měsíční příspěvky z mléka a mléčných výrobků pro Svaz. Pro tvarůžkárny tento poplatek činil 10 haléřů za kilogram vyrobených tvarůžků, který měl být zahrnut v již stanoveném cenovém rozpětí. Stejným způsobem byla upravena výroba tavených sýrů. Na výrobu jiných druhů sýrů nebyl poplatek explicitně vázán, neboť tento již měl být zahrnut do poplatku za přijaté mléko.³⁶ Nabízí se proto otázka, jestli odlišnou úpravou u tvarůžků a tavených sýrů na jedné straně a ostatních sýrů na straně druhé, nepodléhala první skupina dvojímu zpoplatnění (mléko přijímané mlékárnou a vyráběné tvarůžky), zatímco ostatních sýrů byl účtován poplatek pouze za přijaté mléko mlékárnou, čímž byla relativně oslabena jejich konkurenceschopnost.

Vládní nařízení č. 209 bylo novelizováno v roce 1941. Tato úprava reagovala na zřízení samostatného Svazu pro drůbež, vejce a med koncem předcházejícího roku na něž byla ze Svazu pro mléko, tuky a vejce převedena agenda týkající se vajec³⁷, a dále na reorganizaci kompetencí ministerstev, kdy činnost Svazu pro mléko a tuky byla výhradně přiřazena k ministerstvu zemědělství. Dále byla rozšířena kompetence Svazu na vydávání předpisů a kontrolu jakosti mléka, mléčných výrobků a jedlých tuků. Podstatným způsobem byla také zvýšena horní hranice pro pokuty udělované svazem a to z dřívějších 100 000 K na 1 000 000K. Svaz mohl také při nedostatečné spolehlivosti vedoucího podniku dočasně nebo trvale zakázat jeho další činnost.

³³ Mlékařské listy, roč. XXXI (1939), č.21, s. 286.

³⁴ Mlékařské listy, roč. XXXI (1939), č. 21, s. 294.

³⁵ NA Praha, fond SČV, inv. č. 689, sg. III-D-10, kart. 90.

³⁶ Mlékařské listy, roč. XXXII (1940), č. 2, s. 16.

³⁷ Současně s úpravou agendy bylo z názvu Svazu pro mléko, tuky a vejce vypuštěno slovo vejce.

Změny doznaly také stanovy Svazu. Zde byla posílena úloha státních orgánů, když nově jeho předsednictvo a správní rada byla výlučně jmenována ministerstvem zemědělství.³⁸

4.1.3. Státní zásahy do výroby tvarůžků v období 1938-1945

Státní zásahy do výroby tvarůžků v tomto období se soustředily na úpravu několika oblastí. Jak z dostupných pramenů vyplývá, jednalo se o úpravu dodávek suroviny, její ceny, úpravu cen hotových výrobků a úpravu jejich distribuce. Státní regulaci podléhaly též mzdy zaměstnanců. Vedle toho probíhalo administrativní uzavírání podniků. Není přitom zřejmé, zda ve válečných letech byla regulována též kvalita tvarůžků. Naproti tomu u vybraných druhů sýrů byly stanoveny standardy tučnosti, rozměrů a hmotnosti.³⁹

Dodávky suroviny

Ještě do konce roku 1939 byla vyhláškami Svazu pro mléko, tuky a vejce upravena povinná dodávka mléka a másla do sběren a jejich obvody, jakož i zásobování největších měst v Protektorátu těmito produkty.⁴⁰ Kromě toho byla zakázána výroba sušeného a zahuštěného mléka.⁴¹

V důsledku mnichovské změny hranic došlo k oddělení oblastí produkujících tvaroh pro potřeby tvarůžkáren a samotných výroben tvarůžků, což mezi producenty vyvolávalo oprávněné obavy o budoucnost oboru. Moravské tvarůžkárny dříve získávaly tvaroh hlavně právě od německých mlékáren v odstoupeném pohraničí a celá polovina produkce tvarohu z družstevních mlékáren pocházela z nyní zabraného území.⁴²

Nedostatek tvarohu pro tvarůžkárny ale nebyl vyvolán jen ztrátou tradičních dodavatelů na odstoupeném území. O dodávky mléka z těchto oblastí přišla také velká města jako Brno, Ostrava a Bratislava a aby bylo i nadále udrženo zásobování tamního obyvatelstva, bylo řadě mlékáren na zbytkovém území nařízeno jejich povinné zásobování plnotučným mlékem, čímž výroba tvarohu ještě více poklesla.⁴³ K tomu se československý venkov v průběhu léta 1938 potýkal s nebyvalou epidemií slintavky a kulhavky, která byla jednou

³⁸ Mlékařské listy, roč. XXXIII (1941), č. 14, s. 129.

³⁹ Mlékařské listy, roč. XXXIII (1941), č. 18, s. 178.

⁴⁰ Mlékařské listy, roč. XXXI (1939), č. 25, s. 333.

⁴¹ Mlékařské listy, roč. XXXI (1939), č. 26, s. 347.

⁴² Mlékařské listy, roč. XXX (1938), č. 22, s. 332.

⁴³ ZA Opava, pob. Olomouc, fond OŽK Olomouc, inv. č. 16598, sg. XII Dg, karton 1993. Při jednání o osvobození od daně tvarohu určeného k výrobě tvarůžků uvádí olomoucká OŽK, že dosud byl tvarůžkárnám dodáván ze Sudet a ze Slovenska. Viz. též ZA Opava, pob. Olomouc, fond OŽK Olomouc, inv. č. 13408, sg. III Ba, karton 1662, Paušalování daně z obratu.

z nejrozsáhlejších v Evropě, a způsobovala výrazný pokles dodávek mléka do mlékáren o 40-50%. Epidemie přitom doznívala ještě v létě 1939.⁴⁴ Již na podzim 1938 se tak tvarůžkárny potýkaly s nedostatkem tvarohu.⁴⁵ Důsledkem bylo, že cena za kopu tvarůžků vzrostla na Pražské plodinové burse jen v průběhu podzimu o 20%.⁴⁶

Již v průběhu zimy 1938/1939 se proto Svaz sýráren pokoušel získat tvaroh dovozem ze zahraničí, čemuž ovšem bránily vysoké celní sazby.⁴⁷ Zásobování tvarohem se v průběhu roku 1939 zřejmě dále zhoršovalo; v srpnu tohoto roku konstatuje olomoucká živnostenská komora, že tvarůžkárny jsou pro nedostatek vhodného tvarohu nuceny zastavovat výrobu. S největší pravděpodobností přitom byla příčina ve změněném tržním chování mlékáren. Pro ně bylo pod vlivem změny hranic a následných opatření k zásobování velkých měst nyní výhodnější orientovat podstatnou část své produkce na koncového spotřebitele a vyrábět tvaroh konzumní namísto dřívějšího zásobování tvarůžkáren tvarohem určeným na výrobu tvarůžků.⁴⁸

Producenti tvarůžků se dále snažili dosáhnout osvobození dováženého tvarohu k výrobě tvarůžků od daně z obratu při dovozu.⁴⁹ Svaz sýráren také žádal o zajištění přednostního přidělu tvarohu k výrobě tvarůžků. V memorandu z listopadu 1939, kterým se Svaz sýráren obrací na Svaz pro mléko, tuky a vejce, totiž konstatuje, že dodávka tvarohu do tvarůžkáren poklesla do té míry, že závody pracují v rozsahu necelé 1/3 své výrobní kapacity.⁵⁰ Z pramenů přitom není zřejmé, zda některému z těchto požadavků bylo vyhověno.

Za hlavní příčiny špatného stavu tvarůžkářské výroby považoval Svaz sýráren čtyři problémy: 1. nedisciplinované producenty mléka (rolníky), kteří nedodávají předepsané množství mléka mlékárnám ke zpracování, ale raději je za vyšší cenu prodají do měst (na černém trhu), 2. neúměrná produkce konzumního tvarohu mlékárnami, ze kterého jim při prodeji v malém konsumentům plynou větší zisky než z produkce tvarůžkářského tvarohu, 3. neúměrná produkce polotučných sýrů mlékárnami, na které není stanovena maximální

⁴⁴ Epidemii se věnovala v Mlékařských listech řada článků, např. Mlékařské listy, roč. XXX (1938), č. 19, s. 291-292. Mlékařské listy, roč. XXX (1938), č. 16, s. 241-242. Mlékařské listy, roč. XXXI (1939), č. 13, s. 188.

⁴⁵ Mlékařské listy, roč. XXXI (1939), č. 6, s. 77.

⁴⁶ Mlékařské listy, roč. XXX (1938), č. 26, s. 382.

⁴⁷ Mlékařské listy, roč. XXXI (1939), č. 1, s. 11.

⁴⁸ Mlékařské listy, roč. XXXII (1940), č. 6, s. 68.

⁴⁹ ZA Opava, pob. Olomouc, fond OŽK Olomouc, inv. č. 13408, sg. III Ba, karton 1662, Paušalování daně z obratu.

⁵⁰ ZA Opava, pob. Olomouc, fond OŽK Olomouc, inv. č. 17900, sg. XVID, karton 2124.

cena a jejich výroba je tudíž velmi výhodná, 4. velká produkce beztučných sýrů mlékárnami.⁵¹

Stále přetrvávající nedostatek tvarůžkářského tvarohu vedl v polovině března 1940 Svaz sýráren severo- a středomoravských k požadavku na Svaz pro mléko, tuky a vejce o zavedení kontingentace jeho dodávek do tvarůžkáren. Vedle toho žádal o stanovení výrobního poměru tvarohu tvarůžkářského ku tvarohu konsumnímu 1:1, což dle Svazu sýráren měl být poměr v předešlých letech normální výroby. Dále měly být stanoveny maximální ceny pro beztučné i polotučné sýry a pro polotučné stanoveny i maximální výrobní kvóty pro jednotlivé mlékárny.

Pro účely kontingentace dodávek tvarohu byly tvarůžkářské závody rozděleny na tři skupiny podle rozsahu výroby – podniky tovární (průmyslové), živnostenské a ostatní, přičemž do poslední skupiny spadaly podniky již zastavené, nebo s příležitostnou, či jen vedlejší výrobou. Tato poslední skupina přitom neměla obdržet pevný přiděl tvarohu, ale na rozdíl od ostatních skupin mohla tvaroh nakupovat na volném trhu. Příděl tvarohu byl proveden na základě průměru ročních dodávek tvarůžkárnám za léta 1936-1938.⁵² Mlékárny měly povinnost dodávat polovinu dříve průměrně dodávaného množství. Úprava vstoupila v platnost od 1. srpna 1940 a z 41 existujících tvarůžkáren se kontingentace týkala jenom 28 z nich.⁵³

Ani stanovení dodávek tvarohu však zcela nevyřešilo zásobovací potíže tvarůžkáren. Výroční zpráva olomoucké OŽK za roky 1939-1940 totiž hovoří o tom, že mlékárnám se jejich povinné dodávky dařilo plnit jen ze 3/4 v důsledku čehož měly tvarůžkářny pracovat jen na 40% své kapacity.⁵⁴ Kromě kontingentace dodávek tvarohu měly být jednotlivým tvarůžkárnám určeny i zásobovací oblasti pro odbyt vyrobených tvarůžků.⁵⁵

Počátkem srpna 1941 upravila směrnice Svazu pro mléko a tuky výrobu tvarůžkářského tvarohu. Ten mohl být nyní vyráběn pouze těmi mlékárnami, které měly stanovenou dodávkovou povinnost vůči tvarůžkárnám. Mlékárny mohly tvarůžkářský tvaroh vyrábět

⁵¹ Na značný nárůst produkce ostatních sýrů ukazuje statistika výroby mléčných produktů v kapitole 6 Makropohled.

⁵² ZA Opava, pob. Olomouc, fond OŽK Olomouc, inv. č. 17900, sg. XVID, karton 2124. Mlékařské listy, roč. XXXII (1940), č. 12-13, s. 131.

⁵³ NA Praha, fond SČV, inv. č. 692, kart. 91.

⁵⁴ ZA Opava, pob. Olomouc, fond OŽK Olomouc, inv. č. 20080, karton 2359. Zweijahresbericht über die Wirtschaftslage im Sprengel der Handels- u. Gewerbekammer in Olmütz. Zpráva v této souvislosti ale na rozdíl od ostatních zdrojů uvádí, že přiděl kontingentů měl být zaveden již v únoru 1940.

⁵⁵ Rudolf Hrabě, Z historie olomouckého tvarůžku, in: *Průmysl potravin*, roč. 1952, č. 5, str. 229-231.

pouze v množství předepsaném Svazem a dodávat pouze do jím určených tvarůžkáren, nedostaly-li zvláštní povolení. Tvaroh vyrobený nad určený limit musel být uveden na trh v podobě konsumního.⁵⁶

Úprava cen

Nepříznivou situaci s dodávkami suroviny navrhovaly organizace tvarůžkářů již v srpnu 1939 řešit pomocí státních zásahů. Svaz sýráren tak prostřednictvím olomoucké živnostenské komory žádal o regulaci cen tvarůžkářského tvarohu Nejvyšší cenový úřad. Navrhoval zvýšení ceny tvarůžkářského tvarohu, s očekáváním zvýšení jeho produkce v mlékárnách.⁵⁷

Jedenáctého září 1939 vydal Nejvyšší cenový úřad vyhlášku⁵⁸, kterou stanovil nejvyšší ceny mléka a některých mléčných výrobků v Protektorátu Čechy a Morava. Kromě samotného mléka byly upraveny ceny másla, smetan, tvarohu a tvarůžků. Ceny ostatních druhů sýrů tedy zůstaly bez administrativní úpravy. Ceny tvarůžkářského (průmyslového) tvarohu byly stanoveny na 4K, zatímco konzumního tvarohu na 4,50K a měkkého na 5,50K v Praze, Brně a Ostravě a na 4K, resp. 5K v ostatních velkých městech (Pardubice, Plzeň, Hradec Králové, Jihlava, Olomouc, Prostějov, Zlín). Pro ostatní místa měly ceny stanovit zemské, resp. okresní úřady podle místních poměrů. Samotné tvarůžky se měly prodávat pro velkoobchod za 6K za kopu o 75-80 dkg. Podle Mlékařských listů tato cenová konstrukce poskytovala tvarůžkářům vyhovující režijní a ziskovou marži, která měla při jejich dodržování a normálním provozu napomáhat k jejich „ozdravení“.⁵⁹ Pro samotné producenty ale tato úprava zřejmě nebyla dostatečně vyhovující protože již 9. prosince 1939 se konala v Svazu pro mléko, tuky a vejce porada o nových cenách tvarůžkářského tvarohu i tvarůžků.⁶⁰

Situace pro tvarůžkárny se citelně zhoršila po vydání výnosu Nejvyššího úřadu cenového dne 9. května 1940.⁶¹ Tato úprava měla podpořit mléčnou produkci, když zvyšovala

⁵⁶ Mlékařské listy, roč. XXXIII (1941), č. 10, s. 156. Tvarůžkářský tvaroh mohl být vyráběn i těmi mlékárnami, které měly uloženu dodávku kaseinu pro fy. Weha v Olomouci. Tato firma byla jedinou kaseinárnou na území Protektorátu.

⁵⁷ ZA Opava, pob. Olomouc, fond OŽK Olomouc, inv. č. 16598, sg. XII Dg, karton 1993. Osnova vládního nařízení ke zvelebení mléčné výroby.

⁵⁸ Vyhláška Nejvyššího úřadu cenového č.j. 16.962-III/2-39. Viz. Mlékařské listy, roč. XXXI (1939), č. 19, s. 253.

⁵⁹ Mlékařské listy, roč. XXXI (1939), č. 19, s. 254.

⁶⁰ Mlékařské listy, roč. XXXII (1940), č. 1, s. 10.

⁶¹ Mlékařské listy, roč. XXXII (1940), č. 10, s. 106.

výkupní ceny mléka pro zemědělce a dále upravovala ceny některých mléčných výrobků. Pro výrobce tvarůžků bylo podstatné, že byla zvýšena cena konsumního tvarohu což vedlo mlékárny k dalšímu omezení výroby tvarohu tvarůžkářského. Ceny ostatních druhů sýrů zůstaly neregulovány.

Ceny mléčných výrobků a mezi nimi i tvarůžků dále upravila vyhláška Nejvyššího úřadu cenového ze dne 12. října 1940. Podobně jako předchozí úpravy se kromě tvarůžků opět nevztahovala na sýry. Ceny tvarohu a olomouckých tvarůžků byly oproti minulé úpravě úměrně zvýšeny společně s cenami mléka.⁶² Regulace cen u ostatních druhů sýrů proběhla až v roce 1941.⁶³

Novelizace cenové vyhlášky z 27. července 1942 stanovila cenu za tvarůžkářský tvaroh pro velkoobchod za 1 kg na 6 korun, zatímco tvaroh měkký, pečivový měl být prodáván za 3,80 a tvaroh tvrdý za 6,50 K za kilo.⁶⁴ Po novelizaci v roce 1943 se regulované ceny se lišily jednak podle tučnosti a jednak podle místa prodeje. Zde existovaly 3 kategorie: první - Praha, Brno, Ostrava; druhá - Budějovice, Kladno, Plzeň, Jihlava, Zlín, Přerov, Olomouc; třetí - zbytek Protektorátu.⁶⁵ V roce 1944 nadále platila cenová ustanovení mléka a mléčných výrobků z roku 1942.⁶⁶

Úprava distribuce

Vyhláška Svazu pro mléko a tuky č. 76 z 12. září 1941 upravila obchod se sýry. Za účelem rovnoměrného zásobování rozdělovala území Protektorátu na dvě oblasti – velkých měst s větší spotřebou a zbytek protektorátu s menší spotřebou. Obchod se sýry měli provádět maloobchody a velkospotřebitelé, přičemž výrobny a velkorozdělovny nesměly prodávat sýr spotřebitelům přímo. Vyhláška dále upravovala podmínky skladování sýrů, které neměly být na škodu jejich trvanlivosti. Jeden kupující mohl získat maximálně 10kg všech sýrů, včetně tvarůžků. Ustanovení této vyhlášky se vztahovalo na sýry domácí a částečně i zahraniční provenience, zatímco na tvarůžky platilo jen pokud byly „domácí výroby“.⁶⁷

⁶² Mlékařské listy, roč. XXXII (1940), č. 21, s. 209.

⁶³ Mlékařské listy, roč. XXXIII (1941), č. 19, s. 189.

⁶⁴ Mlékařské listy, roč. XXXIV (1942), č. 17, s. 165-166.

⁶⁵ Mlékařské listy, roč. XXXV (1943), č. 4., s. 49.

⁶⁶ Mlékařské listy, roč. XXXVI (1944), č. 18, s. 176.

⁶⁷ Mlékařské listy, roč. XXXIII (1941), č. 19. s. 190.

Koncem roku 1943 byl dále upraven přiděl sýrů pro velkoodběratele, tj. pro hotely, hostince, a podobné podniky. Příděl určený maloobchodu a velkospotřebitelům určoval Svaz pro mléko a tuky; velkospotřebitelé se o svůj díl měli hlásit prostřednictvím Hospodářské skupiny hostinských živností.⁶⁸

Úprava mezd

Mzdy dělnictva v mlékařských podnicích a s nimi i v tvarůžkárnách dále upravila vyhláška ministra sociální a zdravotní správy z 25. listopadu 1939, která byla vydána v bezprostřední souvislosti se zaváděním předpisů řízeného hospodářství do mléčné výroby. Vyhláška stanovila odstupňované týdenní platy s ohledem na kvalifikaci a délku praxe zaměstnanců a s ohledem na to, zda se jednalo o mužskou, nebo ženskou práci. Pokud již vyplácené mzdy přesahovaly úroveň vyhláškou stanovenou, neměly být sníženy. Podle Mlékařských listů znamenala vyhláška zvýšení mezd v mléčném průmyslu průměrně o 10%.⁶⁹ Při porovnání s níže zmiňovanou kolektivní smlouvou z jara 1939 ve třech tvarůžkárnách znamenala vyhláška zejména navýšení platu méně zkušených zaměstnanců.⁷⁰ Informace o dalších regulacích mezd nejsou k dispozici.

Administrativní zastavování výroby

V roce 1937 se na území českých zemí nacházelo 84 tvarůžkáren, po válce, v roce 1945 již jen 36, tj. 43% původního stavu. Tento pokles byl ovlivněn i státními zásahy v podobě direktivního uzavírání výroben. Je přitom ale otázkou, jakých rozměrů tyto zásahy dosahovaly. Podle Rudolfa Hraběte se tyto zásahy dotýkaly menších výroben, u jejichž majitelů představovala výroba tvarůžků jen vedlejší zdroj obživy.⁷¹ Je tak možné se domnívat, že na území Protektorátu po roce 1940 byla uzavírána výroba v podnicích, které v rámci kontingentace dodávek tvarohu byly zařazeny do třetí kategorie podniků. Zde se jednalo o celkem 13 tvarůžkáren.

Dále byla od roku 1942 na základě vládního nařízení č. 133/42 z 25. března 1942 zastavována výroba ve vybraných podnicích. Z pramenů nevyplývá, že by se toto opatření v prvních dvou letech platnosti dotklo i tvarůžkáren. Změna nastala až v říjnu 1944, odkdy byla až do konce války zastavena výroba v celkem 10 tvarůžkárnách. U dalších 6 podniků bylo vydané rozhodnutí o zastavení výroby zrušeno, nebo odloženo. Z potravinářského

⁶⁸ Mlékařské listy, roč. XXXVI (1944), č. 1, s. 15.

⁶⁹ Mlékařské listy, roč. XXXI (1939), č. 24, s. 321.

⁷⁰ Viz. podkapitola 6.3 Pracovníci v tvarůžkárnách.

⁷¹ Rudolf Hrabě, *Z historie olomoucké ho tvarůžku*, in: Průmysl potravin, roč. 1952, č. 5, str. 229-231.

průmyslu byla výroba zastavována především ve výrobnách kyselého zelí, cukrovinek, prášků do pečiva a kuchyňských přísad a ve škrobárnách.⁷² V roce 1946 byla ale většina takto zastavených tvarůžkářských podniků opět v činnosti.⁷³

I když je pravděpodobné, že proces administrativní koncentrace tvarůžkáren probíhal i na území Sudet, nejsou bližší informace k dispozici.

4.1.4. Arizace a rasová perzekuce

Fenomén arizací se projevil i v tvarůžkářském průmyslu. Z necelých 50 podniků⁷⁴, které zůstaly na území Protektorátu, byly jako narijské označeny čtyři.⁷⁵ Mezi tvarůžkárnami se jednalo o podniky menší velikosti, jejichž průměrný roční obrat za léta 1936 až 1938 činil dohromady 635 368 Kč, což podle údajů olomoucké OŽK tvořilo přibližně 4% celkového obratu všech tvarůžkáren. Pro srovnání největší tvarůžkárna K. Pivného za stejné období dosahovala průměrného ročního obratu 3 322 332 Kč. Ve všech čtyřech podnicích byla do roku 1940 zastavena výroba a podstoupily likvidaci. O arizace židovských tvarůžkáren nebyl projevován zájem. To bylo způsobeno zřejmě specifičností oboru, relativně malou velikostí zabavených podniků, celkovým úpadkem oboru v daném období a následně zřejmě i malou potenciální ziskovostí. Z potravinářského průmyslu byly u olomouckého oberlandrátu potenciálními arizátory nejvíce poptávány sladovny a cukrovary.⁷⁶

⁷² ZA Opava, pob. Olomouc, fond OŽK Olomouc, inv. č. 9188, sign. III A, kart. 1239, Koncentrace průmyslu a řemesla, dále též SOKA Olomouc, fond AM Olomouce, inv.č. 20, sg. 136, kart. 9, Zastavení výroby v průmyslových podnicích.

⁷³ NA Praha, fond Ústřední svaz průmyslu, kartotéka č. 352, 353.

⁷⁴ Oficiální statistika (viz. Zprávy SÚS, č. 65-66, roč. XXI (1940)) uvádí pro rok 1938 na území pozdějšího Protektorátu 48 tvarůžkáren, přičemž zde byly za tvarůžkárny považovány podniky, jejichž hlavní činností byla výroba tvarůžků.

⁷⁵ Byly to podniky: Irma Wischnitserová, Loštice; Vít Eckštejn, Loštice; Ella Kleinová, Loštice a Max Czech, Ostrožské Předměstí. Podnik Army Wischnitserové zaměstnával 1-2 pracovní síly a byl vybaven elektromotorem o výkonu 0,5 ks. Viz. SOKA Šumperk, fond AM Loštice, inv. č. 410, kart. 176. Za léta 1936-1938 dosahoval průměrného ročního obratu 275 673 Kč. Podle zprávy městského úřadu v Lošticích zpracoval měsíčně průměrně 10 q tvarohu, zatímco dle údajů olomoucké OŽK více než 70q. Podnik Víta Eckštejna dosahoval v letech 1936-1938 průměrného ročního obratu 148 633 Kč, podnik Elly Kleinové 125 360 Kč a podnik Maxe Czecha 85 702 Kč. Viz. ZA Opava, pob. Olomouc, fond OŽK Olomouc, inv. č. 17900, sg. XVID, karton 2124.

⁷⁶ ZA Opava, pob. Olomouc, fond Úřad oberlandráta Olomouc, inv. č. 19, kart. 10, Židovský majetek I.

4.2. Období 1945-1949

Denní výrobní kapacita mlékařského průmyslu v 1945

výrobek	Výrobní kapacita podle stavu 31.8.1945		Předpokládané zvýšení nynější výrobní kapacity	
	absolutně	v % proti 1936/1937	po menších opravách	po provedení plánovaných investic
mléko	25 552 hl	+69,4	14,8	36
máslo	1 750 q		18,7	29,8
sýry	1 091 q	+949	17,3	39,7
ol. tvarůžk	308 q	-17,4	9,1	23,7

Zdroj: Statistický zpravodaj, ročník IX, 1946, Praha 1946, s. 191.

O výrazné proměně, kterou prošel mlékařský průmysl pod vlivem válečného řízeného hospodářství, svědčí tato tabulka. Podle zjištění Státního úřadu statistického k 31. srpnu 1945 činila denní výrobní kapacita tvarůžkáren 308q, což znamenalo pokles o 17,4% oproti výrobnímu období 1936/1937. Za stejné období zaznamenala kapacita výroby másla a mléka vzrůst o 69,4% a u výroby sýrů se uvádí dramatický nárůst o 949%. Důvodem poklesu výrobní kapacity u tvarůžkáren bylo rušení menších závodů, zatímco podmínky válečného řízeného hospodářství podnítily masivní rozvoj výroby ostatních druhů sýrů.

Bezprostředně po skončení války bylo rozhodnuto v ponechání řízeného hospodářství v mléčné výrobě. Svaz pro mléko a tuky tak pokračoval ve své činnosti a dále jednotlivým tvarůžkárnám přiděloval kontingenty tvarohu, takže všechny závody, byť v omezeném rozsahu, pracovaly.⁷⁷ Kompetence Svazu se přitom vztahovaly jen na české země; podobnou roli na Slovensku hrálo Mliekarské ústredie.⁷⁸ K reorganizaci řízení mléčné výroby došlo až v roce 1949. Činnost svazu byla k 28. únoru ukončena a jeho působnost byla zčásti převedena na Ústředí pro hospodaření se zemědělskými výrobky, IV. sekci „mléko, drůbež“ a zčásti pak na Ministerstvo výživy.⁷⁹

Dvouletý plán vytyčil pro mléčnou výrobu zvýšení produkce mléka o 75%, což mělo být dosaženo především větší výkonností, než zvýšením stavu dojnic. Výroba másla měla stoupnout o 11%. Plánované investice do mléčné výroby měly pokrýt výstavbu 14 nových mlékáren a rekonstrukci dalších 32, obnovu zařízení a výstavbu místních sběrů mléka.⁸⁰

⁷⁷ Mlékařské listy, roč. XXXVII (1945), č. 16, s. 157.

⁷⁸ Mlékařské listy, roč. XXXIX (1947), č. 10, s. 116.

⁷⁹ Zásobovací zpravodaj, roč. IX (1949), č. 48, s. 167.

⁸⁰ Mlékařské listy, roč. XXXVIII (1946), č. 23, s. 257-258.

Mléčný průmysl dvouletý plán nesplnil, hlavní příčinou byl nedostatek strojů, zkrácení plánovaných investic a katastrofální neúroda roku 1947.⁸¹ Zpráva o splnění dvouletého plánu konstatovala, že tvarůžkárny nemohly uspokojit domácí, natož zahraniční poptávku kvůli malým a nepravidelným dodávkám tvarohu.⁸² Problémy s dodávkou hlavní suroviny, které trápily tvarůžkářství po zavedení řízeného hospodářství ve válečných letech, se tak po krátkém čase znovu vrátily.

Pětiletý plán stanovoval pro mléčný průmysl zvýšení dodávky mléka do mlékáren o 170%, výroba mlékárenského másla o 145%, konsumního mléka o 69% ve vztahu k roku 1948. Tohoto růstu produkce mělo být dosaženo za zvýšení pracovních sil o pouhých 26%, důraz byl tedy kladen na mechanizaci, automatizaci a obecně na zefektivnění výroby.⁸³ U tvarůžkáren ale k žádným rozsáhlým investicím nedošlo a zvýšení efektivity výroby bylo dosaženo jen její koncentrací a uzavíráním malých provozoven.

Na základě dostupných pramenů lze usuzovat, že v poválečném období se státní zásahy do výroby tvarůžků soustředily na dvě hlavní oblasti. Jednak byla regulována kvalita výrobků a způsob jejich balení a dále byla regulována cena tvarohu a hotových tvarůžků.

Úprava kvality

Po válce hodlal Svaz omezit, či zastavit výrobu tvarůžků neodpovídající jakosti, ale ministerstvo výživy tento návrh odmítlo. Jako náhradní řešení tak byly zvoleny přímé dodávky tvarůžkáren svým odběratelům, které měly omezit míru nekvalitního zboží.⁸⁴

Začátkem roku 1946 byla vytvořena Standardizační komise Svazu pro mléko a tuky, která od února 1946 ustanovila jednotné názvy sýrů, jejich složení a obsah tuků. Tvarůžky se mezi nimi prozatím nevyskytovaly.⁸⁵ Společně se standardizací byla zaváděna specializace výroby, kdy jedna mlékárna měla vyrábět nanejvýš dva druhy sýrů, čímž mělo být dosaženo, nejen lepší kvality, ale i rozsahu sýrařské produkce.⁸⁶ Rozdíly ve zpeněžení mezi jednotlivými výrobnami měl vyrovnávat speciálně zřízený Vyrovnávací fond.

⁸¹ Mlékařské listy, roč. XL (1948), č. 22-23, s. 205.

⁸² ZA Opava, pob. Olomouc, fond: KNV Olomouc, inv. č. 591, kart. 315.

⁸³ Mlékařské listy, roč. XL (1948), č. 22-23, s. 205-206.

⁸⁴ Mlékařské listy, roč. XXXIX (1947), č. 13, s. 148.

⁸⁵ Mlékařské listy, roč. XL (1948), č. 5, s. 49-51.

⁸⁶ Opatření omezující počet vyráběných druhů sýrů v sýrárnách za účelem zvýšení jejich kvality se objevuje již ve válečných letech. Viz. NA Praha, fond SČV, inv. č. 689, kart. 90.

Výroby tvarůžků se dotkla až vyhláška ze dne 23. června 1947, kterou Svaz pro mléko a tuky z pověření ministerstva výživy podle § 6 dekretu prezidenta republiky upravoval podmínky výroby sýrů, standardizoval jejich tučnost, velikost a způsob balení. Sýry mohly nadále vyrábět jen ty podniky, kterým byla výroba Svazem povolena. Vyráběny mohly být jen jmenované druhy sýrů. Tvarůžků se uváděly tři druhy: Velký speciál měl předepsaný tvar kulatý, váha kopy se mohla pohybovat mezi 1,8 až 2 kg. Tyčinky měly mít tvar tyčinkový a váhu rovněž 1,8-2kg. Třetí druh tvarůžků se nazýval prostě tvarůžky a ty měly mít tvar kulatý s váhou kopy cca 1kg. Všechny tři druhy tvarůžků měly předepsaný nejmenší obsah sušiny, který měl tvořit alespoň 38%. Na rozdíl od většiny ostatních sýrů se nepředepisoval obsah tuku v sušině. Při uvedení do oběhu z výroben měly být tvarůžky správně usušeny a umyty, napovrch měly být hladké s lesklým zlatožlutým mazem. Uvnitř mohly mít zřetelně pevné tvarohovité jádro bílé barvy, ne ovšem křídovité a drobivé. Jejich chuť měla být specificky pikantní. Výrobní sýrů byly rovněž povinny své výrobky jednotně balit ve stanoveném množství a obalu. Tak velký speciál měl být balen po pěti kusech do celofánu, nebo po 15 či 20 kusech do pergamenu a po 2 kopách do beden. Tyčinky měly být baleny po 3 nebo 5 kusech do celofánu nebo pergamenu a po 2 kopách do beden. Obyčejné tvarůžky se měly balit po 5 nebo 10 kusech do celofánu a po půl kopě do pergamenu a po 4 kopách do beden.

Na obalu muselo být uvedeno jméno sýru, obsah tuku v sušině a nejmenší obsah sušiny (u tvarůžků jen obsah sušiny), zda byl sýr vyroben z pasterizovaného nebo nepasterizovaného mléka, ochrannou známku výrobní.⁸⁷ Toto opatření tak přineslo spotřebitelům jistotu základních standardů kvality výrobků.

Úprava cen

Po skončení války byly dále pevně stanoveny ceny tvarůžkářského tvarohu, což podle názoru Mlékařských listů omezovalo konkurenceschopnost tvarůžkáren.⁸⁸ Při obecné úpravě cen platné od 1.dubna 1947 byla cena tvarůžků snížena o třetinu – z 97,20 Kčs na 66 Kčs za kopy tvarůžků (2kg). V důsledku toho se očekával nárůst konzumu. Toto snížení cen bylo součástí celkového snížení cen mléka a mléčných výrobků.⁸⁹ Snížení cen

⁸⁷ Mlékařské listy, roč. XXXIX (1947), č. 14, s. 162.

⁸⁸ Mlékařské listy, roč. XXXIX (1947), č. 13, s. 148-151.

⁸⁹ Mlékařské listy, roč. XXXIX (1947), č. 9, s. 105.

mléčného průmyslu bylo zřejmě umožněno díky státním dotacím, které měly měsíčně dosahovat výše 100 mil. Kčs.⁹⁰

4.3. Socializace a znárodnění výroby tvarůžků (státní zásahy v 50. letech)

První vlna poválečného znárodnění se tvarůžkářské výrobě, jako i mléčnému průmyslu, vyhnula. Dekret prezidenta republiky č. 101/1945 Sb. z 24. října 1945 o znárodnění podniků potravinářského průmyslu se vztahoval jen na cukrovary a rafinerie cukru, průmyslové lihovary a rafinerie lihu, větší pivovary, mlýny, podniky na výrobu umělých tuků a podniky na výrobu čokolády a cukrovinek. Z těchto odvětví byly přitom vyňaty tzv. výdělková a hospodářská společenstva a o případných dalších výjimkách mohla rozhodovat vláda.⁹¹

Druhá a mnohem rozsáhlejší poválečná vlna znárodnění průmyslu započatá po únorových událostech v roce 1948 byla provedena zákony z 28. dubna 1948 č. 114/1948 o znárodnění některých dalších průmyslových a jiných podniků a závodů a o úpravě některých poměrů znárodněných a národních podniků a č. 115/1948 o znárodnění dalších průmyslových a jiných výrobních podniků a závodů v oboru potravinářském a o úpravě některých poměrů znárodněných a národních podniků tohoto oboru.⁹² I když na jejich základě došlo k zásadní proměně poměrů v mléčném průmyslu, tvarůžkářské podniky znárodněny nebyly. Podle Mlékařských listů se tento zásah týkal asi 28 mlékáren v českých zemích.⁹³

Pro nás důležitější zákon č. 115/1948 Sb. o znárodnění potravinářského průmyslu navazoval na uvedený dekret prezidenta republiky č. 101/1945 a zakotvoval znárodnění v 19 vymezených kategoriích potravinářského průmyslu, mezi kterými byly v 5. odstavci jmenovány i mlékárny. Ty byly definovány jako „po živnostensku provozované podniky, v nichž se provádí mlékárenské ošetření mléka nebo v nichž se pomocí technického zařízení mléko zpracovává na mléčné výrobky.“ Pro ostatní podniky potravinářského průmyslu platila hranice pro znárodnění 50 a více zaměstnaných osob od 1.1.1946. Určení,

⁹⁰ Mlékařské listy, roč. XXXIX (1947), č. 13, s. 143.

⁹¹ Jan Kuklík, *Znárodněné Československo*, Praha 2010, s. 213.

⁹² Jan Kuklík, *tamtéž*, s. 308-311.

⁹³ Mlékařské listy, ročník XL (1948), č. 9, s. 98.

zda podnik spadá pod uvedené kategorie přitom ponechával na rozhodnutí ministra.⁹⁴ Kategorie mlékáren ale nebyla na tvarůžkárny vztažena a ty nenaplňovaly ani podmínku 50 zaměstnanců. Jejich počet v největších tvarůžkárnách v polovině 40. let, kdy se tvarůžkářství nacházelo v útlumu, dosahoval totiž pouhých 18 osob.⁹⁵

Je otázkou, zda tvarůžkárny do kategorie mlékáren v odstavci 5 nespadly kvůli jeho striktnímu výkladu – tvarůžkárny nezpracovávaly *mléko* na mléčné výrobky, ale až samotný tvaroh, který kupovaly, či mělo jejich nezahrnutí do znárodnovacího procesu v této fázi jiný důvod.

Tvarůžkářských podniků se přímo nedotkl ani tzv. plán „Ř“, tedy socializace řemesel jejich začleněním do komunálních, nebo národních podniků.⁹⁶

Převzetí výroby státem proběhlo v tvarůžkárnách cestou tzv. socializace. Právní základ pro provedení tzv. socializace výroby tvarůžků položila až směrnice ministerstva výživy o socializaci řemeslných a neznárodněných potravinářských závodů z listopadu 1949.⁹⁷ Na jejím základě byly zrušeny dosavadní soukromé podniky a výroba byla zařazena pod národní podnik Průmysl mléčné výživy. V jeho rámci byly následně vytvořeny 3 závody zabývající se výrobou olomouckých tvarůžků. Jednalo se o olomoucký závod zahrnující 5 provozoven, loštický závod se 4 provozovnami a orlický závod s rovněž 4 provozovnami. Ostatní provozovny byly s výjimkou výroben úzce spojených s mlékárnami (v Hodoníně a Hoře sv. Šebestiána) v průběhu roku 1950 uzavřeny.⁹⁸ Právní subjektivita jednotlivých soukromých tvarůžkářských podniků zanikla k 1. lednu 1950,⁹⁹ a s dosavadními majiteli byly sepsány nájemní smlouvy. Například v případě bývalého podniku Jaroslav Dubský byla ale nájemní smlouva sepsána až 25. března 1950 se zpětnou platností od 1. ledna 1950.¹⁰⁰ Je přitom otázkou zda se jedná o ojedinělý případ, nebo byly smlouvy se zpětnou platností používány i v jiných případech.

⁹⁴ Zákon č. 115/1948 Sb. o znárodnění dalších průmyslových a jiných výrobních prostředků a závodů v oboru potravinářském a o úpravě některých poměrů znárodněných a národních podniků tohoto oboru.

⁹⁵ ZA Opava, pob. Olomouc, fond KNV Olomouc, inv.č. 4496, sg. 429.2, kart. 4422. Tvarůžkárny v Lošticích-konfiskace.

⁹⁶ SOkA Olomouc, fond JNV Olomouc, Plán Ř, inv.č. 82, kart. 153.

⁹⁷ ZA Opava, pob. Olomouc, fond KNV Olomouc, inv.č. 4496, sg. 429.2, kart. 4422. Tvarůžkárny v Lošticích-konfiskace. P. Pospěch, c.d., s. 20 uvádí, že se jednalo o směrnici č.j. 07385/49-III 2c ze dne 17.11.1949. Tuto informaci se mi nepodařilo ověřit.

⁹⁸ ZA Opava, pob. Olomouc, fond KNV Olomouc, inv.č. 4496, sg. 429.2, kart. 4422. Tvarůžkárny v Lošticích-konfiskace. Dále viz podkapitola Státní podnikání v kapitole Mikropohled.

⁹⁹ Rudolf Hrabě, *Z historie olomouckého tvarůžku*, in: Průmysl potravin, č. 5, sv. 3(1953), s. 229-231; Vavroušek, Josef: Československé tvarůžkárny a jejich úkoly v průmyslu výživy, in: Mlékařské listy, č. 1-2, s. 19-20, roč. 1950.

¹⁰⁰ ZA Opava, pob. Olomouc, fond KNV Olomouc, inv.č. 4496, sg. 429.2, kart. 4422.

I když socializace tvarůžkáren časově spadala do období tzv. improvizované, či divoké socializace živností¹⁰¹, byla jednotně provedena k 1. lednu 1950 na základě direktivního rozhodnutí ústředního orgánu, které podnikatelům neponechávalo možnost výběru. Jen v rámci potravinářského průmyslu se socializace týkala na 18 tisíc drobných soukromých podniků.

Krátce po socializaci výroby tvarůžků bylo přikročeno k zavedení právní ochrany jejich názvu. Vyhláška ministerstva výživy ze dne 8. února 1950 č. 139 Ú.1. I o ochraně názvu „Olomoucké tvarůžky“ vyhradila tento pojem pouze pro zboží pocházející ze stanovené oblasti. Mimo to počítala s výrobou tvarůžků podle interních jakostních norem, upravovala podobu tvarůžků a způsob jejich balení. Tyto kvalitativní parametry přitom přebírala z výše zmiňované vyhlášky Svazu pro mléko a tuky z 23. června 1947 a pro spotřebitele tak nově dávala jen záruky původu zboží. Vyhláška umožňovala získat pro olomoucké tvarůžky ochranu i na zahraničních trzích a souvisí tak se snahou národního podniku zvýšit objem exportu tvarůžků po převzetí výroby státem na počátku 50. let.¹⁰²

S platností od 1. ledna 1951 byly nájemní smlouvy na výrobní tvarůžků pozměněny a to tak, že nově nebylo majitelům propláceno nájemné a amortizace, zatímco PMV se zavázal platit za pronajímatele veškeré daně, dávky, poplatky, pojistné a případné dluhy a provádět opravy všeho druhu najatých věcí. V souvislosti s podnikem Pivný byla tato smlouva bývalými majiteli označena za „velmi výhodnou“ pro národní podnik. Souhlas s bezplatným nájmem přitom odmítli dva majitelé.

Výsledkem uvedených opatření byl vznik specifického souboru majetkoprávních vztahů, kdy se hmotné vybavení dřívějších soukromých tvarůžkáren nestalo majetkem národního podniku, který v nich ale na vlastní náklady provozoval výrobu. Majitelem k výrobě potřebných movitých i nemovitých věcí zůstával nadále původní podnikatel, který zpravidla zůstával v podniku činný, v menších závodech dokonce jako vedoucí.¹⁰³

¹⁰¹ Václav Průcha a kol., *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918-1992*, díl II., Brno 2009, s. 335, dále viz. Pavel Marek, *České živnostnictvo 1945-1960. Likvidace živnostníků, řemeslníků a obchodníků v českých zemích*, Brno 2006.

¹⁰² Vyhláška ministerstva výživy č. 139 ze dne 8. února 1950 o ochraně názvu „Olomoucké tvarůžky“ Úřední list republiky Československé, I. díl, částka 29, s. 304. Viz Příloha 4.

¹⁰³ ZA Opava, pob. Olomouc, fond KNV Olomouc, inv.č. 4496, sg. 429.2, kart. 4422. Tvarůžkárna v Lošticích-konfiskace.

Pro místní organizaci komunistické strany ale tato úprava zřejmě nebyla považována za vyhovující již v době svého vzniku; MV KSČ Loštice na své schůzi konané 19. září 1951 uložil totiž zástupcům závodu požádat o znárodnění podniku.¹⁰⁴

Dosavadní úprava majetkových vztahů v tvarůžkárnách řešená nájemními smlouvami ale zřetelně přestala být pro státní moc dostačující koncem roku 1952 v souvislosti s přípravou nové organizace potravinářského průmyslu. Provozovny se měly stát majetkem národního podniku. Nově zřízený národní podnik Olomoucké tvarůžkárny Loštice se pokoušel od svého vzniku 1. ledna 1953 společně s olomouckým KNV opakovaně dosáhnout znárodnění výroby tvarůžků a to alespoň u největších provozoven. Provozování výroby v nájemních podmínkách považoval za nevyhovující kvůli omezeným možnostem investic, které by tak šly do majetku bývalého podnikatele a potřeby jeho souhlasu ke každé úpravě provozoven, a to i přesto, že nájemné nebylo placeno.

Národní podnik Olomoucké tvarůžkárny a KNV Olomouc tak argumentovaly nutností znárodnění k dalšímu rozvoji podniku, výkladem §1 odst. 5 zákona 115/1948 o znárodnění potravinářského průmyslu, přičemž pod „mlékárny“ uváděné v normě zahrnovaly i tvarůžkárny a přesáhnutím hranice 50 zaměstnanců v „době nesvobody“. Nesoulad s hranicí 50 zaměstnanců po 1. lednu 1946 uvedené v zákoně 115/1948 vysvětlovaly přitom tím, že podle jejich názoru sledoval zákonodárce stanovením hranice 50 zaměstnanců spíše označení výrobní kapacity ke znárodnění uvažovaného podniku. Ta byla dle nich překročena již dříve v minulosti a přesažena byla opět v roce 1953 bez úprav podniků. Příslušný národní podnik přitom pokládal za chybu, že tvarůžkárny již nebyly znárodněny dle uvedeného § 1 odst. 5. Znárodnění přitom mělo být provedeno zpětně k 1.1.1950. Ministerstvo potravinářského průmyslu (MPP) jako nadřízený orgán ale odmítalo užití znárodnovacích předpisů (dekret 101/1945 Sb. a zákon 115/1948 Sb.) na tvarůžkárny s připomenutím, že úmyslem těchto předpisů nebylo postihnout znárodněním podniky řemeslného typu, mezi něž tvarůžkárny řadilo. Odvolávalo se přitom na nízký počet zaměstnanců nedosahující hranice 50 osob a nemožnost zahrnout tvarůžkárny pod pojem mlékárny, neboť výrobní podstata tvarůžkáren odporovala dikci příslušného ustanovení. Neprovedení znárodnění tvarůžkáren na základě těchto předpisů přitom označilo ministerstvo za otázku „zcela nespornou“. Účelové argumentování hranicí 50 zaměstnanců, jako i zahrnutí tvarůžkáren pod pojem mlékárny v zákoně 115/1948 Sb. MPP

¹⁰⁴ SOKA Šumperk, fond OV KSČ Zábřeh, inv. č. 83, kart. 22. Zápisy ze schůzí místního výboru KSČ.

odmítalo.¹⁰⁵ Všechny znárodnovací návrhy z konce roku 1952, léta 1953 jakož i konce tohoto roku byly MPP zamítnuty. KNV Olomouc se i přesto pokoušel intervencemi u MPP dosáhnout znárodnění tvarůžkáren i v roce následujícím.¹⁰⁶

I přesto ale mělo MPP zájem na tom, aby zejména vlastnictví nemovitostí přešlo do národního majetku. K uskutečnění tohoto kroku přitom navrhovalo jejich vyvlastnění za náhradu. Jako prozatímní zlepšení pozice OTL n.p. ve vztahu k výrobním prostorám a inventáři měla posloužit nová úprava nájemního vztahu mezi národním podnikem a bývalým podnikatelem – vlastníkem. Tato úprava vypracovaná MPP na doporučení ministerstva financí znamenala, že bývalým vlastníkům nemělo být za užívání jejich movitého i nemovitého majetku nic placeno, movitý majetek měl po 5-6 letech přejít do vlastnictví národního podniku z titulu hrazení nákladů na generální opravy a údržby a nemovitosti měly být pro účely národního podniku tak zajištěny, jako by se jednalo o národní majetek.

Protože bývalí majitelé odmítali přistoupit na novou a pro ně nevýhodnou úpravu majetkoprávních vztahů, byla na majetek užívaný k výrobě tvarůžků ustavena národní správa.¹⁰⁷ Ta měla zajistit předcházení jakýmkoliv možností narušení plynulého chodu výroby, ke kterému by mohlo dojít, pokud by se vlastníci postavili proti nutným opatřením národního podniku. Příkladem byly jmenovány opravy nebo úpravy nemovitostí a zařízení.¹⁰⁸ Vlastnické právo bývalých podnikatelů tak bylo omezeno pro případ, že by jeho výkon odporoval zájmům národního podniku, resp. že by nesouhlasili se způsobem jakým hodlá podnik nakládat s jejich majetkem.

O procesu zavádění národní správy na tvarůžkářské podniky jsme podrobněji informováni jen ve vztahu k největším provozovám. Zřejmé je, že se vyznačoval značnou komplikovaností.

Na pokyn KNV Olomouc z 15. března 1953 byla příslušným ONV v Zábřehu uvalena na největší tvarůžkárny v Lošticích (Pivný, Dubský) 9. dubna 1953 národní správa s platností od 1. dubna 1953 dle dekretu prezidenta republiky č. 5/1945. Národním správcem byl

¹⁰⁵ ZA Opava, pob. Olomouc, fond KNV Olomouc, inv.č. 4496, sg. 429.2, kart. 4422. Tvarůžkárny v Lošticích-konfiskace.

¹⁰⁶ ZA Opava, pob. Olomouc, fond KNV Olomouc, inv. č. 283, kart. 62. Zápisy z jednání rady kraje.

¹⁰⁷ SOKA Šumperk, fond ONV Zábřeh, inv. č. 3741, kart. 1076. Tvarůžkárny J. Dubský a K. Pivný – znárodnění.

¹⁰⁸ ZA Opava, pob. Olomouc, fond KNV Olomouc, inv.č. 4496, sg. 429.2, kart. 4422. Tvarůžkárny v Lošticích-konfiskace.

jmenován dosavadní ředitel národního podniku Olomoucké tvarůžkárny Loštice. Proces zavádění národních správ byl s podnikem koordinován.¹⁰⁹ Stejným způsobem postupoval JNV Olomouc, který také uvalil národní správu na podniky v Olomouci již 27. března 1953. Příslušné výměry ustanovující národní správu ale nebyly na zásah ministerstva potravinářského průmyslu provedeny z důvodů nekonkrétního vymezení majetku, který měl být předmětem národní správy a formálních nepřesností.¹¹⁰ Příčinou tohoto zásahu byla složitost majetkoprávních vztahů, která panovala v tvarůžkárnách první poloviny 50. let; výměry zavádějící národní správu se totiž vztahovaly jen na „účetní a jiné doklady, týkající se firem pod národní správou“. Pro státní moc tak reálně hrozilo, že majetek používaný k výrobě, ale v těchto dokladech nezachycený by provedením výměrů zůstal ve vlastnictví bývalých podnikatelů a situace by se nevyřešila. Dokument z roku 1957 konstatuje, že k zavedení národních správ na podniky Pivný a Dubský došlo až 5. listopadu 1954, celý proces se tedy o více než rok pozdržel.¹¹¹ Informace o použití institutu národní správy máme celkem u šesti bývalých podniků, které patřily k největším. Zaváděny přitom byly postupně takže např. na bývalé podniky Hrabě, Zdařil a Wessels byla uvalena až 14.7.1955.¹¹² Zda bylo ve věci národní správy postupováno stejným způsobem i u jiných tvarůžkářských provozoven, nebo byl zachován stav z počátku 50. let, kdy podnik vyráběl v pronajatých prostorách, není známo. Uvalení národní správy jako přechodný stupeň ke znárodnění podniků bylo užíváno již při znárodnění podniků v letech 1945 a 1948.¹¹³ Nově ustavený národní správce byl pověřen vypracováním přesného soupisu movitého i nemovitého majetku užívaného k výrobě tvarůžků, který dosud patřil bývalým podnikatelům. Dokumenty vytvořené v souvislosti se zavedením národní správy poukazují na spletnost vzájemných vztahů mezi výrobními objekty pod národní správou a objekty obytnými, které zůstaly ve vlastnictví původních majitelů. Strany se vzájemně zavazovaly ke služebnostem a národní správa byla v některých případech uvalena jen na část jednoho objektu, když ta zbylá byla užívána původními majiteli k soukromým, tj. nevýrobním účelům. Tento stav vycházel ze skutečnosti, že obytné objekty původních majitelů byly

¹⁰⁹ ZA Opava, pob. Olomouc, fond KNV Olomouc, inv.č. 4496, sg. 429.2, kart. 4422. Tvarůžkárny v Lošticích-konfiskace.

¹¹⁰ SOKA Šumperk, fond ONV Zábřeh, inv. č. 3741, kart. 1076. Tvarůžkárny J. Dubský a K. Pivný – znárodnění. Rušeny jsou výměry o zavedení národní správy na podniky spadající pod JNV Olomouc, tedy bývalý Wessels, Hrabě, Koutný, Zdařil. Velmi pravděpodobně byly stejným způsobem zrušeny výměry ONV Zábřeh týkající se tvarůžkáren v Lošticích, protože pozdější prameny hovoří o tom, že národní správa byla zavedena až v roce 1954.

¹¹¹ Přitom bylo opět postupováno retroaktivně, když byl národní správce jmenován k 1. 11. tohoto roku.

¹¹² ZA Opava, pob. Olomouc, fond KNV Olomouc, inv.č. 4496, sg. 429.2, kart. 4422.

¹¹³ Václav Průcha a kol., *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918-1992*, díl II., Brno 2009, s. 198.

v bezprostřední blízkosti s výrobními a problémy tak působily i např. společné elektroměry pro domácnosti a výrobní prostory pod národní správou, užívané národním podnikem.

Po zavedení národní správy v létě 1955 byla uzavřena nová nájemní smlouva mezi národní správou a národním podnikem Olomoucké tvarůžkárny. U závodů Pivný a Dubský v Lošticích jsme podrobně informováni o jejím obsahu, který se zřetelně přidržel návrhu MPP. V nájemní smlouvě národní správa poskytla bezúplatně provozovny a jejich zařízení n.p. Olomoucké tvarůžkárny Loštice, k výrobě tvarůžků a jiných sýrů, přičemž se nájemce zavázal platit za pronajímatele pojistné, daně a dávky vztahující se na provozovnu a najaté zařízení. Generální opravy provozoven měly být prováděny nájemcem, přičemž měly být následně vyúčtovány; nájemce měl dále právo provádět v objektech s vědomím pronajímatele investice, které měly zůstat majetkem nájemce – národního podniku. Zařízení bylo podle vyhotovených seznamů pronajato rovněž bez nároku na nájemné se stanovenými ročními mírami odpisů, které měly být podnikem národní správě hrazeny. Případný nedostatek prostředků na straně pronajímatele měl být hrazen postoupením části vybavení nájemci. Smlouva byla uzavřena na neurčitou dobu.¹¹⁴

Ke znárodnění tvarůžkářských podniků došlo až v roce 1957. I když bylo provedeno u většího počtu bývalých podniků (celkem u 7), podrobnější informace o jeho průběhu máme opět jen ve vztahu k těm největším z nich. U mlékáren byl přitom znárodnovací proces završen již v roce 1952.¹¹⁵

Již na jaře 1956 se obrátil n.p. Olomoucké tvarůžkárny na ONV Zábřeh s dalším požadavkem na znárodnění „nejen z důvodů stabilizačních, ale i dynamických“, tedy pro zajištění dalšího rozvoje podniku. Jeho stanovisko bylo podpořeno závodním výborem ROH, jako i závodní organizací KSČ. Za znárodnění se postavila i rada MěNV Loštice.¹¹⁶ Následně se rada ONV Zábřeh rozhodla požádat MPP o znárodnění největších tvarůžkáren fy. Pivný a Dubský v Lošticích. Ministerstvo potravinářského průmyslu v odpovědi na tento dotaz setrvalo u své dřívější argumentace, nadále totiž tvrdilo, že znárodnění tvarůžkáren dle předpisů 101/1945 Sb. a 115/1948 Sb. není možné a „za dnešního stavu zjištěných skutečností by bylo nezákonné“. Doporučovalo přitom dotyčnému ONV, aby zvážil možnost získání objektů do národního majetku vyvlastněním za pro národní podnik

¹¹⁴ SOKA Šumperk, fond ONV Zábřeh, inv. č. 3741, kart. 1076. Tvarůžkárny J. Dubský a K. Pivný – znárodnění.

¹¹⁵ *Historie mlékárenství v Čechách a na Moravě*, kolektiv autorů, Praha 1998, s. 31.

¹¹⁶ SOKA Šumperk, fond MěNV Loštice, inv. č. 55. Kronika města.

přijatelnou cenu. V červnu 1957 pověřila Rada ONV Zábřeh odbor pro výstavbu zahájením vyvlastňovacího řízení. K vyvlastnění ale nakonec nedošlo.

Na základě výměru ministra potravinářského průmyslu č.j. 39 106/57-001 ze dne 20. září 1957 byly znárodněny zestátněním bývalé podniky Pivný, Dubský a Wessels. Tento krok se právně opíral o §1 odst. 3 zák. 115/1948 Sb. ve znění zákona 108/50 Sb, který zmocňoval ministra výživy rozhodovat o tom, zda dotyčný podnik splňuje podmínky pro znárodnění. Rozhodnutí ministra přitom vycházelo z interpretace již výše zmíněného § 1 odst. 5 cit. zákona, který upravoval znárodnění mlékáren a § 4, odst. 4, písm. b/ cit. zák., který upravoval znárodnění podniků a závodů, které tvořily se znárodněným podnikem hospodářský celek i když patřily jiné osobě, než vlastníkově znárodněného podniku.¹¹⁷ Nyní tedy rozhodlo MPP o znárodnění tvarůžkárny na základě takové interpretace tohoto ustanovení, která jím byla v minulých letech zamítána, když se stejnou argumentací o znárodnění pokoušel KNV Olomouc. Znárodnění bylo provedeno zpětně k 1.1.1948¹¹⁸, a majetková podstata jmenovaných podniků byla se zpětnou platností od 1.1.1957 začleněna do národního podniku Olomoucké tvarůžkárny. Znárodnění podléhaly pozemky a na nich postavené budovy užívané k výrobě či administrativě a to s veškerým nemovitým příslušenstvím, strojní zařízení a ostatní provozní a administrativní vybavení a výsledek hospodaření národní správy nad podniky. V případě obou největších podniků, tj. Pivný a Dubský bylo v těchto záležitostech postupováno obdobně. Znárodněním odpadly další důvody národní správy a ta byla zrušena a její majetková podstata rovněž připadla OTL, n.p. Další dva podniky dříve Koutný a Zdařil byly znárodněny 3.10.1957.

Komentář k technickoprůmyslovému a finančnímu plánu Olomouckých tvarůžkárny Loštice n.p. na rok 1958 tak mohl s uspokojením konstatovat, že podnik do třetího roku pětiletky vstupuje jako vlastník většiny užívaných výrobních prostředků. Zatímco na počátku minulého roku (1957) vlastnil z 12 provozoven pouze 2, znárodněním se stal vlastníkem dalších sedmi. Mezi nimi se nalézaly všechny větší provozovny. Se znárodněním byla spojována očekávání v nové možnosti rozšiřování závodu, další koncentrace výroby a zavádění technologických inovací.¹¹⁹

¹¹⁷ SOkA Šumperk, fond ONV Zábřeh, inv. č. 3741, kart. 1076, Tvarůžkárny J. Dubský a K. Pivný – znárodnění.

¹¹⁸ Zákon 115/1948 Sb. z 28.dubna 1948 sám působil retroaktivně, protože stanovoval znárodnění k 1. lednu 1948.

¹¹⁹ ZA Opava, pob. Olomouc, fond: KNV Olomouc, inv. č. 4334, sg. 154.3, kart. 4272, Technicko-finanční plány n.p. Olomoucké tvarůžkárny.

Jen obtížně rekonstruovatelný je z dostupných pramenů postoj jednotlivých podnikatelů k etatizaci jejich činnosti a majetku. Dostupné informace o průběhu socializace tvarůžkáren z roku 1950 nenaznačují výraznější odpor ze strany bývalých podnikatelů. S projevy nesouhlasu se ale setkáváme v souvislosti s úpravou nájemních podmínek na rok 1951, kde se stát snažil zbavit placení nájemného, na což dva majitelé odmítli přistoupit. Další snahy o smluvní zvýhodnění národního podniku v roce 1953 se setkaly s širším nesouhlasem, což poskytlo důvod k zavádění národních správ na řadu bývalých podniků. I vůči ní se někteří pokoušeli neúspěšně bránit právní cestou. O tom zda a případně do jaké míry bylo při postupném přebírání kontroly nad majetkem užíváno ekonomického, či mimoekonomického nátlaku chybí informace.

Případná politická perzekuce bývalých podnikatelů není pramenně doložitelná. Je možné se domnívat, že u většiny drobných výrobců s ohledem na středostavovské postavení a nízkou míru zisku v předcházejícím období k ní nebyly důvody. Je ale otázkou zda byl stejný přístup uplatněn i k největším výrobcům. U nich totiž již sám bezplatný nájem nabýval podoby minimálně ekonomické křivdy.

4.4. Shrnutí

S přípravou zavedení řízeného hospodářství do výroby tvarůžků bylo započato po mnichovských událostech ještě v rámci tzv. druhé republiky. Po začlenění zbytku českých zemí do Německé říše byly ale tyto návrhy opuštěny a k regulaci došlo prostřednictvím celkové úpravy regulace mléčného průmyslu. Počátek státních zásahů do výroby tvarůžků tak spadá k založení Svazu pro mléko, tuhy a vejce na podzim roku 1939, v němž platilo pro tvarůžkárny povinné členství. Tato organizace disponovala širokými pravomocemi k regulaci výroby jako i dodávek surovin a odbytu hotových výrobků. Výrobci tvarůžků přitom byli sdružení ve vlastní autonomní organizaci – Svazu tvarůžkáren v Čechách a na Moravě.

K většině státních zásahů do tvarůžkářství a vytvoření struktury řízeného hospodářství došlo v průběhu let 1939-1940. V následujících letech se státní regulace omezovala převážně jen na pozměňování předchozích předpisů. Na základě dostupného materiálu se můžeme domnívat, že regulace dodávek suroviny-tvarohu pro tvarůžkárny byla zavedena z popudu samotných výrobců. Ti se následkem různých faktorů –epidemie slintavky a kulhavky, přerušení zaběhnutých hospodářských vazeb v důsledku mnichovské změny hranic, administrativně určeného přednostního zásobování velkých měst mlékem, státem

stanovenými cenami některých mléčných výrobků a následnou změnou výrobních preferencí mlékáren vyvolanou všemi předchozími faktory – museli potýkat se zásadním nedostatkem tvarohu vhodného pro výrobu tvarůžků. Zavedení jeho kontingentovaných dodávek v poloviční velikosti předválečného objemu znamenalo pro tvarůžkáře alespoň zajištění možnosti pokračování ve výrobě byť ve zmenšeném měřítku.

Cenová regulace byla oproti tomu zavedena do odvětví mléčné výroby a tím i do výroby tvarůžků společně se zavedením struktury řízeného hospodářství na podzim 1939. Výroby tvarůžků se dotýkala v několika rovinách když byly stanoveny maximální ceny pro surovinu – tvaroh a hotový výrobek – tvarůžky. Ceny byly stanoveny v odstupňované výši s ohledem na to, v jak velkých sídlech docházelo k prodeji. Maximální ceny tvarohu a tvarůžků byly postupně navyšovány.

Je otázkou zda byla předmětem státní regulace ve válečném období též otázka kvality vyráběných tvarůžků, jako tomu bylo u ostatních sýrů.

Dalším okruhem státních zásahů byla distribuce hotových výrobků. Zde byla omezena možnost nákupu sýrů spotřebiteli stanovenou hranicí a úpravě podléhaly i dodávky sýrů velkoodběratelům.

Zvláštním typem státních zásahů mířících na individuální podnikatele bylo administrativní uzavírání podniků, ať z důvodů rasových, nebo hospodářských.

Zavedená státní regulace přitom zůstala v platnosti i po porážce nacistického Německa a obnovení Československé republiky. V poválečném období byla věnována pozornost úpravě kvality a standardizaci tvarůžků a dále bylo pokračováno v cenové regulaci.

Znárodňovací dekrety prezidenta republiky z roku 1945, jako i znárodňovací zákony z roku 1948 tvarůžkářské podniky nepostihly. Příčinou byl zřejmě malovýrobní charakter většiny podniků. Proces převzetí výroby státem tak proběhl ve formě tzv. socializace až v roce 1950. Majetek užívaný k výrobě přitom nadále zůstal ve vlastnictví původních podnikatelů. Od převzetí výroby státem je však možné vysledovat proces, ve kterém si stát postupně zajišťoval větší míru kontroly i nad tímto majetkem. V tomto procesu je možné rozlišit několik fází, ve kterých došlo k postupnému převzetí faktické kontroly i vlastnictví. V první fázi (1950) byl majetek od původních majitelů pronajat za odměnu. V následující fázi (1951-1954) se stává pronájem bezplatným, přičemž stát na sebe přebírá náklady spojené s údržbou a provozem majetku, jako i daňové povinnosti. V další fázi (1954-1957) je na majetek uvalena národní správa, která vylučuje majitele z rozhodování o majetku. V konečné fázi (1957) pak přichází definitivní znárodnění a převedení vlastnictví na stát.

V rámci snah o převzetí majetku se přitom jako nejaktivnější ukázaly orgány místní správy (KNV Olomouc) a samotný podnik, které neváhaly používat účelové interpretace právních předpisů k dosažení jeho znárodnění. Ústřední instituce (MPP) přitom při vědomí stávajících právních předpisů volilo obezřetnější přístup a až do roku 1957 navrhovalo vyvlastnění majetku.

5. Tvarůžkářství – mikropohled (1938-1960)

5.1. Podnikání v tvarůžkářství 1938-1960

V celém meziválečném období byla výroba tvarůžků klasifikována jako volná živnost. To znamená, že její provozování nebylo vázáno na žádný výuční list ani na koncesi a přístup k tomuto podnikání nebyl omezen. Se zavedením řízeného hospodářství do mléčného průmyslu v roce 1939 je ale zahájení podnikání ve výrobě tvarůžků vázáno na souhlas zastřešující organizace mléčné výroby – Svazu pro mléko, tuky a vejce. Toto omezení přitom zůstalo v platnosti i v poválečných letech.

Pro podnikání ve výrobě tvarůžků byla zásadní důkladná znalost výrobních postupů a schopnost jejich praktického použití. Na rozdíl od ostatních odvětví mléčného průmyslu se vyznačovalo silným vlivem rodinné tradice. Každá rodina provozující tuto činnost si přitom bedlivě střežila zděděné výrobní postupy.¹²⁰

Na počátku sledovaného období se podnikání ve výrobě tvarůžků vyznačovalo v rámci mléčného průmyslu nejvyšší mírou přidané hodnoty ve vztahu ke zpracovávané zemědělské surovině, která přesahovala 100%. Průměrné zhodnocení zpracovávaných surovin v celém mléčném průmyslu přitom činilo jen 32%. Výhodou tvarůžkářského oboru totiž bylo, že vyráběl plnohodnotnou potravinu z odstředěného mléka, tedy suroviny, které byla jinak považována za odpad. Tvarůžkárny rovněž vykazovaly v rámci mléčného průmyslu nejvyšší míru čisté hodnoty výroby¹²¹, která dosahovala 35% při průměru 19% v celém mléčném průmyslu. Podíl nákladů na prodejní hodnotě výrobků v tvarůžkárnách byl následující: 49% připadalo na zemědělské suroviny, 15% na technický materiál, 9% na mzdy a platy a na ostatní výrobní náklady a zisk zbývalo 26%.

V porovnání s průměrem mléčného průmyslu byly náklady na zemědělské suroviny v tvarůžkárnách nejnižší a nepřesáhly 2/3 průměru mléčného průmyslu. Náklady na technické suroviny byly oproti tomu nejvyšší a přesahovaly průměr mléčného průmyslu více než 2,5 násobně. Náklady na mzdy se na konečném výrobku promítaly poměrně vysokým podílem, který přesahoval průměr mléčného průmyslu 1,4 krát. Na ostatní náklady včetně zisku zbýval více než dvojnásobek mléčného průmyslu a tato hodnota byla

¹²⁰ Josef Vavroušek, Konsolidace a růst tvarůžkářské výroby, in: *Průmysl potravin*, sv. 2 (1951), č. 10, s. 457.

¹²¹ Čistá hodnota výroby představuje rozdíl mezi prodejní hodnotou výroby a hodnotou všech zpracovávaných surovin.

rovněž nejvyšší mezi všemi sledovanými typy mlékařských podniků.¹²² Výroba tvarůžků se tak profilovala jako poměrně lukrativní obor podnikání.

Informace o výši zisku z následujícího období 40. let nejsou k dispozici. S ohledem na vytrvale se snižující počet podnikatelů činných v odvětví, problematické dodávky suroviny a minimum investic do modernizace podniků v tomto období se lze ale domnívat, že míra zisku klesala.

Pro období 50. let lze na ziskovost výroby tvarůžků usuzovat z tzv. ukazatele rentability podniku. Tento ukazatel byl vypočítáván v procentech jako podíl zisku z realizace vyrobeného zboží a úplných vlastních nákladů podniku na realizované vyrobené zboží. Pro podnik Olomoucké tvarůžkárny Loštice (OTL) n.p., který se specializoval jen na výrobu olomouckých tvarůžků dosahoval v roce 1953 tento ukazatel 11,6%.¹²³ Po pěti letech, v roce 1958, ale jeho hodnota klesla na pouhých 2,9%.¹²⁴ Podstatným zásahem do rentability podniku bylo totiž snížení cen výrobků právě na rok 1958. Původně plánovaná rentabilita na tento rok (ve výši 1,89%) se tak měla propadnout na přibližně pouhých 10% rentability předcházejícího roku 1957. Pro srovnání je možno uvést, že stejný ukazatel pro n.p. Olomoucké mlékárny s cca 700 zaměstnanci v tomto roce dosahoval 12%.¹²⁵

V období centrálně plánovaného hospodářství ziskovost výroby byla výrazným způsobem ovlivňována direktivními zásahy státu do ekonomiky a sama o sobě nebyla rozhodující kategorií pro provozování podniku.

Podnikatelé ve výrobě tvarůžků se od 20. let sdružovali do oborových organizací. Tyto organizace byly v červnu 1940 sloučeny v nový Svaz tvarůžkáren v Čechách a na Moravě. Svaz měl 41 členů, z nichž byli jen 3 německé národnosti.¹²⁶ Svaz tvořil pododbor odboru mlékárenské výroby v Hospodářské skupině potravinářského průmyslu. Každý členský závod byl současně členem Českomoravského svazu pro mléko a tuky.

Na podzim roku 1947 došlo k reorganizaci Svazu tvarůžkáren v Čechách a na Moravě, ze kterého bylo vytvořeno Odborné oddělení tvarůžkáren při Hospodářské skupině průmyslu

¹²² Statistický zpravodaj, roč. 3 (1940), č. 1, s. 4. Dále též Petr Sedláček, *Olomoucké tvarůžky: produkce, podnikání, konzum*, 2011, Bakalářská práce FF UK.

¹²³ ZA Opava, pob. Olomouc, fond KS SÚS Olomouc, inv.č. 152, kart. 36. Roční výkazy průmyslových podniků-potraviny.

¹²⁴ ZA Opava, pob. Olomouc, fond KS SÚS Olomouc, inv.č. 152, kart. 37. Roční výkazy průmyslových podniků-potraviny.

¹²⁵ ZA Opava, pob. Olomouc, fond: KNV Olomouc, inv. č. 4334, sg. 154.3, kart. 4272. Technicko-finanční plány n.p. Olomoucké tvarůžkárny.

¹²⁶ ZA Opava, pob. Olomouc, fond OŽK Olomouc, inv. č. 17900, sg. XVID, kart. 2124. Příprava pro řízené hospodářství ve výrobě olomouckých tvarůžků.

potravinářského.¹²⁷ Zvláštní postavení tvarůžkářského oboru bylo odůvodňováno zvláštní povahou tvarůžkářské výroby, její dislokací a tradiční organizací.¹²⁸ Specifické postavení tvarůžkářského odvětví v rámci mléčné výroby se tak udržovalo i navzdory citelnému oslabení jeho významu. Profesní zastoupení výrobců tvarůžků se vyznačovalo značnou personální stálostí. Rudolf Hrabě, předseda prvorepublikového Svazu sýráren severo- a středomoravských, zůstal v čele nástupnických organizací v období 2. republiky, Protektorátu, 3. republiky a v čele Odborného oddělení tvarůžkáren vystupuje i po únoru 1948.¹²⁹

5.2. Karel Pivný

Podnik Karla Pivného náležel po celé období tzv. první republiky k největším výrobcům olomouckých tvarůžků. Jednalo se o nástupnický podnik Aloise Wesselse, který bezprostředně před a v průběhu první světové války dokázal pozvednout výrobu tvarůžků do do té doby netušených rozměrů. Firma byla již roku 1917 předána Karlu Pivnému.

V průběhu let 1924-1931 probíhala postupná modernizace podniku v jejímž průběhu byla přistavena nová tovární hala a instalovány nové stroje. Celý výrobní proces od mletí tvarohu, přes formování a balení tvarůžků byl mechanizován. Celkový výkon strojů dosahoval koncem 30. let 60 koňských sil.

Vývoz představoval pro podnik Karla Pivného významnou položku odbytu a z celkového vývozu tvarůžků z Československa v roce 1931 tvořilo jeho zboží 25% a v roce následujícím 29%. Hlavními odbytišti bylo Rakousko, Maďarsko, Polsko a Balkán.

I navzdory rozvíjející se hospodářské krizi a ztrátě podstatné části zahraničních odbytišť prožíval v první polovině 30. let 20. století podnik Karla Pivného dynamický rozvoj, přičemž počet zaměstnaných stoupl až na 70 osob. Podnik měl k dispozici rovněž vlastní nákladní auto.¹³⁰

¹²⁷ ZA Opava, pob. Olomouc, fond: OŽK Olomouc, inv. č. 12756, sg. VIAb2, kart. 1523, Dovoz tvarohu z Rumunska a Polska.

¹²⁸ Potravinářský průmysl, roč. I. (1947), č. 17, s. 242.

¹²⁹ Rudolf Hrabě byl majitelem tvarůžkárny ve 20-40. letech. 20. stol. v Olomouci-Hodolanech, Jeho podnik patřil mezi pět největších tvarůžkáren v Československu.

¹³⁰ Compass, Průmyslová ročenka, 1938, Praha 1938, s. 1119. Údaj o počtu zaměstnanců je vůbec nejvyšší zaznamenaný mezi tvarůžkářskými podniky; s ohledem na pokles produkce závodu v druhé pol. 30. let ale pravděpodobně odráží spíše situaci vrcholného odbytu roku 1935, či 1936. O 70-80 zaměstnancích v podniku Pivný v předválečném období mluví i dokument vypracovaný Olomouckými tvarůžkářkami, n.p. v polovině 50. let. ZA Opava, pob. Olomouc, fond KNV Olomouc, inv. č. 4496, sg. 429.2, kart. 4422. Tvarůžkárny v Lošticích, konfiskace. Podrobněji k vývoji tohoto podniku v období první republiky viz. Petr Sedláček, c.d.

Společně s podnikem svého švagra Jaroslava Dubského vytvářel objemem své produkce mezi výrobci tvarůžků kategorií sui generis největších výrobců. Oba podniky se přitom vyznačovaly podobným počtem zaměstnaných osob, celkovým obratem, či používanými technologiemi. Z pozdějšího protektorátního trhu s tvarůžky jim společně náležely necelé 2/5. Vlastní podnik Karla Pivného stál za necelou pětinou produkce tohoto sýru na území pozdějšího Protektorátu.

Od roku 1937 ale přichází pokles výroby; obrat firmy klesal z 3 837 011 K v roce 1936 na 3 369 583 K v roce 1937 a 2 760 404 K v roce 1938. Průměrný roční obrat za tato tři léta představoval 19% obratu všech výrobců tvarůžků na území pozdějšího Protektorátu.¹³¹ V roce 1939 sice došlo k určitému nárůstu obratu oproti předchozímu roku na 3 171 305 K, ale v následujícím roce 1940 nastal prudký zlom v produkci podniku. Obrat v tomto roce dosáhl pouhého 1 601 716 K¹³², což představovalo propad o 49% oproti předcházejícímu roku a jen 42% obratu dosaženého v roce 1936. Takovýto vývoj si vynutil propuštění značné části zaměstnanců; ke dni 15.3.1940¹³³ vykazovala firma 32 a ke dni 30.10.1940 již jen 18 zaměstnanců. V tomto roce byla firmě předepsána výdělková daň ve výši 6976 K, tedy hluboko pod výší daně (22 020 K) z období vrcholu produkce v roce 1935. Produkce firmy počátkem 40. let dále zřetelně klesala – v roce 1942 jí byla vyměřena daň ve výši 2 011 K, tedy 29% daně roku 1940 a pouhých 9% vyměřené daně roku 1935.¹³⁴ Snížený odbyt se projevil v další snaze omezit náklady na zaměstnance; v roce 1941 bylo Ministerstvem sociální a zdravotní správy podniku Pivný na vlastní žádost povoleno krácení mezd dělníků úměrně ke snížené pracovní době.¹³⁵

V létě 1945 po skončení války zaměstnával podnik Karla Pivného 17 osob, z toho 7 Němců. Tento počet je přitom takřka shodný se stavem roku 1940 a lze se proto domnívat, že i produkce podniku byla podobná. Již v následujícím roce ale MěNV hovoří o přibližně

¹³¹ ZA Opava, pob. Olomouc, fond OŽK Olomouc, inv. č. 17900, sg. XVID, kart. 2124. Příprava pro řízené hospodářství ve výrobě olomouckých tvarůžků.

¹³² ZA Opava, pob. Olomouc, fond OŽK Olomouc, inv. č. 17027, sg. XIV, kart. 2035. Statistické šetření o stavu hospodářství 1938-1940.

¹³³ Existuje přitom pochybnost, zda uváděných 32 zaměstnanců bylo vykazováno k 15.3.1939 nebo 15.3.1940. Statistické šetření olomoucké OŽK deklarovalo jako svůj cíl zjistit vývoj hospodářství od začlenění českých zemí do říše ve svém okrsku. I když u všech ostatních zjišťovaných údajů v rozeslaných dotaznících je požadováno uvést stav k 15.3.1939 a toto datum je uvedeno i v hlavičce formuláře, u počtu zaměstnaných osob je uvedeno 15.3.1940. Zatímco někteří respondenti tento problém vyřešili při odpovědi přepsáním roku 1940 na 1939, jiní a mezi nimi i podnik Karla Pivného, při odpovědi ponechali předtištěný formulář beze změny.

¹³⁴ ZA Opava, pob. Olomouc, fond OŽK Olomouc, inv. č. 716, kart. 157. Sčítací listy živností, okr. Zábřeh, obec Loštice, N-Ž. Přitom je otázkou, jestli se zvýšením státních zásahů do hospodářství po roce 1938 nedošlo ke zvýšení daňových sazeb.

¹³⁵ ZA Opava, pob. Olomouc, fond OŽK Olomouc, inv. č. 16159, sg. XIIC4, kart. 1970. Šetření o výši mezd.

25 osobách zaměstnaných v tomto podniku, což by poukazovalo na určité oživení výroby.¹³⁶ Tato domněnka je podpořena skutečností, že v roce 1946 skutečně došlo k nárůstu celkové produkce tvarůžků v ČSR. V tomto roce měl podnik Karla Pivného dosáhnout obrátu 14 964 268 Kčs, opět nejvíce mezi výrobci tvarůžků.¹³⁷ Pozitivní trend dočasného vzestupu výroby se ale zřejmě v následujícím roce 1947, kdy dosáhla celková produkce tvarůžků v ČSR vůbec nejnižší hodnoty v celém sledovaném období, opět obrátil. V roce 1948 zaměstnával podnik Pivného 16 zaměstnanců.¹³⁸ V tomto roce měla produkce dosahovat 184t.¹³⁹ Ve srovnání s výrobní kapacitou závodu zjištěnou při šetření v 1954, která měla ročně dosahovat 480-840t tvarůžků dle druhu je zřejmé, že závod byl vytižen v lepším případě z 38% v horším jen z 22%. Produkce na této úrovni se zřejmě stabilizovala až do zániku podniku, protože v prosinci 1949 je opět vykázáno 16 zaměstnanců.¹⁴⁰ Ve třetím čtvrtletí tohoto roku bylo v podniku vyrobeno 60t tvarůžků, přičemž veškerý odbyt zůstal v tuzemsku.

S platností od 1.1.1950 zanikla právní subjektivita podniku.¹⁴¹ Jeho movité vybavení, jakož i výrobní prostory byly od původních majitelů pronajaty národním podnikem Průmysl mléčné výživy. V létě 1950 je v podniku vykázáno 17 zaměstnanců. Plán podniku počítal na tento rok s výrobou 300 t tvarůžků, což mělo být 163% výroby v roce 1948. Plán přitom nebyl rozložen rovnoměrně v průběhu celého roku; největší podíl připadal na III. čtvrtletí (29%), nejmenší naopak na I. (22%). U zaměstnanců přetrvávala časová mzda, úkolová byla zavedena až v následujícím roce. Po finanční stránce předpokládal plán na rok 1950 příjmy z tržeb, které byly současně jedinými příjmy podniku, ve výši 7,48 mil. Kčs. Výdaje měly dosáhnout 7,42 mil Kčs, na zisk tak mělo zbýt pouhých 60 tis. Kčs. Ve skutečnosti si podnik vedl o něco lépe, když k 31.12.1950 vykázal zisk ve výši 150 tis. Kčs. Zajímavá je přitom struktura výdajů. Naprosto nejvyšší podíl zaujímá spotřeba materiálu a energie (85%), poté se značným odstupem mzdy a služné (8%), daně, dávky a

¹³⁶ SOKA Šumperk, fond MěNV Loštice, inv. č. 236, kart. 32. Řemeslné, průmyslové a živnostenské podniky.

¹³⁷ NA Praha, fond Ústřední svaz československého průmyslu, inv.č. 358, kart. 353. Podle tohoto zdroje podnik zaměstnával ale jen 19 osob. Počet zaměstnanců tedy zřejmě vykazoval značnou míru fluktuace s ohledem na měnící se rozsah produkce i v průběhu roku.

¹³⁸ SOKA Šumperk, fond ONV Zábřeh, inv. č. 4705, karton 1196.

¹³⁹ ZA Opava, pob. Olomouc, fond: KNV Olomouc, inv. č. 4332, sg. 154.3, kart. 4272. Prováděcí plány tvarůžkáren.

¹⁴⁰ ZA Opava, pob. Olomouc, fond KNV Olomouc, inv. č. 525, sg. 58, kart. 300. Seznamy průmyslových závodů v kraji Olomouc.

¹⁴¹ Z obchodního rejstříku ale byla firma vymazána až 11. září 1951. ZA Opava, pob. Olomouc, fond KS Olomouc, inv.č. 1688, sg. A II 28, kart. 101. Alois Wessels, nástupce Karel Pivný, tovární výroba syrečků.

poplatky (3%) a po jednom procentu sociální náklady, odpisy investic, udržování investic a ostatní.

Na celkovém majetku podniku k 31.12.1950 se podílel investiční majetek (zemní stavby, budovy, stroje a strojní zařízení) 64%, zásoby 18%, finanční majetek (hotovosti, peněžní ústavy, odběratelé) 18%. Vlastní kapitál se na celkovém kapitálu podniku podílel 85%.¹⁴²

Obrázek o vybavení podniku si můžeme udělat na základě šetření provedeného v roce 1954. Strojní zařízení tvořily tři mlýny na tvaroh, tři formovací stroje, jedna pračka na tvarůžky, jedna myčka na prkna, dvě sbíječky beden a dva parní kotle. Opotřebovanost zařízení se odhadovala na 60-70%, je tak zřejmé, že odráží stav vybavení ve 40. i v 30. letech 20. století. Měsíční výrobní kapacita podniku při jednosměnném provozu dosahovala 70 tun velkých, nebo 40 tun malých tvarůžků, a to poté, co kvůli nedostatku prostoru byla část výrobních prostor využívána pro potřeby podnikového ředitelství. Tato skutečnost měla přitom omezovat výrobní kapacitu závodu až o 60%. Skladovací nádrže byly schopny pojmout 28 vagonů (280t) tvarohu.¹⁴³

Po převzetí podniku státem zřejmě došlo k určitému oživení výroby – v roce 1953 zde bylo zaměstnáno 39 osob. Na rozdíl od většiny ostatních menších tvarůžkářských podniků již nebyli bývalí vlastníci zaměstnáni jako vedoucí provozovny.¹⁴⁴ Lze se přitom domnívat, že v závodě této velikosti nebylo považováno za žádoucí, aby si bývalý majitel uchoval i nadále vliv na jeho chod. I přesto ale zůstávali nadále zaměstnáni jako odborníci ve výrobě.

V roce 1954 při kategorizaci tvarůžkáren byla zpracována zpráva hodnotící stav objektů i strojního vybavení. I když v ní bylo konstatováno, že budovy jsou postaveny moderním stylem a v zachovalém stavu, mnohem hůře bylo hodnoceno strojní zařízení. Vytýkán byl zejména jeho zastaralý systém nevyhovující tehdejším potřebám a velká míra opotřebovanosti odhadovaná na 60-70%. I přesto byl v závěru zprávy závod hodnocen jako plně vyhovující, zejména díky možnosti dalšího rozvoje a rozšíření výrobní kapacity. Závod měl podle zprávy představovat záruku účelného investování ovšem pouze za předpokladu, že budovy i jejich vybavení budou převzaty do majetku národního

¹⁴² ZA Opava, pob. Olomouc, fond KNV Olomouc, inv. č. 4332, sg. 154.3, kart. 4272. Prováděcí plány tvarůžkáren.

¹⁴³ ZA Opava, pob. Olomouc, fond KNV Olomouc, inv.č. 1017, sg. 154.14, kart. 432, Kategorizace tvarůžkáren.

¹⁴⁴ ZA Opava, pob. Olomouc, fond KNV Olomouc, inv.č. 4496, sg. 429.2, kart.4422, Tvarůžkárný v Lošticích-konfiskace 6462.

podniku.¹⁴⁵ Stavební investice v první pol. 50. let se omezily na zlepšení zázemí pro zaměstnance¹⁴⁶ a zřejmě až po znárodnění provozovny v roce 1957 bylo investováno i do výroby.

Průměrný evidenční počet zaměstnanců provozovny za rok 1958 činil 27 osob.¹⁴⁷ V následujícím roce 1959, činila roční výrobní kapacita závodu 1278 tun tvarůžků. V porovnání s výrobní kapacitou zjištěnou v roce 1954 která dosahovala 40, resp. 70 t tvarůžků za měsíc, neboli 480-840 t ročně je tak zřejmé navýšení výrobní kapacity minimálně o 52%. Je tak možné se domnívat, že k jistému snížení počtu zaměstnanců oproti roku 1953 přispěla racionalizace práce, při současné modernizaci strojního vybavení a zvýšení výrobní kapacity. Po provedení navrhovaných plánů investiční výstavby na rok 1960 měla být výrobní kapacita provozovny navýšena o dalších 60%.¹⁴⁸

5.3. František Zdařil

František Zdařil pocházel z Předmostí u Přerova, kde se narodil v roce 1889. Poté, co se přiženil do tvarůžkářské rodiny Melzerů¹⁴⁹ z Hněvotína si v této obci v roce 1918 na č.p. 84 založil vlastní živnost. V prvních čtyřech letech patřil k malým výrobcům, ale roku 1922 nebo 1923 překládá výrobu do nově zřízené provozovny v Olomouci-Hodolanech. V roce 1936 dosáhl Zdařilův podnik obratu 556 582 K, v následujícím roce 570 000 K a v roce 1938 pak 523 127 K. Průměrný obrat za tyto tři roky představoval 3,2% obratu všech výrobců tvarůžků na území pozdějšího Protektorátu, čímž se řadil mezi střední výrobce.¹⁵⁰ Zdařilův podnik se neomezoval jen na domácí trh, ale již v období první

¹⁴⁵ ZA Opava, pob. Olomouc, fond KNV Olomouc, inv.č. 1017, sg. 154.14, kart. 432, Kategorizace tvarůžkáren.

¹⁴⁶ ZA Opava, pob. Olomouc, fond KNV Olomouc, inv.č. 777, sg. 154.2, kart. 364. Plány investic v oboru potravinářského průmyslu.

¹⁴⁷ ZA Opava, pob. Olomouc, fond KS SÚS Olomouc, inv.č. 152, kart. 36. Roční výkazy průmyslových podniků-potraviny.

¹⁴⁸ ZA Opava, pob. Olomouc, fond KNV Olomouc, inv.č. 1017, sg. 154.14, kart. 432. Kategorizace tvarůžkáren.

¹⁴⁹ Rodina Melzerů podle Kroniky olomoucké OŽK patřila ještě v období předmoderní výroby v 19. století k největším dodavatelům tvarůžků do Vídně. *Kronika řemesel, obchodu, živnosti a výroby v oblasti Obchodní a živnost. komory v Olomouci*, Olomouc 1942, s. 70.

¹⁵⁰ ZA Opava, pob. Olomouc, fond OŽK Olomouc, inv. č. 17900, sg. XVID, karton 2124. Příprava pro řízení hospodářství a výroby ol. tvarůžků.

republiky dodával své zboží do Rakouska, Polska a Německa.¹⁵¹ Například v letech 1931 a 1932 se na celkovém exportu tvarůžků z Československa podílel 2, resp. 5%.¹⁵²

V poválečném roce 1946 zaměstnával Zdařilův podnik 7 osob a dosáhl ročního obratu 3 948 219 Kčs, což ho opět řadilo k středním výrobcům.¹⁵³ V samotném závěru existence podniku v prosinci 1949 zde bylo zaměstnáno 6 osob, což poukazuje na skutečnost, že v poválečném období se výroba držela na přibližně stejné úrovni.¹⁵⁴ V roce 1948 zde bylo vyrobeno 78,3 t tvarůžků, a plán na rok 1949 zněl na 117,4 t.¹⁵⁵

Obrázek o strojním vybavení ve 40. letech a zřejmě i v dřívějším období si můžeme udělat na základě šetření KNV Olomouc z roku 1954. To totiž konstatovalo, že vybavení již socializované provozovny Zdařil je staré, pro dnešní požadavky nevyhovující, přičemž stáří nebylo možno přesně určit. Je tak zřejmé, že odráží stav výroby i v minulých desetiletích. Vybavení se skládalo z mlýnu na tvaroh, dvou formovaček na tvarůžky, myčky na tvarůžky, myčky na zrací prkna a sbíjecího stroje na bedničky. Výrobní sestávala ze skladiště tvarohu, tvarohárny (místnosti na přípravu tvarohu), sušárny, formovny (vlastní pracovna), dvou zracích místností, balírny, expedice a zázemí pro dělníky. V podniku bylo možno skladovat až 5 vagonů, tedy 50 tun tvarohu ke zpracování. Celková podlahová plocha dosahovala 314m², přitom nově přistavené v průběhu 50. let bylo jen sociální zařízení.¹⁵⁶

V roce 1950 byl Zdařilův podnik socializován, zanikla jeho právní subjektivita a provozovna byla začleněna do závodu Olomoucké tvarůžkárny Olomouc, součásti národního podniku Průmysl mléčné výživy. Plán na rok 1950 stanovil výrobu 168 t tvarůžků. V roce 1950 tak mělo být dosaženo 182% výroby v roce 1948. Plán na rok 1950, podobně jako u podniku Pivný, nebyl vyrovnaný a obsahoval stejné výkyvy plánované produkce: na III. čtvrtletí připadalo 29% celoroční výroby, zatímco na I. jen 22%. V roce

¹⁵¹ *Kronika řemesel, obchodu, živností a výroby v oblasti Obchodní a živnost. komory v Olomouci*, Olomouc 1942, s. 70.

¹⁵² ZA Opava, pob. Olomouc, fond OŽK Olomouc, inv. č. 12734, sg. VIAb2, kart. 1518. Tato čísla ale již odrážejí značný propad exportu tvarůžků kvůli celním a jiným překážkám po propuknutí hospodářské krize.

¹⁵³ NA Praha, fond Ústřední svaz československého průmyslu, inv.č. 358, kart. 353.

¹⁵⁴ ZA Opava, pob. Olomouc, fond KNV Olomouc, inv. č. 525, sg. 58, kart. 300. Seznamy průmyslových závodů v kraji Olomouc.

¹⁵⁵ ZA Opava, pob. Olomouc, fond KNV Olomouc, inv. č. 4332, sg. 154.3, kart. 4272. Prováděcí plány tvarůžkáren.

¹⁵⁶ ZA Opava, pob. Olomouc, fond KNV Olomouc, inv.č. 1017, sg. 154.14, kart. 432. Kategorizace tvarůžkáren.

1950 zde pracovalo 13 osob, což ukazuje na určitý vzestup produkce oproti druhé polovině 40. let.¹⁵⁷

Celkové náklady podniku za rok 1950 dosahovaly 4,17 mil Kčs. Největší podíl výdajů (81%) připadal na spotřebu materiálu a energie, v menším měřítku se na výdajích podílely mzdy a služné (9%), poté následovaly ostatní náklady (4%), daně, dávky a poplatky (3%), udržování investic (2%) a sociální náklady s jedním procentem. Příjmy podniku pocházely opět pouze z tržeb a činily 4,24 mil Kčs. Realizovaný zisk dosahoval 70 tis. Kčs. Ani Zdařilův podnik neužíval v tomto roce úkolových mezd.

Struktura podnikového majetku k 31. prosinci 1950 byla následující. Investiční majetek se na celkovém podnikovém jmění podílel ve srovnání s podnikem Pivný zřetelně menší částí – jen 21%. Naopak na zásoby připadl díl větší ve výši 42%. Finanční majetek, u podniku Zdařil také relativně silnější kategorie než u Pivného, tvořila 37%. Vlastní kapitál se na celkovém majetku podniku podílel 51%, zřetelně méně než u podniku Pivného.¹⁵⁸

Po zřízení Olomouckých tvarůžkáren Loštice v roce 1953 se provozovna Zdařil stala jejich součástí jako provozovna 05 Olomouc. Koncem roku 1953 zde pracovalo 10 zaměstnanců, což na rozdíl od bývalého podniku Karla Pivného ukazuje na určité zmenšení rozsahu výroby. Jako vedoucí provozovny nadále pracoval bývalý majitel František Zdařil.¹⁵⁹

Již zmiňované šetření z roku 1954 konstatovalo měsíční výrobní kapacitu při jednosměnném provozu 22 tun malých a 30 tun velkých tvarůžků. Životnost strojů se odhadovala na 30%. Staré, morálně opotřeбенé strojní vybavení, omezené možnosti rozšíření provozovny společně se skutečností, že se nacházela na místě, kde výhledový územní plán města Olomouce počítal s výstavbou obytných domů vedla posudkovou komisi k zařazení závodu do kategorie „na dožití“ s plánovaným ukončením provozu do roku 1965.

Výroba v podniku se po zbytek 50. let zřejmě udržovala na přibližně stejné úrovni. Průměrný evidenční počet pracovníků provozovny totiž v roce 1958 činil 9 osob.¹⁶⁰

Další kategorizace tvarůžkáren provedená v roce 1959 potvrdila cestu k uzavření podniku a veškeré investice se měly omezit jen na údržbu. Roční kapacita výroby činila 337 tun

¹⁵⁷ ZA Opava, pob. Olomouc, fond KNV Olomouc, inv. č. 4332, sg. 154.3, kart. 4272. Prováděcí plány tvarůžkáren.

¹⁵⁸ ZA Opava, pob. Olomouc, fond KNV Olomouc, inv. č. 4332, sg. 154.3, kart. 4272. Prováděcí plány tvarůžkáren.

¹⁵⁹ ZA Opava, pob. Olomouc, fond KNV Olomouc, inv.č. 4496, sg. 429.2, kart.4422. Tvarůžkárny v Lošticích-konfiskace.

¹⁶⁰ ZA Opava, pob. Olomouc, fond KS SÚS Olomouc, inv. č. 152, kart. 37. Roční výkazy průmyslových podniků-potravin.

tvářůžků. Protože nebyl specifikován jejich druh, je obtížné porovnání s rokem 1954, avšak dá se předpokládat, že výkonnost zastarávajícího zařízení se snižovala. Je však zřejmé, že k žádným investicím rozšiřujícím výrobní kapacitu provozovny jako u bývalého podniku Pivný nedošlo.

5.4. Jakob Schindler

Jakob Schindler se narodil v roce 1876 v Hněvotíně u Olomouce. Zde na č.p. 108 si nejspíše roku 1919 zřídil živnost „výroby a prodeje tvářůžků“. Výše předepsaných daní na samotném počátku jeho podnikání ho řadila ke středním výrobcům tvářůžků, ale již počátkem 20. let podnik upadl a zařadil se po bok malých výrobců. Dynamika jeho dalšího vývoje přitom vykazovala převážně klesající tendenci.¹⁶¹ Obrat podniku v letech 1936 a 1937 činil 56 000 K, v roce 1938 pak jen 40 000 K. Průměr obratu za tato tři léta se na celkovém obratu výrobců tvářůžků na území pozdějšího Protektorátu podílel jen 0,3%. K výraznější změně v rozsahu podnikání a to i navzdory pokročilému věku Schindlera došlo za druhé světové války. V roce 1941 se výše předepsané daně oproti minulému roku téměř zdvojnásobila a v následujícím roce 1942 se předepsaná daň oproti předchozímu roku zvýšila pětinašobně a dosáhla tak 102 K. Údaj o výši předepsané daně z tohoto roku je bohužel zároveň posledním, který máme k dispozici a nemůžeme tak usoudit na další dynamiku rozvoje podniku v posledních válečných letech. Při zřízení Svazu tvářůžkáren v Čechách a na Moravě v roce 1941, zastřešující organizace výrobců tvářůžků na území Protektorátu, byl jedním ze tří německých podnikatelů z celkem 41 členů tohoto svazu.¹⁶² Ani Schindlerův podnik se neomezoval jen na domácí trh, ale objevuje se roku 1930 mezi drobnými vývozci.

Schindler měl k výrobě tvářůžků zařízení čtyři místnosti. Ty byly vybaveny motorem o výkonu 4 koňských sil, mlýnem na tvaroh, dvěma káděmi na zpracování tvarohu, šesti sudy na jeho skladování a další bedny na tvaroh. Pro manipulaci s tvářůžky sloužilo 283 beden a 846 prken na jejich sušení.

¹⁶¹ ZA Opava, pob. Olomouc, fond OŽK Olomouc, inv. č. 294, kart. 60. Sčítací listy živností, okr. Olomouc, obec Hněvotín.

¹⁶² ZA Opava, pob. Olomouc, fond OŽK Olomouc, inv. č. 17900, sg. XVID, karton 2124. Příprava pro řízené hospodářství a výroby ol. tvářůžků.

Protože Schindlerův podnik náležel k malým řemeslným tvarůžkárnám byla jeho činnost v rámci procesu administrativní koncentrace výroby zastavena k 15. říjnu 1944. Toto rozhodnutí ale bylo později zrušeno.¹⁶³

Živnost Jakoba Schindlera zanikla úředním zrušením v roce 1946. Inventář tvarůžkárny společně se surovinami pro výrobu tvarůžků ale byly již předtím zkonfiskovány na základě dekretu prezidenta republiky č. 108/1945 z důvodu Schindlerovy německé národnosti. Část konfiskátu odkoupila od Fondu národní obnovy česká majitelka hněvotínské tvarůžkárny Božena Hrudníková.¹⁶⁴ Její podnik byl přitom poslední tvarůžkárnou v Hněvotíně, místě, které ještě před třiceti léty bylo hlavním střediskem jejich výroby. I tvarůžkárna Hrudníkové ale byla uzavřena na samotném počátku 50. let v rámci koncentrace socializované výroby tvarůžků.

5.5. Období státního socialismu 1950-1960

5.5.1. Výroba tvarůžků v rámci národního podniku Průmysl mléčné výživy

Od 1.ledna 1950 byly tvarůžkářské podniky začleněny do národního podniku Průmysl mléčné výživy (PMV n.p.).¹⁶⁵ Jednalo se celkem o 22 provozoven.¹⁶⁶ V následujících dvou letech probíhala koncentrace výroby v jejímž rámci byla řada menších výroben uzavřena. PMV n.p. například při uzavření čtyř provozoven v kraji Olomouc k 31. květnu 1950 uváděl, že stávající kapacita tvarůžkářských provozů je nevyužitelná a přebytečná. Kromě snah o zefektivnění výroby bylo argumentováno značnými zdravotnickými závadami.¹⁶⁷ Podle zprávy z odborného tisku znamenala koncentrace výroby v tvarůžkárnách na počátku 50. let zachování 42% počtu původních závodů s 85% zaměstnanci, při zvýšení produktivity výroby o 40% a to bez jakýchkoliv stavebních investic.¹⁶⁸

¹⁶³ ZA Opava, pob. Olomouc, fond OŽK Olomouc, inv. č. 9188, sg. IIIA, kart. 1239. Koncentrace průmyslu a řemesla.

¹⁶⁴ SOKA Olomouc, fond MNV Hněvotín, inv. č. 46, kart. 11.

¹⁶⁵ Mlékařské listy, roč. 42 (1950), č. 1-2, s. 19-20. P. Pospěch v této souvislosti uvádí, že tvarůžkářské podniky byly po začlenění do PMV v roce 1950 nejprve organizovány do čtyř skupin – provozů, které měly být až k 1.1.1951 reorganizovány na zmiňované tři závody. O existenci tohoto přechodného organizačního článku jsem ale v pramenném materiálu nenalezl žádné zmínky. Viz. Pavel Pospěch, c.d., s. 21.

¹⁶⁶ ZA Opava, pob. Olomouc, fond KNV Olomouc, inv. č. 4496, sg. 429.2, kart. 4422. Tvarůžkárny v Lošticích, konfiskace.

¹⁶⁷ ZA Opava, pob. Olomouc, fond KNV Olomouc, inv. č. 4332, sg. 154.3, kart. 4272. Prováděcí plány tvarůžkáren.

¹⁶⁸ Josef Vavroušek, c.d.: s. 457.

V zájmu zajištění plynulosti výroby a kvality výrobků vypracoval PMV n.p. již v roce 1950 normu na výrobu tvarůžkářského tvarohu.¹⁶⁹ Zájem na zvýšení kvality výrobků se projevil i v nově stanovených kvalifikačních příplatcích pro vedoucí pracovníky od září stejného roku. Ty byly vázány na náhodné každoměsíční hodnocení výrobků ve všech tvarůžkářských provozech. Vedoucím, jejichž výrobky byly nejlépe hodnoceny, příslušela odstupňovaná odměna v závislosti na pořadí v jakém se umístili. Naopak nejhůře hodnocení museli pod hrozbou snížení platu zajistit rychlé zlepšení kvality a pokud neuspokojivé výsledky vykazovali déle než tři měsíce, mohli být vyměněni.¹⁷⁰

Zájem státu na zvýšení efektivity v centrálně plánovaném mléčném průmyslu se odrazil i v prolamování dosavadních výrobních zvyklostí. Potřeba pravidelného odběru tvarohu od mlékáren v průběhu celého roku si v tvarůžkárnách vynutila zpracovávání i tvarohu letního, který se do té doby jevil výrobcům jako nevhodný. K tomuto účelu byly v některých provozovnách rozšířeny skladovací prostory na tvaroh. Dostatečné množství skladovaného tvarohu po celý rok současně umožnilo překonávat sezónní výkyvy ve výrobě. V průběhu roku 1951 byla zřízena laboratoř na kontrolu kvality suroviny i hotových výrobků. Na rok 1952 přitom bylo plánováno zavedení jednotného výrobního postupu tvarůžků na všech provozovnách.¹⁷¹ Výrobní postupy v jednotlivých provozovnách totiž stále vycházely z praxe původních majitelů a v jednotlivostech se odlišovaly. Přitom není zřejmé k jakým výsledkům tento výzkum dospěl; v roce 1953 je totiž podobný výzkum v rámci OTL, n.p. prováděn znovu.

Již v polovině roku 1950 došlo k reorganizaci podniku PMV n.p. a s ním i tvarůžkářské výroby. Podniky Wessels, Hrabě, Zdařil a Koutná v Olomouci společně s podnikem Šolc v Kyjově utvořily závod Olomoucké tvarůžkárny Olomouc. Podobně byly sloučeny podniky Pivný a Dubský v Lošticích, Vaněk v Litovli, Skála v Moravské Třebové a Tomášek v Moravské Nové Vsi do závodu Loštické tvarůžkárny Loštice.¹⁷² Východočeské podniky Sukaný v Žamberku, Jasanská v Jablonném nad Orlicí a Faltejsek Dolní Černá byly taktéž sloučeny v závod Orlické tvarůžkárny Žamberk. Všechny 3 závody nadále působily v rámci národního podniku Průmysl mléčné výživy.

¹⁶⁹ Mlékařské listy, roč. 42 (1950), č. 13-14, s. 94.

¹⁷⁰ Mlékařské listy, roč. 42 (1950), č.17-18, s. 140.

¹⁷¹ Josef Vavroušek, c.d.: s. 457.

¹⁷² ZA Opava, pob. Olomouc, fond: KNV Olomouc, inv. č. 4332, sg. 154.3, kart. 4272. Prováděcí plány tvarůžkáren.

V průběhu roku 1950 byla výroba v socializovaných závodech řízena pomocí ročního plánu, který byl dále specifikován na dílčí čtvrtletní, resp. měsíční úkoly. Plán byl přitom stanoven zřejmě s ohledem na problematické dodávky tvarohu znatelně pod hranicí výrobní kapacity závodů. Tato skutečnost je patrná při srovnání měsíčních výrobních úkolů z roku 1950 i plánu na rok 1951 se šetřením o stavu podniků v roce 1954.¹⁷³ Tak například výrobní plán pro podnik Pivný na říjen, listopad a prosinec 1950 činil 32t, 37t, resp. 23t tvarůžků a na celé II.čtvrtletí téhož roku pouze 50t tvarůžků, zatímco měsíční výrobní kapacita dosahovala podle druhu vyráběných tvarůžků 40-70t. Podobně plán na rok 1951 stanovil tomuto podniku vyrobit 414t tvarůžků, zatímco kapacita by se měla pohybovat mezi 480-840 tunami.¹⁷⁴ Problémy s dodávkami a kvalitou tvarohu přetrvávaly i v tomto roce.¹⁷⁵

Plán výroby tvarůžků v specializovaných závodech PMV

Loštické tvarůžkárny Loštice			
rok	plán v t	skutečnost	plán%
1950		1124	
1951	1254	1453	116
1952	1335	1713	128
Olomoucké tvarůžkárny Olomouc			
rok	plán v t	skutečnost	plán%
1950		831	
1951	912	1021	112
1952	872	1011	116
Orlické tvarůžkárny Žamberk			
rok	plán v t	skutečnost	plán%
1952		954	

Zdroj: Pro rok 1952 a skutečnou výrobu 1951: ZA Opava, fond KS SÚS Olomouc, inv. č. 151, kart. 35, pro plán 1951 a skutečnou výrobu 1950: ZA Opava, pob. Olomouc, fond: KNV Olomouc, inv. č. 4332, sg. 154.3, kart. 4272. Prováděcí plány tvarůžkáren. *Kurzívou* vlastní výpočet.

Z dostupných údajů pro rok 1950 vyplývá, že závod Loštické tvarůžkárny Loštice vyrobil v tomto roce 1124 t tvarůžků. V následujícím roce 1951 vzrostla produkce na 1453 t tvarůžků. Plán na tento rok přitom činil 1254 t a byl tak splněn na 116%. Plán na následující rok stanovil výrobu v rozsahu 1335 t. Tato hodnota byla splněna na 128%, když bylo vyrobeno 1713 t tvarůžků. Závod Olomoucké tvarůžkárny Olomouc v roce 1950

¹⁷³ SOKA Šumperk, fond ONV Zábřeh, inv. č. 1858, kart. 740. Daň z obrátu. Tento zdroj současně informuje o reorganizaci tvarůžkářských provozoven ve východních Čechách výše.

¹⁷⁴ ZA Opava, pob. Olomouc, fond: KNV Olomouc, inv. č. 4332, sg. 154.3, kart. 4272. Prováděcí plány tvarůžkáren. Plán stanovovalo podnikové ředitelství PMV.

¹⁷⁵ ZA Opava, pob. Olomouc, fond: Zmocněnec státního úřadu plánovacího, kart. 23, inv. č. 29. Plnění plánu v jednotlivých podnicích. Problémy s dodávkou tvarohu do tvarůžkáren v roce 1950 potvrzuje NA Praha, fond Ústředí pro hospodaření mléčnými výrobky, inv.č. 494, kart. 222.

vyrobil 831 t tvarůžků. V následujícím roce 1951 výroba rovněž vzrostla a to na 1021 t. Plán ve výši 912 t tak mohl být splněn na 112%. Na rok 1952 byla naplánována výroba v rozsahu 872 t. Závod vyrobil 1011 t, čímž dosáhl 116% plánu. Protože jsme na rok 1952 informováni o celkové výrobě tvarůžkářských závodů je možno dovodit, že závod Orlické tvarůžkárny Žamberk v roce 1952 vyrobil 954 t tvarůžků. V průběhu prvních let socializované výroby je u produkce tvarůžků patrná vzestupná tendence. I přesto byly plány výroby znatelným způsobem překračovány, což svědčí o nízké úrovni plánované výroby ve vztahu ke skutečným produkčním možnostem závodů.

5.5.2. Národní podnik Olomoucké tvarůžkárny Loštice

K další organizační změně tvarůžkářských podniků došlo k 1. lednu 1953.¹⁷⁶ Z národního podniku Průmysl mléčné výživy byly vyčleněny závody Olomoucké tvarůžkárny Olomouc, Loštické tvarůžkárny Loštice a Orlické tvarůžkárny Žamberk, které společně vytvořily samostatný národní podnik Olomoucké tvarůžkárny Loštice (OTL n.p.). Jednalo se o specializovaný podnik zřízený výlučně za účelem produkce jednoho typu zboží – olomouckých tvarůžků. Jeho třináct většinou menších provozoven se nacházelo v pěti krajích na území českých zemí (šlo o kraje Olomouc, Brno, Gottwaldov, Hradec Králové, Pardubice). Mimo něj byly tvarůžky ještě vyráběny v mlékárně Hodonín (kraj Gottwaldov) a v Hoře sv. Šebestiána (kraj Ústí n. Labem).

Nový národní podnik již v průběhu roku 1953 centralizoval administrativní činnosti všech provozoven na podnikové ředitelství v Lošticích. Na všech provozovnách tak byly zrušeny administrativní pozice a jejich vedoucí měli pouze podávat výrobní hlášení. Podnik pokračoval v nastoupeném procesu koncentrace výroby v jejímž rámci byly do konce 50. let uzavřeny další tři provozovny.

Hned od svého založení se podnik zaměřil na výzkum výroby tvarůžků a průmyslového tvarohu. Výsledkem zkoumání bylo vytvoření jednotného směrného technologického postupu výroby tvarůžků, který byl zaveden na všech provozovnách. Současně byl vypracován návrh jednotného směrného technologického postupu výroby průmyslového

¹⁷⁶ SokA Šumperk, fond ONV Zábřeh, inv. č. 1860, kart. 740. Daň z obrátu. Literatura v této souvislosti uvádí, že OTL n.p. byl zřízen na základě vymezení ministerstva potravinářského průmyslu ze dne 30.12.1952. *Historie mlékárenství v Čechách a na Moravě*, kolektiv autorů, Praha 1998, s. 215. Tento dokument se mi nepodařilo dohledat.

tvárohu, tedy hlavní suroviny pro tvarůžkárny. Postupy výroby tvárohu byly zaváděny ve všech dodávajících mlékárnách.¹⁷⁷

Následujícího roku 1954 převzaly Olomoucké tvarůžkárny n.p. strojní dílnu v Dolní Čermné, která měla sloužit k údržbě jejich vybavení, od Strojíren potravinářského průmyslu n.p.¹⁷⁸ Tato dílna měla zřejmě pro OTL n.p. značný význam, protože údržbu, jakož i výrobu strojů na výrobu tvarůžků neměl provádět žádný domácí národní podnik. Kromě těchto činností měla být dílna užívána i k vývoji strojů nových.¹⁷⁹

V roce 1955 v souvislosti s přípravou znárodnění tvarůžkářské produkce byly jednotlivé provozovny rozděleny do 4 kategorií I-IV vzhledem k možnostem jejich dalšího rozvoje. Kategorie I tak znamenala perspektivní závod vhodný pro další rozvoj a investice, zatímco kategorie IV označovala podnik určený „na dožití“ s plánovaným ukončením provozu v horizontu několika (max.10) let. V následujícím roce 1956 ze 13 provozoven OTL n.p. byl do I. kategorie zařazen pouze jeden závod (Loštice 02, dříve Dubský), do II. kategorie spadaly 2 závody (Loštice 01, dříve Pivný¹⁸⁰ a Letohrad 12). Všechny zbývající závody Olomouc 03, Olomouc 04, Olomouc 05, Olomouc 06, Moravská Nová Ves 07, Kyjov 08, Moravská Třebová 09, Žamberk 10, Jablonné 11 a Dolní Černá 13 byly zařazeny do IV. kategorie.

Podle harmonogramu a výhledového plánu výstavby tvarůžkáren z roku 1955 měly z nich 4 ukončit činnost do roku 1961 (Olomouc 03, 04, 05, 06), dvě do roku 1963 (Jablonné 11, Dolní Černá 13) a další 3 do roku 1965 (Moravská Nová Ves 07, Kyjov 08, Moravská Třebová 09). Jeden závod z této kategorie měl pracovat do roku 1970 (Žamberk 10). Jako hlavní nedostatek podniků IV. kategorie byly uváděna nedostatečná velikost výrobních prostorů bez možnosti jejich rozšíření.

Další kategorizace provozoven n.p. Olomoucké tvarůžkárny provedená v roce 1959 přeřadila závod Olomouc 03 (dříve V. Wessels), který měl být původně uzavřen do roku 1961, ze IV. do III. kategorie.¹⁸¹ Tento podnik byl nakonec v provozu až do roku 1984,

¹⁷⁷ ZA Opava, pob. Olomouc, fond KNV Olomouc, inv.č. 4496, sg. 429.2, kart. 4422. Tvarůžkárny v Lošticích-konfiskace.

¹⁷⁸ SokA Šumperk, fond ONV Zábřeh, inv. č. 1860, kart. 740. Daň z obratu

¹⁷⁹ ZA Opava, pob. Olomouc, fond KNV Olomouc, inv.č. 4496, sg. 429.2, kart. 4422. Tvarůžkárny v Lošticích-konfiskace.

¹⁸⁰ I když posudek z roku 1954 navrhoval zařadit závod Loštice 01 do I. kategorie, byl nakonec zařazen do II.

¹⁸¹ ZA Opava, pob. Olomouc, fond KNV Olomouc, inv.č. 1017, sg. 154.14, kart. 432, Kategorizace tvarůžkáren.

kdy byl zbourán v souvislosti s výstavbou olomouckého autobusového nádraží. Jiné změny v kategorizaci učiněny nebyly.

Výroba tvarůžků v jiných závodech mimo OTL n.p. byla do konce roku 1955 ukončena a od následujícího roku vystupuje tento podnik jako jediný výrobce olomouckých tvarůžků v Československu.¹⁸² Ústřední hospodářské orgány tedy měly zřejmý úmysl koncentrovat výrobu tvarůžků z různých závodů do jednoho specializovaného podniku.

V následujících letech po založení OTL n.p. byly kromě samotné výroby tvarůžků přidány k podniku jiné vedlejší hospodářské činnosti, jako provoz dokrmny skotu, sběr papíru a šrotu. Kromě toho získal podnik v průběhu 50. let patronát nad JZD v Lošticích.¹⁸³ Dále jako zvláštní úkol od MPPV na rok 1957 měly OTL n.p. prověřit možnost zpracování ovčího mléka na průmyslovou výrobu sýrů v českých zemích. Se zkušební produkcí ovčích sýrů bylo započato až v roce 1958, kdy jich bylo vyrobeno 10,34t. Výroba ovčích sýrů se ale zřejmě omezila pouze na tento rok; výkaz produkce z roku 1959 uvádí jen výrobu tvarůžků.¹⁸⁴

S ohledem na plnění plánů dosahovaly OTL n.p. koncem 50. let uspokojivých výsledků. Výrobní náklady na jednotku klesaly, produktivita práce se ročně zvyšovala o cca 10%, plán akumulací byl překračován, a dále se dařilo snižovat množství surovin potřebné na hotový výrobek.¹⁸⁵ Podnik se s dobrými výsledky účastnil socialistického soutěžení.¹⁸⁶

Na období 60. let plánoval OTL n.p. podstatné zvýšení výrobní kapacity a efektivity výroby, což mělo být dosaženo další mechanizací a nově i automatizací výroby, jakož i lepším využitím stávajících kapacit a vybudováním nového závodu.¹⁸⁷ Nový závod (některé dokumenty přitom mluví hned o třech¹⁸⁸) měl být vybudován v oblasti jižních

¹⁸² ZA Opava, pob. Olomouc, fond KNV Olomouc, inv.č. 4317, sg. 129, kart. 4258. Kontrola plnění plánu.

¹⁸³ SOKA Šumperk, fond MěNV Loštice, inv. č. 118, kart. 10. Popis obce.

¹⁸⁴ ZA Opava, pob. Olomouc, fond KS SÚS Olomouc, inv.č. 151, kart. 35. Výkaz o výrobě – potraviny.

¹⁸⁵ ZA Opava, pob. Olomouc, fond: KNV Olomouc, inv.č. 4496, sg. 429.2, kart. 4422. Tvarůžkárny v Lošticích-konfiskace.

¹⁸⁶ ZA Opava, pob. Olomouc, fond KS SÚS Olomouc, inv.č. 151, kart. 35. Výkaz o výrobě – potraviny.

¹⁸⁷ ZA Opava, pob. Olomouc, fond: KNV Olomouc, inv.č. 4496, sg. 429.2, kart. 4422. Tvarůžkárny v Lošticích-konfiskace.

¹⁸⁸ ZA Opava, pob. Olomouc, fond KNV Olomouc, inv.č. 1017, sg. 154.14, kart. 432. Kategorizace tvarůžkáren.

Harmonogram rozvoje tvarůžkáren uvažoval o výstavbě nových závodů v krajích Plzeň, České Budějovice a Jihlava.

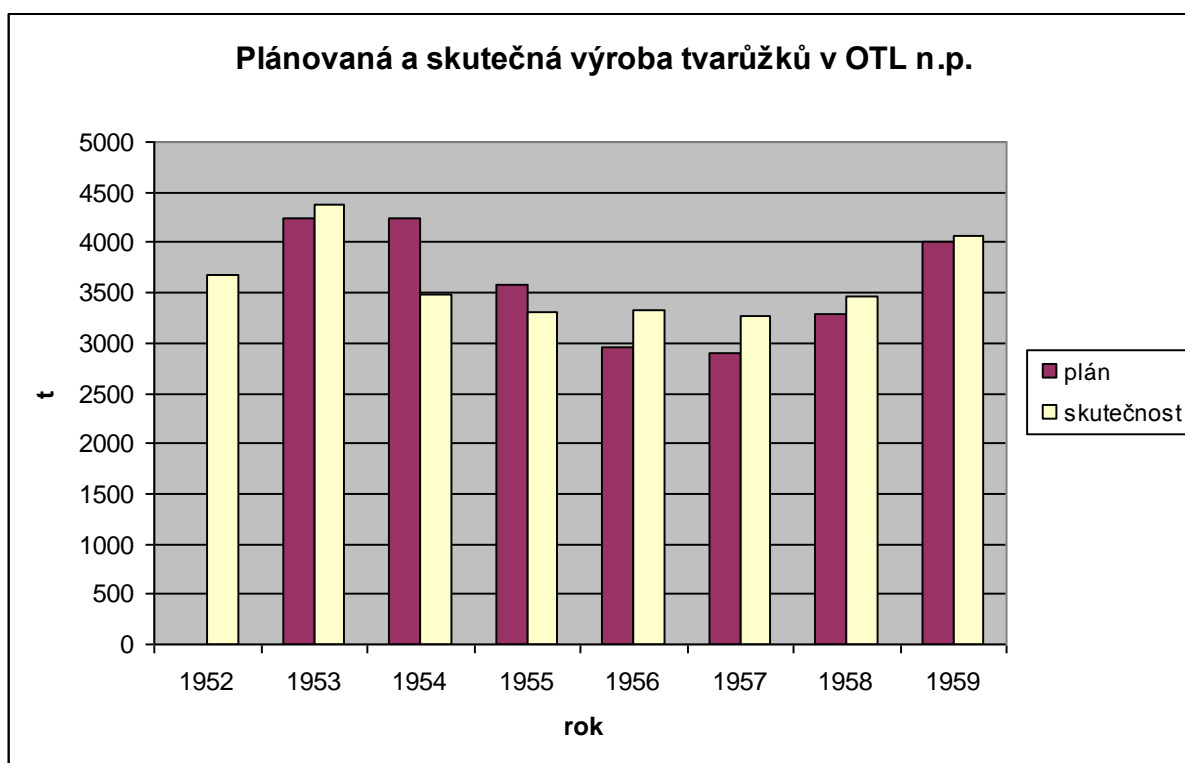
nebo západních Čech. Důvodem pro tento krok byla snaha omezit náklady na dopravu hlavní suroviny-tvarohu. Podle konstatování podniku totiž při asymetrickém soustředění většiny provozoven do olomouckého kraje stačila místní produkce pokrýt jen 1/10 spotřeby a zbytek musel být dovážen z ostatních míst republiky.

K chystaným organizačním změnám v rámci mléčného průmyslu na sklonku 50. let, které měly vytvořit jednotné mlékařské podniky na krajské bázi se OTL n.p. stavěl negativně. Provedení této reformy by totiž znamenalo ztrátu organizační samostatnosti a začlenění pod nadřízený krajský mlékárenský podnik. OTL n.p. přitom argumentoval skutečností, že výrobu provádí ve více krajích, takže by začleněním pod jeden krajský podnik došlo k roztržení řízení tvarůžkářské výroby, dále svými uspokojivými výsledky a pokroky a vyhovujícím současným stavem. K tomu poukazoval na zhoršení pružnosti ve vyřizování zejména exportních dodávek při zřízení nového mezičlánku. Dosavadní způsob řízení výroby tvarůžků v rámci jednoho podniku považoval za plně osvědčený.¹⁸⁹

Těmto argumentům ale nebylo vyhověno. V roce 1960 společně s územně administrativní reformou proběhla reforma organizace potravinářského průmyslu. Při ní byl národní podnik OTL začleněn do národního podniku Severomoravské mlékárny Ostrava.¹⁹⁰

¹⁸⁹ ZA Opava, pob. Olomouc, fond: KNV Olomouc, inv.č. 4496, sg. 429.2, kart. 4422. Tvarůžkárny v Lošticích-konfiskace.

¹⁹⁰ SOKA Šumperk, fond MěNV Loštice, inv. č. 55, Kronika města Loštice s. 144.

Zdroj: Vlastní vytvoření na základě přílohy 13. Pro srovnání uvádím i výrobu tvarůžků v začleněných provozovnách v roce 1952, který bezprostředně předcházela zřízení OTL n.p.

Shora uvedený graf vypovídá o velikosti plánované a skutečné produkce tvarůžků v OTL n.p. v období 50. let. Plán nově zřízeného národního podniku OTL na rok 1953 stanovil vyrobit 4242 t tvarůžků, přičemž plán výroby v předešlém roce u závodů z nichž byl utvořen se zřejmě pohyboval jen kolem 3000 t.¹⁹¹ Je přitom otázkou, zda byly do nově zřízeného národního podniku kladeny očekávání na podstatné zvýšení produkce, nebo byl jen plán pro tento rok upraven s ohledem na jeho podstatné překračování v předešlých letech. Plán se podniku v tomto roce podařilo splnit na 103%. Oproti minulému roku se podařilo zvýšit produkci o 19%.

Plán výroby tvarůžků v roce 1954 zůstal oproti předcházejícímu roku prakticky stejný.¹⁹² Podnik jej ale nesplnil, když dosáhl jen 82%. Skutečná výroba přitom oproti předešlému roku poklesla o 21%. Důvodem byly především problematické dodávky tvarohu.

V následujícím roce 1955 byl plán výroby stanoven ve snížené výši a prakticky odpovídal úrovni skutečné výroby v předešlém roce. Podnik jej i přesto opět nesplnil, když dosáhl

¹⁹¹ Jde o odhad na základě výše zmiňovaných plánů a produkce jednotlivých závodů z nichž byl OTL n.p. utvořen.

¹⁹² Dokument OTL n.p. uvádí navýšení plánu hrubé výroby o 18%, zatímco jiný mluví obecně o zvýšení plánu výroby o 25%. Výrobní úkol v hrubé výrobě pro OTL n.p. měl být v roce 1954 o 43% než v roce 1952. Plán výroby tvarůžků v hmotnostní, nikoliv finanční kategorii, je ale takřka totožný s rokem předcházejícím. Viz. ZA Opava, pob. Olomouc, fond KNV Olomouc, inv.č. 4496, sg. 429.2, kart. 4422. Tvarůžkárny v Lošticích-konfiskace.

92%, přičemž příčinu viděl především ve vážnoucím odbytu.¹⁹³ Skutečná výroba oproti předchozímu roku poklesla o 5%.

V roce 1956 se podniku OTL podařilo dosáhnout splnění plánu na 110% a to především díky jeho dalšímu snížení. Nyní tak činil jen 70% plánu roku 1953. Skutečná hodnota výroby přitom zůstala od minulého roku na stejné úrovni.

Plán výroby na rok 1957 byl oproti předešlému roku opět mírně snížen, přičemž šlo o nejnižší plánovanou úroveň výroby v období let 1953-1959. I přesto, že byl plán splněn na 113% se skutečná hodnota výroby octla na nejnižší úrovni od zřízení n.p. OTL v roce 1953, ačkoliv od předchozího roku poklesla jen nepatrně. Překročení plánu výroby přitom podle vyjádření podniku umožnily mimořádné exportní příležitosti.¹⁹⁴

Plán na rok 1958 byl stanoven o 13% vyšší než v předešlém roce. Přitom přibližně odpovídal výši skutečné loňské výroby. Skutečná výroba vzrostla oproti minulému roku o 6% a plán tak mohl být splněn na 105%.

V roce 1959 byl plán výroby oproti předchozímu roku výrazně navýšen o 22% a přiblížil se tak úrovni z let 1953 a 1954. OTL tento plán výroby splnily na 102%. Skutečná výroba oproti předešlému roku vzrostla o 17%.

Nejpozději od roku 1955 přitom napomáhaly zvyšovat výrobu a vylepšovat plnění plánu mimořádné exportní zakázky.¹⁹⁵

Pro rok 1954 máme k dispozici svého druhu jedinečné informace o výrobních podmínkách podniku. Z nich se dozvídáme o problematické dodávce tvarohu do závodu v první polovině tohoto roku. Podnik neměl uzavřené smlouvy o dodávce s mlékárnami, a proto přísun tvarohu probíhal živelně podle rozsahu výroby v mlékárnách. Podnik OTL si stěžoval, že nedostává rozpisy o dodávkách od Hlavní správy mlékáren, a že tak neví kolik tvarohu obdrží a vyrábět tak musí podle aktuálního stavu skladových zásob. Současně při malých dodávkách tvarohu přecházel podnik na výrobu pracnějších malých tvarůžků v zájmu udržení zaměstnanosti, vybírání řádných dovolených a prováděl údržbu provozoven.

Výroba malých tvarůžků současně přinášela větší zisk, takže ačkoliv podnik vykazoval podplánovou výrobu ve zboží, v akumulaci plán naopak překračoval. Jako další problém se ukazoval odbyt výrobků. Podnik totiž neprodával své zboží odběratelům přímo (rovněž

¹⁹³ SOkA Šumperk, fond OV KSC Zábřeh, inv. č. 78, kart. 22. Zápis z městské konference v Lošticích 15.2.1956.

¹⁹⁴ ZA Opava, pob. Olomouc, fond KNV Olomouc, inv.č. 4317, sg. 129, kart. 4258. Kontrola plnění plánu.

¹⁹⁵ ZA Opava, pob. Olomouc, fond KS SÚS Olomouc, inv.č. 151, kart. 35. Výkaz o výrobě – potraviny.

neměl uzavřené smlouvy na dodávky výrobků odběratelům- uzavírala HS), ale to bylo dodáváno na základě měsíčních dispozic Hlavní správy mlékáren mlékárenským trustům. Tyto podniky ale jednak prokazovaly tendenci upřednostňovat při distribuci vlastní zboží před tvarůžky a dále se samy těmito rozpisy neřídily, takže některé nechtěly tvarůžky odebírat vůbec, zatímco jiné požadovaly dodávky přesahující rozpisy. Přitom koncový konzument, zejména na venkově byl podle názoru OTL špatně zásobován navzdory dostatečné výrobní kapacitě. OTL tuto praxi označoval jako naprosto nepružnou a nevyhovující a kritizoval nedostatek přehledu o správném zásobování u nadřízených orgánů. Přiznával přitom, že se v dodávce zboží řídí podle poptávek bez ohledu na dodávkové rozpisy hlavní správy, které tak byly prováděny „úplně zbytečně“. OTL se proto snažil vyjednat možnost samostatného uzavírání distribučních smluv, což nadřízený orgán - HS mlékáren - odmítal. OTL přitom argumentoval skutečností, že při dostatku tvarohu a zajištěném odbytu by podnik mohl vyrábět větší množství tvarůžků, po kterých je stále poptávka a přitom zvyšovat odvod daně z obratu.

Navzdory zavedení plánování výroby v produkci podniku přetrvávaly určité tržní prvky – například kvůli velké poptávce po malých tvarůžkách v III. čtvrtletí roku 1954 byly tyto nadále vyráběny i přesto, že na ně nebyl stanoven výrobní úkol a plánovaná výroba velkých tvarůžků byla splněna jen na 86%.

S dostatečným přísunem tvarohu od podzimu 1954 narážel podnik na nový problém nemožnosti úměrně zvýšit svou výrobu kvůli HS mlékáren pevně stanovenému množství zboží k expedici. Situace byla opět řešena výrobou pracnějších malých tvarůžků.¹⁹⁶ Opakované výpadky výroby oproti plánu v tomto roce byly HS mlékáren řešeny stanovením prozatímního operativního úkolu, který odrážel reálné výrobní možnosti podniku.¹⁹⁷

Dále se v některých obdobích musel podnik potýkat s problémem neočekávaně malého odbytu, který se objevoval i při podplánové výrobě. Podnik přitom viděl příčinu i přes trvalý zájem konsumentů o tvarůžky v záplavě trhu tvrdými sýry.

5.5.3. Kulturní a politická činnost OTL n.p.

Význam podniku se neomezoval jen na hospodářskou činnost, ale zasahoval i do oblasti kultury a společenského života. Poskytoval tak svým zaměstnancům možnost Závodní klub revolučního odborového hnutí (ZK ROH) u OTL n.p. v Lošticích koncem 50. let

¹⁹⁶ SOKA Šumperk, fond ONV Zábřeh, inv.č. 1864, kart. 742. Daň z obratu podniků soc. sektoru.

¹⁹⁷ ZA Opava, pob. Olomouc, fond: KNV Olomouc, inv.č. 4496, sg. 429.2, kart. 4422. Tvarůžkárny v Lošticích-konfiskace.

sdužoval na 50% zaměstnanců místního závodu. Klub současně v této době vystupuje jako vlastník loštického kulturního domu. Organizoval řadu volnočasových aktivit jako například kroužky divadelní, loutkový, hudební, amatérských fotografů a provozoval osvětovou činnost. Na poli kulturní činnosti mu přitom v obci mělo náležet přední místo.¹⁹⁸

V roce 1951 se uvádí, že zaměstnanci nemají zájem o schůzování a že mezi nimi převládá stará řevnivost mezi podniky Pivný a Dubský. Závodní rada měla podporovat politické uvědomování dělnictva. Koncem roku 1952 v zřejmé souvislosti s přípravou zřízení OTL, n.p., byla zřízena pracovní skupina, která měla připravit založení stranické závodní organizace. Již v průběhu ledna 1953 bylo v MV KSČ v Lošticích rozhodnuto o zřízení stranické závodní organizace v OTL. V této době bylo v OTL 11 členů v KSČ, neboli přibližně 4% všech zaměstnaných, přičemž převládali úředníci. Ustavující schůze závodní organizace se konala 3. února a již v průběhu března organizace projednávala možnost zavedení národní správy na tvarůžkárny. I nadále se objevují stížnosti na členstvo, které je málo aktivní, vlašné, přičemž stranické skupiny nepracují po stranické linii. Závodní organizace se dále snažila dosáhnout znárodnění provozoven, od čehož si slibovala jejich další rozvoj. Za problém pro zdárný chod závodu přitom považovala i skutečnost, že dřívější majitelé dosud bydleli v podnikovém areálu a požadovala proto jejich vystěhování, s čímž se ztotožnil i MV KSČ Loštice. Zda bylo skutečně provedeno v tomto roce, nebo později není z pramenů zřejmé. V roce 1955 byl založen kroužek pro studium dějin KSSS. Protože v období soukromého podnikání před rokem 1950 nemáme informace o existenci podnikové stranické organizace, lze se domnívat, že k politizaci pracoviště dochází až po převzetí výroby státem. Nadále byla ale stranická angažovanost pracovníků jevem okrajovým, přičemž i samotní členové se nechovali tak, jak se od nich očekávalo. Členství ve straně přitom bylo přitažlivější pro kvalifikovanější administrativní personál podniku, než pro řadové dělnictvo. Dělníci se ve velké míře účastnili jen socialistického soutěžení.¹⁹⁹ Je ale otázkou nakolik lze tuto činnost chápat jako politicky motivovanou.

¹⁹⁸ SOKA Šumperk, fond MěNV Loštice, inv. č. 118, kart. 10. Popis obce.

¹⁹⁹ SOKA Šumperk, fond OV KSČ Zábřeh, inv.č. 86, kart. 22. Zápisy ze schůzí místního výboru KSČ v Lošticích, funkční období 1959-1960.

5.6. Shrnutí

Na konci 30. let se podnikání ve výrobě tvarůžků vyznačovalo relativně vysokou mírou zisku. V odvětví přitom působil relativně velký počet podnikatelů, přičemž převažovala živnostenská malovýroba.

Podnikání ve výrobě tvarůžků v malém rozměru bylo charakterizováno vysokým podílem řemeslné práce a malou strojní vybaveností. Živnost provozoval sám podnikatel někdy s přispěním členů rodiny. Výroba tvarůžků přitom nemusela být hlavní nebo jedinou činností živnostníka. Podnikatelé středního rozsahu používali ke své činnosti speciálně uzpůsobené budovy. Používané stroje zajišťovaly již plně mechanizovanou výrobu a zaměstnáváno bylo kolem 10 námezdních dělníků. U podnikatelů středního rozsahu již představovala výroba tvarůžků hlavní předmět jejich činnosti. Velkovýrobci měli k dispozici účelově zařízené tovární haly. Používané stroje stejně jako u středních podnikatelů zajišťovaly plnou mechanizaci výroby, která byla ale prováděna v znatelně větším rozsahu. Počet zaměstnanců mohl dosahovat několika desítek.

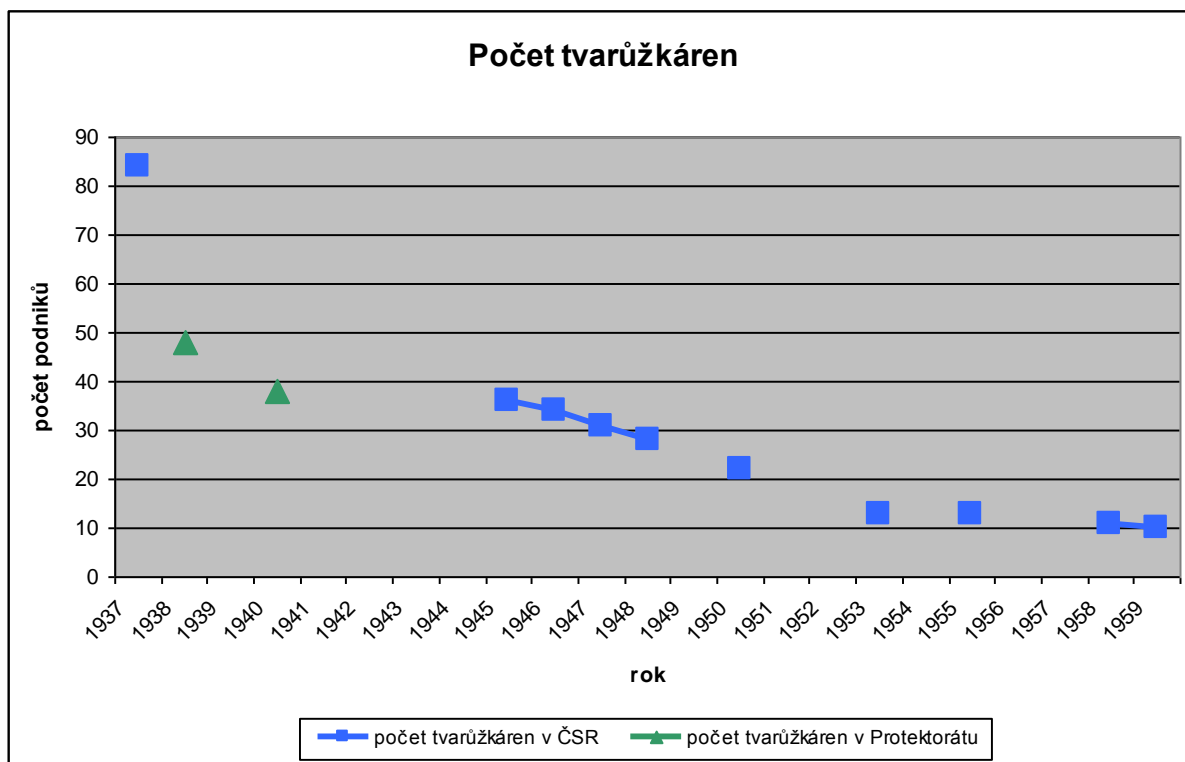
Pod vlivem nepříznivých okolností, se kterými se musel obor v průběhu 40. let potýkat zisk podnikatelů klesal a současně se zmenšoval i rozsah jejich činnosti. Vedle toho docházelo k nucenému uzavírání malých provozoven. Uvedené kategorie výrobců se proto v čase proměňovaly.

Po převzetí výroby státem v roce 1950 pokračoval proces koncentrace výroby. I přes přetrvávající problémy s dodávkami tvarohu se oproti předcházejícímu období podařilo zvýšit objem produkce. Pozornost byla věnována sjednocování výrobních postupů a zlepšování kvality výrobků. Jako specializovaný podnik pro výrobu olomouckých tvarůžků byl v roce 1953 zřízen národní podnik Olomoucké tvarůžkárny Loštice. Velikost jeho produkce v průběhu 50. let vykazovala kolísající tendenci. Do znárodnění provozoven v roce 1957 byly investice do výrobního zařízení prováděny v značně omezené míře a podnik se tak musel potýkat se zastaralým strojním parkem. Poté ale začala modernizace vybraných největších provozoven, která znamenala výrazné zvýšení jejich výrobní kapacity. Ve své činnosti podnik narážel na nepružnost centrálně plánovaného hospodářství a zvláště na problémy s koordinací činnosti mezi jednotlivými hospodářskými složkami. Politizace pracoviště v 50. letech se projevila v omezené míře, když hlavními sympatizanty s komunistkou stranou bylo úřednictvo.

6. Tvarůžkářství – makropohled (1938-1960)

6.1. Podniky

6.1.1. Počet podniků

Zdroj: Vlastní sestavení na základě Přílohy 5.

Pro výrobu olomouckých tvarůžků zakládali podnikatelé v tomto oboru specializované podniky – tvarůžkárny. Ve třicátých letech počet tvarůžkářských podniků v ČSR mírně poklesl z 87 v roce 1928 na 84 v roce 1937. Tvarůžkárny se v nacházely pouze v Českých zemích; podíl Čech na jejich celkovém počtu se přitom mírně zvyšoval z 22% v 1933 na 25% v 1937, přičemž podíl země Moravskoslezské se úměrně tomu snižoval.

Podle sčítání podniků provedeného po mnichovských změnách hranic v roce 1938 se na území pozdějšího Protektorátu nacházelo celkem 48 tvarůžkáren, z toho 41 na Moravě a ve Slezsku (85%) a 7 v Čechách (15%). Do roku 1940 poklesl tento počet na 41 podniků, 34 na Moravě a ve Slezsku (83%) a 7 v Čechách (17%).

O pět let později, v roce 1945, se na území obnoveného Československa nacházelo 36 tvarůžkáren, z toho 23 na Moravě a ve Slezsku a 13 v Čechách. Při srovnání s rokem 1937 došlo v průběhu válečných let k úbytku tvarůžkáren o 48 podniků, tedy o 57%. Větší úbytek přitom vykazovaly tvarůžkárny na Moravě a ve Slezsku (63%), než v Čechách

(38%). Následkem toho se regionální rozmístění výrazněji vychýlilo ve prospěch Čech, když se zde nalézalo 36% všech tvarůžkáren, zatímco v zemi Moravskoslezské 64%.

V průběhu válečných let, kdy byly české země začleněny do říšského válečného hospodářství, je u tvarůžkářských podniků patrná značná koncentrace výroby. Jejím průvodním jevem byla změna geografického rozmístění tvarůžkáren a to nejen v měřítku zemském (oslabení podílu podniků na Moravě a ve Slezsku), ale také na ose Sudety-zbytek českých zemí. Většina z více než tří desítek podniků, které se nacházely na odstoupeném území v roce 1938, při obnovení Československého státu v roce 1945 již neexistovala. Zanikly tedy buď v průběhu války při direktivním uzavírání podniků, anebo v souvislosti s odsunem německého obyvatelstva bezprostředně po jejím skončení.

V poválečných letech počet tvarůžkáren dále klesal, na 34 podniků v roce 1946 a 31 v roce 1947. Z nich se v tomto roce 23 (74%) nalézalo v zemi Moravskoslezské a 8 (26%) v Čechách. Úbytek v těchto letech vykázaly pouze tvarůžkárny z Čech, což vedlo k vyrovnání předválečného poměru regionálního rozmístění podniků. V roce 1948 bylo v provozu 28 tvarůžkáren.

Klesající trend dále posílil s postátněním výroby tvarůžků. I když nyní již nemůžeme hovořit o samostatných podnicích v právním slova smyslu, ale jen o provozovnách v rámci některého národního podniku, je možné i v 50. letech sledovat počet provozoven, jejichž hlavní činností byla výroba tvarůžků. Po převzetí výroby státem v roce 1950 existovalo 22 provozoven. Proces koncentrace výroby se projevil poklesem na 13 provozoven v roce 1953, z toho 9 na Moravě a ve Slezsku (69%) a 4 v Čechách (31%). Podíl Moravy a Slezska se opět mírně oslabil. V roce 1955 existovalo stále 13 provozoven, ale do roku 1958 se tento počet snížil na 11. V následujícím roce 1959 pracovalo již jen 10 provozoven.

V rámci jednotlivých zemí vykazovaly tvarůžkářské podniky v průběhu celého sledovaného období výraznou koncentraci do dvou výrobních oblastí. Význačnější byla oblast severní a střední Moravy, kde se nacházely přibližně tři čtvrtiny až čtyři pětiny všech tvarůžkáren. Méně význačnou pak byla oblast orlická ve východních Čechách, kde se nacházela většina zbývajících podniků.

6.1.2. Forma podniků

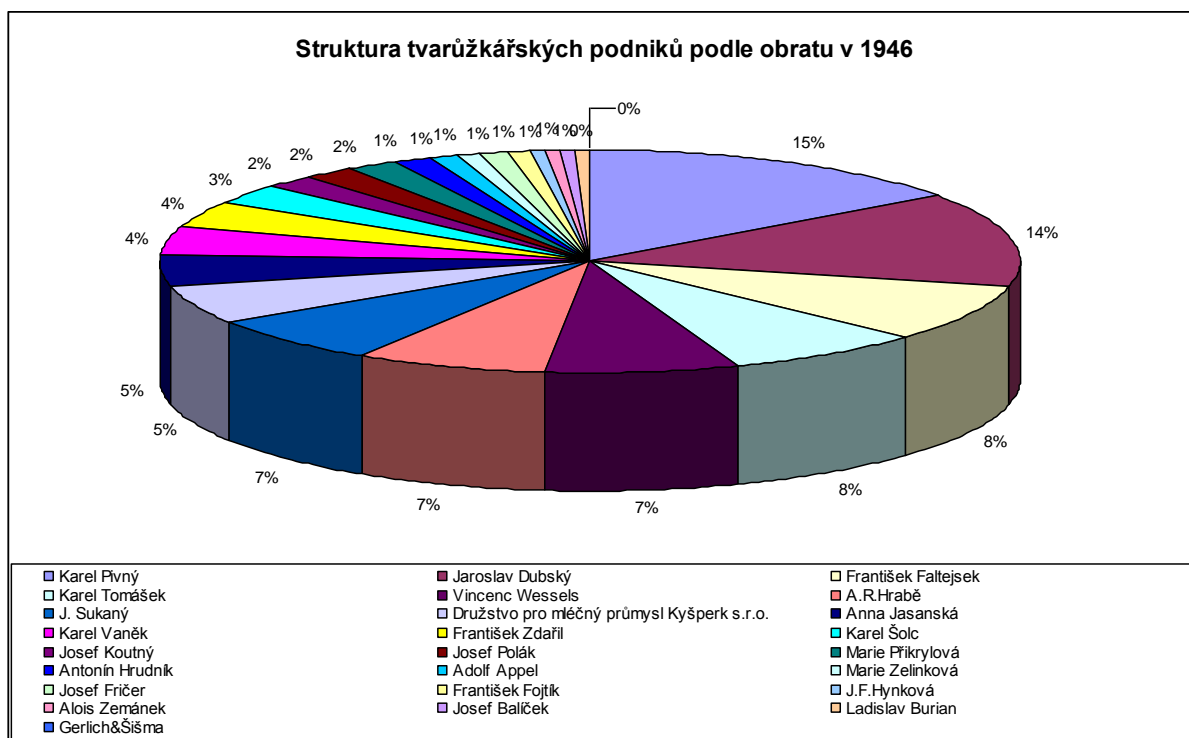
Ve 30. letech v podnikání ve výrobě tvarůžků jednoznačně převládaly podniky vlastněné soukromými osobami. Tvarůžkárny provozované jako společnost, nebo družstvo byly výjimkou. Tak například v roce 1936 z celkových 83 tvarůžkáren bylo celých 80 provozováno jednotlivcem, zatímco jen 2 podniky měly formu společnosti a 1 družstva. V roce 1940 byly z 41 členů Svazu tvarůžkáren v Čechách a na Moravě 2 společnosti s ručením omezeným a jedno družstvo. Těsně po skončení války, v létě 1945 bylo z 36 tvarůžkáren 34 vlastněno jednotlivcem a jen jedna měla formu veřejné obchodní společnosti a jedna formu družstva. Jako akciová společnost není uváděna žádná tvarůžkárna. Stejná situace přetrvala i v poválečných letech. Je tedy zřejmé, že za léta 1938-1949 k žádným proměnám ve formě podnikání ve výrobě tvarůžků nedošlo. Na formě podniků se promítal charakter řemeslné malovýroby u většiny podnikatelů, ale ani u největších výrobců nedosáhl rozměr činnosti takové míry, aby bylo zapotřebí spojit kapitál více subjektů v obchodních společnostech.

Převratná změna ovšem nastává počínaje rokem 1950, kdy byly všechny zbývající soukromé podniky „socializovány“ převedením pod národní podnik Průmysl mléčné výživy, čímž zanikla jejich právní subjektivita a jediným podnikatelem v tvarůžkářství se stává stát. Následně v roce 1957 byly dřívější podniky znárodněny.²⁰⁰

6.1.3. Velikost závodů

Na základě šetření o výši obrátu producentů tvarůžků v letech 1936-1938 provedeného olomouckou OŽK v roce 1940 můžeme přiblížit velikost tržních podílů jednotlivých závodů na počátku sledovaného období a tak i strukturu tohoto odvětví. Tyto údaje se omezují jen na území pozdějšího Protektorátu Čechy a Morava.

²⁰⁰ Blíže viz podkapitola 4.3 Socializace a znárodnění výroby tvarůžků.

Zdroj: Vlastní graf na základě NA Praha, fond Ústřední svaz průmyslu, kartotéka č. 352, 353. Výrobci jsou seřazeni sestupně od největšího k nejmenšímu; v legendě v řádcích zleva doprava. Pro podrobnější přehled viz. příloha 18.

K zachycení hlavních trendů proměn tržních podílů tvarůžkářských podniků v průběhu válečných let můžeme použít údaje z kartotéky Ústředního svazu československého průmyslu.²⁰² Data z uvedeného zdroje však nejsou plně kompatibilní s výše uvedeným předválečným souborem a to z několika důvodů. Prvním je skutečnost, že údaje o obrátu zřejmě nezachycují jako v předchozím případě pouze výrobu tvarůžků, ale veškerou činnost podniku, což u některých na výrobu tvarůžků přímo nespécializovaných podniků může nadhodnocovat získávané údaje. S ohledem na vysokou míru specializace tvarůžkářských podniků ale případné zkeršení nemusí být velké. Druhým důvodem je dále skutečnost, že uváděná kartotéka obsahuje pouze 25 subjektů zabývajících se výrobou tvarůžků, zatímco oficiální statistika²⁰³ pro tento rok mluví o 34 tvarůžkářských podnicích. Je tedy otázkou, zda zbývající podniky existovaly jen de iure a ve skutečnosti nepracovaly, nebo je uváděný soubor neúplný, čímž by celkový obrat výroby byl větší než graf zachycuje, a podíly zde uváděných podnikatelů tedy úměrně tomu menší. Třetí připomínkou je skutečnost, že se vztahují na celé území státu, zatímco předchozí soubor

²⁰² NA Praha, fond Ústřední svaz průmyslu, kartotéka č. 352, 353.

²⁰³ Viz. První podkapitola.

zaznamenával data jen z území Protektorátu. Posledním nedostatkem je fakt, že u firmy Gerlich&Šišma údaj o obratu zcela chybí.

S vědomím těchto nedostatků v pramenném materiálu můžeme provést hrubou komparaci s předválečným obdobím. Z ní zřejmě vyplývá relativní úbytek malých podniků, poměrně stabilní pozice výrobců středích, posílení skupiny velkých výrobců a to vše při jistém oslabení pozice dvou největších závodů. I nadále však přetrvává značná fragmentace výroby, i když již ne mezi tolik subjektů, jako v období předválečném. Patrné je i relativní posílení pozice výrobců v Čechách, konstatované v předešlé podkapitole. Tyto údaje nasvědčují tomu, že výrobci v Čechách dokázali v podmínkách válečného řízeného hospodářství prospívat lépe, než ostatní tvarůžkáři, včetně největších loštických podniků. Je přitom otázkou, zda k této skutečnosti přispívalo lepší zásobování surovinami²⁰⁴, či stanovení zásobovacích oblastí, o kterém se zmiňuje R. Hrabě, a které mohly vyloučit z dodávek výrobků největší moravské výrobce.

Údaje podobného rázu pro zbytek sledovaného období nemáme k dispozici. Je možné jen konstatovat, že v 50. letech se trend koncentrace výroby ještě zvýraznil, jak ostatně ukazují údaje o počtu podniků. Malé a nevyhovující provozovny byly uzavírány a v činnosti byly ponechány jen větší podniky.

6.1.4. Strojní vybavení tvarůžkáren

Stav strojního vybavení tvarůžkáren, jako i celého mléčného průmyslu byl zjišťován v rámci poválečného statistického šetření v roce 1945. Protože v období 1934-1944 tato kategorie nebyla předmětem zjišťování, musíme se pro účely srovnání obrátit k výsledkům šetření z roku 1933. Současně je ale potřeba uvést, že předmětem šetření v tomto roce byly sice všechny tvarůžkárny a brynzárny, ale jen ty mlékárny, máslárny a sýrárny, které ročně zpracovávaly více než 50 tis. litrů mléka. Tato skutečnost tedy vyloučila podniky menšího rozsahu, což při uvažování o těchto kategoriích, či mléčném průmyslu jako celku v porovnání s tvarůžkárnami vede k určitému zkreslení jejich výsledků. Údaje z tohoto roku jsou současně jedinými údaji svého druhu, které máme pro celé meziválečné období k dispozici.

V roce 1933 bylo z 87 tvarůžkáren na území Československa vybaveno strojním pohonem 58 podniků, tedy 2/3. Celkový instalovaný výkon dosahoval 245 koňských sil (*ks*).

²⁰⁴ Vzpomínka dobové pamětnice otištěná v *Dějínách mlékárenství v Čechách a na Moravě*, Praha 1998, s. 230, ve vztahu k tvarůžkárně Františka Faltejska si zásobování ve válečných letech pochvaluje.

Jednoznačně převládajícím typem pohonu byly elektromotory, které dodávaly výkon 232 koňských sil, neboli 95% instalovaného výkonu. Parní stroje poskytovaly 5% výkonu (13 koňských sil) a spalovací motory nebyly v tvarůžkárnách používány vůbec. Na jednu tvarůžkárnu průměrně připadal výkon 2,8 *ks*, přičemž na jeden závod v mléčném průmyslu 13 *ks* v ČSR, resp. 15 *ks* v českých zemích.

Při regionálním rozdělení strojního vybavení tvarůžkáren zjistíme následující. V Čechách bylo strojním pohonem vybaveno 89% tvarůžkáren oproti 60% v zemi Moravskoslezské. Z celkového instalovaného výkonu strojů v tvarůžkárnách na Čechy připadalo 26% (při 22% závodů) oproti 74% (při 78% závodů) na zemi Moravskoslezskou. Příčina této skutečnosti zřejmě tkví v tom, že v Čechách byly na výrobu tvarůžků zakládány specializované podniky s již náležitým vybavením, zatímco na Moravě, kde výroba vycházela z místní tradice, se udržovaly i méně mechanizované výrobny. Na Moravě a ve Slezsku byly jako hnací stroje výlučně používány elektromotory, v Čechách byl jejich podíl na celkovém výkonu 79%, zbývajících 21% výkonu přitom připadalo na parní stroje. V rámci celého mléčného průmyslu představoval instalovaný výkon strojů v tvarůžkárnách 2,5% výkonu v ČSR a 2,7% výkonu v českých zemích. Při pohledu na druhy pohonu strojů užívaných v mléčném průmyslu zjistíme, že tvarůžkárny se vyznačovaly velmi vysokým podílem elektromotorů na celkovém výkonu (zmiňovaných 95%), zatímco průměr mléčného průmyslu v ČSR činil 60% (57% v českých zemích).²⁰⁵

Ve statistickém šetření provedeném o dvanáct let později, v roce 1945, došlo k jisté změně zjišťovaných kategorií a zúžení zjišťování dat jen na české země. Podíl podniků se strojním pohonem již zjišťován nebyl. Celkový výkon strojů používaných v 36 tvarůžkárnách činil 264 koňských sil. Z nich připadalo 89% (234 *ks*) na elektromotory a zbývajících 11% (30 *ks*) na parní stroje. Spalovací motory ani vodní turbíny ve výrobě tvarůžků nebyly užívány. Na jednu tvarůžkárnu průměrně připadal výkon 7,3 *ks*, zatímco na jeden závod v mléčném průmyslu průměrně 59 *ks*.

V Čechách celkový výkon dosahoval 112 koňských sil, neboli 42% veškerého instalovaného výkonu v tvarůžkárnách (při 36% závodů). Z něj 27% (30 *ks*) připadalo na pohon parními stroji a 73% (82 *ks*) na elektromotory. V zemi Moravskoslezské činil celkový výkon užívaných motorů 152 koňských sil, neboli 58% výkonu motorů užívaných ve všech tvarůžkárnách (při 64% závodů). Zdrojem pohonu zde byly opět výlučně elektromotory.

²⁰⁵ Zprávy Státního úřadu statistického republiky Československé, roč. XVI (1935), č. 30, s. 217an. Viz. příloha 6.

V rámci celého mléčného průmyslu v českých zemích představoval instalovaný výkon strojů v tvarůžkárnách 1,4%. Tvarůžkárny se vyznačovaly vyšším podílem elektromotorů na celkovém výkonu (89%) oproti průměru mléčného průmyslu (82%).

Ze stejného šetření se dále dovídáme, že v tvarůžkárnách pracovalo 36 mlýnů na tvaroh a 34 formovacích strojů. Na jednu tvarůžkárnu tak v průměru připadal 1 mlýn na tvaroh a 0,9 formovacího stroje. Zajímavý je také údaj o stáří používaných strojů – 43% zjišťovaných užívaných strojů v tvarůžkárnách bylo vyrobeno před rokem 1931, zatímco na období 1931-1935 připadalo 19%, na období 1936-1940 14% a na období 1940-1945 24%. Celý mlékařský průmysl ve stejné kategorii přitom vykazoval 19% strojů starších roku 1931, 17% vyrobených v letech 1931-1935, 29% z let 1936-1940, a 36% z let 1941-1945.²⁰⁶ Při vzájemném porovnání je tak zřejmé, že vybavení tvarůžkáren se potýkalo s mnohem větším morálním opotřebením (jen 38% strojů bylo mladších 10 let) než byl průměr celého mlékařského průmyslu. V něm naopak 65% všech užívaných strojů bylo mladších 10 let, což značí že v tomto období došlo k jeho značnému rozvoji a modernizaci, zatímco tvarůžkárny podobný proces nezaznamenaly, resp. k němu došlo již v průběhu 20. a v první polovině 30.let.

Při porovnání uvedených statistik z let 1933 a 1945 můžeme zjistit následující skutečnosti. Mezi léty 1933 a 1945 došlo k mírnému zvýšení instalovaného výkonu v tvarůžkárnách, a to o 8%. Tento růst byl ale v zřetelném nepoměru k dynamickému rozvoji celého mléčného průmyslu, kde celkový instalovaný výkon strojů vzrostl o celých 213%. V důsledku toho poklesl podíl výkonu strojů v tvarůžkárnách na celkovém výkonu strojů v mléčném průmyslu z 2,7% na 1,4%. Zatímco v mléčném průmyslu došlo k prudkému nárůstu podílu elektromotorů na celkovém objemu výkonu, a to z 57% na 82%, u tvarůžkáren tento podíl naopak poklesl z původních 95% na 89%. Na druhou stranu je patrný výrazný nárůst průměrného výkonu, kterým disponovala jedna tvarůžkárna z 2,8 *ks* na 7,3 *ks*, tedy o 261%. K tomuto nárůstu došlo hlavně díky úbytku počtu podniků. Ve stejné kategorii v rámci celého mléčného průmyslu došlo však za stejné období k podstatně vyššímu nárůstu výkonu na jeden závod o 44 *ks* (neboli o 393%). Z regionálního hlediska došlo k posílení významu tvarůžkářských podniků v Čechách, neboť vzrostl jejich podíl na celkovém instalovaném výkonu v tvarůžkárnách z 26% na 42%. Při tom je ovšem nutno mít na paměti, že statistika z roku 1933 nezahrnovala mlékárny, másárny a sýrárny

²⁰⁶ Zprávy Státního úřadu statistického republiky Československé, roč. XXVI (1945), č. 28, s. 227an. Viz. příloha 7.

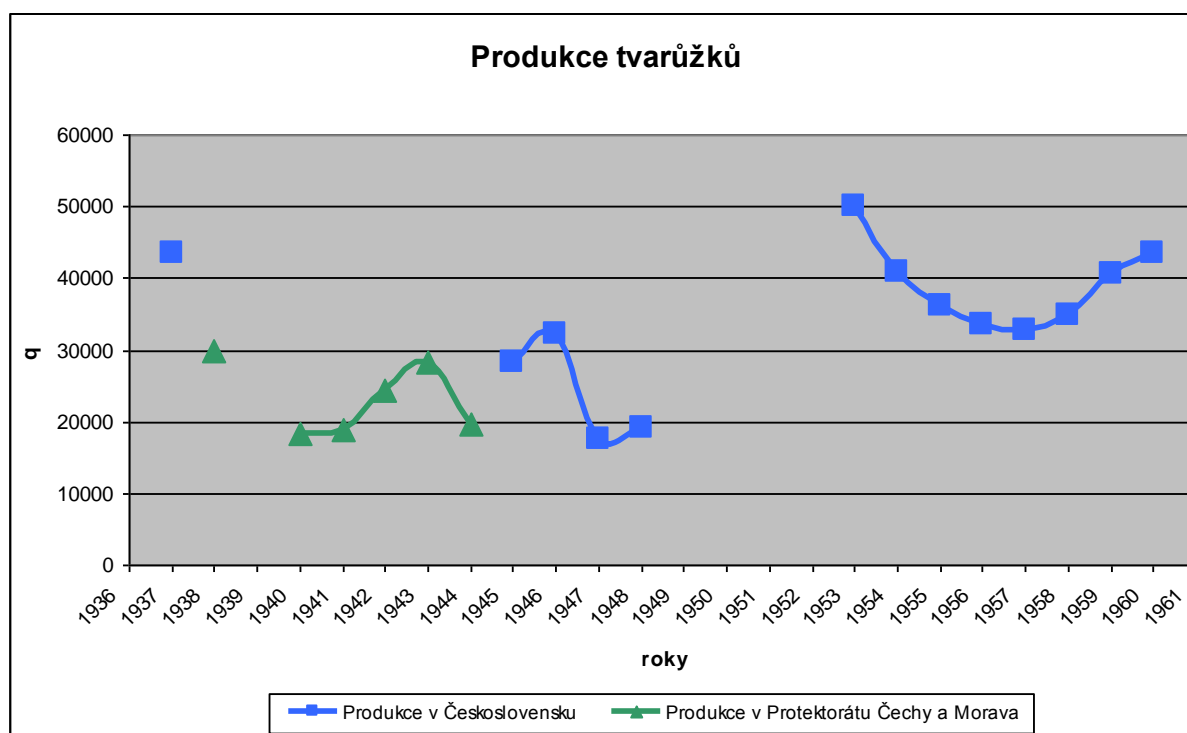
s rozsahem zpracování pod 50 tis. litrů mléka ročně. Změny v strojním vybavení těchto závodů tak pravděpodobně byly ve skutečnosti o něco menší.

V 50. letech s prováděním socializace výroby byly uzavírány menší strojově nedostatečně vybavené výroby. V nadále pracujících provozovnách tak byla výroba zpravidla plně mechanizována – používaly se mlýny na tvaroh, formovací stroje, myčky na prkna a pračky na tvarůžky, jakož i sbíjecí stroje na výrobu expedičních bedniček. Strojové vybavení závodů se však zřejmě příliš nezměnilo od 30.-40.let, takže ve všech zkoumaných případech bylo hodnoceno jako zastaralé, nevyhovující tehdejšími požadavkům a značně opotřeбенé. V prvních letech po znárodnění provozoven docházelo jen k dílčím investicím do výroby (rozšíření skladů na tvaroh, nákladní vozíky, jednokolky). Od 2. poloviny 50. let ale zřejmě v některých provozovnách docházelo alespoň k částečné modernizaci strojního vybavení.²⁰⁷

²⁰⁷ P. Pospěch uvádí zmínku o „zvýšení výroby novým formovacím strojem Liebers v provozovně 01“ zřejmě v roce 1956 a dále k roku 1960 zavedení vylepšeného strhování tvarůžků do myčky bez udání provozovny. Viz. Pavel Pospěch, *Výroba olomouckých tvarůžků, minulost a současnost*, Olomouc, 1986, s. 21.

6.2. Produkce

6.2.1. Výroba tvarůžků obecně

Zdroj: Vlastní sestavení na základě přílohy 8.

Ve třicátých letech produkce tvarůžků soustavně stoupala a mezi léty 1933 až 1937 vzrostla o 25% až na 4 342 300 kg v roce 1937. V tomto roce se specializované podniky – tvarůžkárny – podílely na celkové produkci tvarůžků 88% a tato hodnota byla obdobná i v předchozích letech. Tvarůžky přitom byly vyráběny jen v českých zemích.

Na území pozdějšího protektorátu se v roce 1938 vyrobilo 2 996 600 kg tvarůžků, podíl tvarůžkáren na jejich produkci přitom činil 83%. Snížený podíl tvarůžkáren byl důsledkem územních změn po Mnichovské smlouvě, která se více dotkla vlastních tvarůžkáren než mlékáren zabývajících se výrobou tvarůžků. S ohledem na čísla, ke kterým dospěl Ústřední úřad statistický, když závěry statistického šetření pro rok 1937 převedl do pozdějších protektorátních hranic, můžeme zjistit základní trend vývoje.²⁰⁸ V roce 1937 závody nacházející se na pozdějším území Protektorátu vyrobily 3 428 000 kg tvarůžků. V roce 1938 bylo vyrobeno jenom 2 996 600 kg. Meziroční pokles výroby by tak činil 13%. Údaj pro rok 1939 chybí, ale je možno ho částečně nahradit statistikou výrobního období 1939/1940, kdy bylo vyrobeno jen 1 854 700 kg tvarůžků. Tato hodnota ukazuje výrazný pokles produkce tvarůžků, ke kterému došlo v druhé polovině roku 1939. Jeho hlavní

²⁰⁸ Zprávy Ústředního statistického úřadu, roč. XXI (1940), č. 6-8, s. 34.

příčinou byly nedostatečné dodávky tvarohu. Memorandum Svazu sýráren z podzimu 1939 tvrdí, že tvarůžkářské podniky pracují v té době jen na 1/3 výrobní kapacity.²⁰⁹

V roce 1940 se vyrobilo jen 1 823 400 kg, neboli o málo více než polovina množství vyrobeného v roce 1937. Pokles výroby oproti roku 1938 činil 39%. Poté ale začala výroba opět vzrůstat; v roce 1941 bylo vyrobeno 1 873 800 kg a v následujícím roce 1942 už 2 436 600 kg tvarůžků. Roku 1943 objem celkové produkce dosáhl 2 825 700 a přiblížil se tak produkci z roku 1938 na území pozdějšího Protektorátu. V následujícím roce ale došlo k opětovnému poklesu výroby na 1 955 300 kg. Za prvních šest měsíců roku 1945 bylo na protektorátním území vyrobeno 760 300 kg tvarůžků, což ukazovalo na další pokles výroby.

Pro rok 1945 již máme údaje opět pro celé území obnoveného Československa. V celém tomto roce se vyrobilo 2 830 700 kg tvarůžků, ve srovnání s rokem 1937, pro který máme poslední údaje z území předmnichovského Československa, se tak jeví propad výroby na 65%. V následujícím roce 1946 výroba poněkud vzrostla, vyrobeno bylo 3 213 000 kg tvarůžků, čímž bylo takřka dosaženo úrovně výroby roku 1933. V roce 1947 se ale výroba propadla na nejnižší hodnotu zaznamenanou ve sledovaném období – 1 750 900 kg, která byla nižší i než produkce samotného Protektorátu z válečného roku 1944. Oproti předchozímu roku poklesla výroba o 46% a ve vztahu k úrovni výroby roku 1937 se jednalo o pouhých 40%. Tento pokles výroby odrážel celkový pokles mléčné výroby v roce 1947 z důvodů velkého sucha.

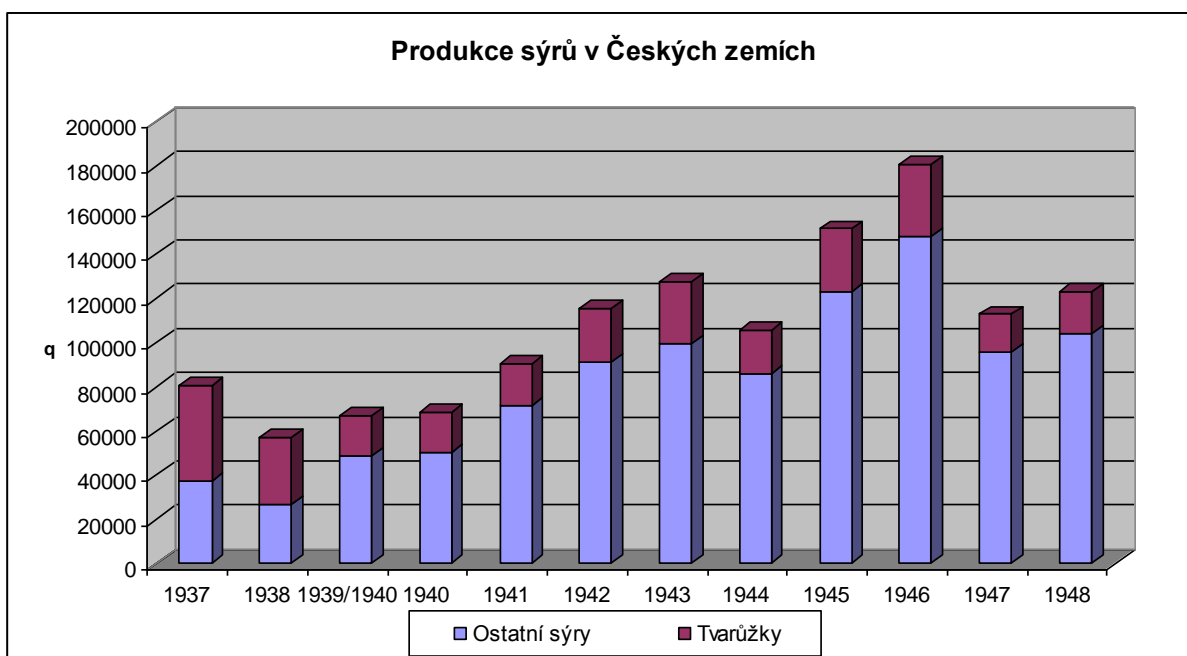
Nedostatek domácího tvarohu se pokoušely tvarůžkárny pokrýt dovozem z Polska a Rumunska, což se zřejmě kvůli jiným obchodním preferencím Polska a probíhající reorganizaci administrativy v Rumunsku nezdařilo. Ústřední státní hospodářské instituce se přitom k naléhavé žádosti Svazu tvarůžkáren stavěly poměrně rezervovaně. Ministerstvo výživy považovalo povolení dovozu tvarohu za zcela neúnosné a odmítlo i povolení reexportu následně vyrobených tvarůžků. K tomuto postoji bylo zřejmě vedeno obavou z překročení debetního salda clearingového obchodu s Polskem, které by následně muselo být propláceno v dolarech. Ochotno bylo pouze uznat kompenzační obchod tvarohu za tvarůžky v zájmu udržení zaměstnanosti, přičemž si veškeré náležitosti této transakce měli zajistit sami výrobci.²¹⁰

²⁰⁹ SOKA Olomouc, fond ÚNV Olomouc, inv. č. 434, sg. 13/33, kart. 377.

²¹⁰ ZA Opava, pob. Olomouc, fond: OŽK Olomouc, inv. č. 12756, sg. VIAb2, kart. 1523.

V roce 1948 výroba znovu poněkud vzrostla, vyrobeno bylo 1 909 800 kg tvarůžků.

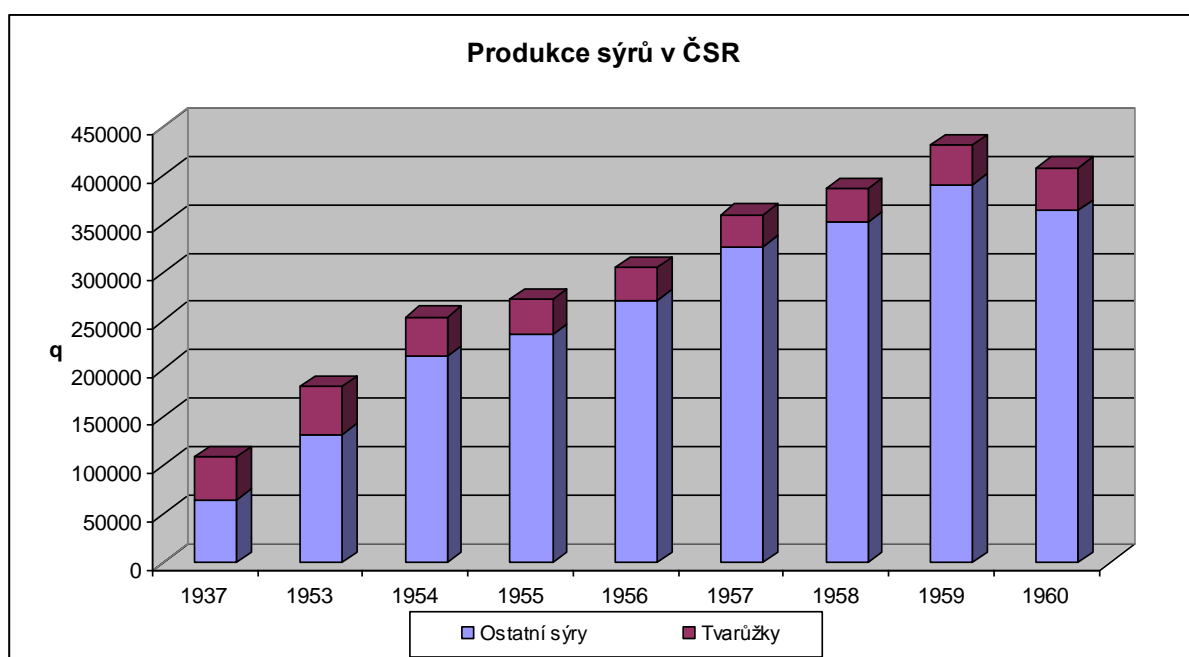
Počátkem 50. let, pro které nemáme údaje o rozsahu výroby k dispozici, se pravděpodobně podařilo vyrovnat předválečnou úroveň výroby. Tato skutečnost je patrná z již známého údaje z roku 1953, kdy bylo vyrobeno 4 384 000 kg tvarůžků, čímž byla překročena úroveň výroby roku 1937. V následujících letech výroba ale klesala a to na 3 484 000 kg v roce 1954, a na 3 317 000 kg v 1955. V roce 1956 došlo k mírnému vzestupu produkce na 3 334 000 kg, ale hned v následujícím roce 1957 opět poklesla na 3 274 000 kg. Od roku 1958 se trend obrací a dochází k pozvolnému vzestupu výroby – v roce 1958 bylo vyrobeno 3 473 000 kg, v roce 1959 vyrobeno 4 060 000 kg a v roce 1960 pak 4 359 000 kg, čímž byla opět vyrovnána úroveň výroby v roce 1937.

Zdroj: Příloha 9. Pro léta 1938-1944 údaje jen za území Protektorátu Čechy a Morava.

Podíl tvarůžků na celkové sýrařské produkci v českých zemích v letech 1933-1936 klesal z 58% na 51%, v posledním předválečném roce 1937, pro který máme údaje z celého území ČSR (celých českých zemí) tento podíl mírně vzrostl na 54%. V následujícím roce i přes územní změny zůstala tato struktura výroby zachována, tvarůžky tvořily 53% sýrařské produkce na území pozdějšího protektorátu. V roce 1939 ale došlo k výrazné a dlouhodobé změně této struktury. I přesto, že údaje pro tento samotný rok nemáme k dispozici, je z dostupných údajů za výrobní období 1939/1940, jakož i pro léta následující tato změna zcela evidentní. Pokles výroby tvarůžků totiž nebyl doprovázen adekvátním snížením

výroby ostatních sýrů, nýbrž došlo k tomu, že se jejich výroba zvyšovala. Mezi léty 1938 a 1940 poklesla výroba tvarůžků o 39%, zatímco výroba ostatních sýrů vzrostla o 187%, jmenovitě u sýrů tvrdých na 165%, u sýrů měkkých na 183% a u tavených na 255%.²¹¹ V roce 1940 tak tvarůžky tvořily jen 27% sýrařské produkce a tento podíl v následujících letech dále klesal. Tento trend se přitom nezměnil ani s koncem války v roce 1945. Zatímco výroba ostatních sýrů v porovnání s rokem 1937 za válečná léta (v 1945) vzrostla na 328%, výroba tvarůžků se propadla o 35% a na celkové sýrařské produkci se tvarůžky nyní podílely 19%.²¹² V letech 1946-1948 se podíl tvarůžků na sýrařské produkci dále ztenčoval, v roce 1948 činil již jen 16%.

Zdroj: Příloha 10.

Pro období 50. let nemůžeme s ohledem na dostupný pramenný materiál pokračovat ve srovnávání produkce tvarůžků s produkcí v rámci českých zemí, ale jen v rámci celého Československa. V celostátním měřítku poklesl podíl tvarůžků na celkové sýrařské produkci z 40% v roce 1937 na 27% v roce 1953. V následujících letech se podíl vyrobených tvarůžků na celkové produkci sýrů v republice dále snižoval na konečných 10%.

²¹¹ Vlastní srovnání a výpočet procent na základě údajů pro rok 1938 z Zprávy Ústředního statistického úřadu, roč. XXI (1940), č. 65-66, s. 462-463 a pro rok 1940 z Statistický zpravodaj roč. VIII (1945), s. 170.

²¹² Vlastní srovnání a výpočet procent na základě údajů pro rok 1937 Zprávy Ústředního statistického úřadu, roč. XXI (1940), č. 6-8, s. 40-41 a pro rok 1945 z Statistický zpravodaj roč. XII (1949), s. 78.

Celková produkce tvarůžků byla přitom jen částečně závislá na celkové produkci mléka. I když s výrazným poklesem produkce mléka ve válečných letech došlo též k poklesu produkce tvarůžků, výroba ostatních sýrů doznala ve stejném období značný nárůst. Další poválečný vývoj postupně rostoucí produkce mléka nekoresponduje s kolísající výrobou tvarůžků.²¹³ Je tak zřejmé, že v období řízeného a centrálně plánovaného hospodářství měly pro produkci tvarůžků zásadní význam státní zásahy či přímé řízení výroby usměrňující alokaci mléčné suroviny.

6.2.2. Výroba tvarůžků podle regionů a typu závodů

V letech 1933-1937 byly tvarůžky vyráběny jen v českých zemích, přičemž Čechy dodávaly 1/5 a země Moravskoslezská 4/5 veškeré produkce. Mnichovskou změnou hranic byla převážně zasažena výroba nacházející se v Čechách; regionální podíl produkce v roce 1938 přiřkl Moravě 9/10 a Čechám jen 1/10 celkové produkce. V tomto roce prakticky veškerá produkce v Čechách pocházela ze specializovaných závodů – tvarůžkáren, mimo ně se vyrobilo jen zanedbatelné množství. Jiná byla v tomto ohledu situace na Moravě, kde z tvarůžkáren pocházelo 81% zdejší produkce, a na závody označené jako másárny pak připadlo 19%. Produkce místních závodů označených jako mlékárny byla zanedbatelná.²¹⁴ Pro další roky sledovaného období až do roku 1945 nejsou o regionálním rozmístění produkce v rámci českých zemí dostupné údaje.

V roce 1945 lze regionální rozmístění produkce poměrně přesně přiblížit. Ač jsou k dispozici pouze data za výrobu tvarůžků v tvarůžkárnách, a ne v jiných typech závodů, bylo v tomto roce vyrobeno v tvarůžkárnách 92% veškeré produkce. V tomto roce bylo v Čechách vyrobeno 35% tvarůžkářské produkce, zatímco v zemi Moravskoslezské 65%. S ohledem na dřívější zjištění, že přibližně 1/5 produkce na Moravě pocházela z jiných závodů než tvarůžkáren, přičemž v Čechách celá takřka výlučně z tvarůžkáren, bude konečný poměr zřejmě poněkud příznivěji vyznívat ve prospěch země Moravskoslezské. I tak ale ve srovnání s rokem 1937 i 1938 je patrné značné relativní posílení produkce v Čechách oproti Moravě a Slezsku.²¹⁵ Dále celková produkce tvarůžkáren v Čechách v tomto roce ve srovnání s rokem 1937 navzdory celkovému poklesu výroby vzrostla o 19%, zatímco tvarůžkárny v zemi Moravskoslezské vykázaly pokles výroby o 44%.

²¹³ Pro celkovou produkci mléka viz. Příloha 16.

²¹⁴ Zprávy Ústředního statistického úřadu, roč. XXI (1940), č. 65-66, s. 462-463. Výpočty procent vlastní.

²¹⁵ Zprávy Státního úřadu statistického republiky Československé, roč. XXVI (1945), č. 28, s. 236. Výpočty procent vlastní.

Tvarůžkárny v Čechách se tak zřejmě byly schopné mnohem lépe prosadit v struktuře řízeného hospodářství a v podmínkách válečné výroby.

Pro rok 1947 jsou regionální data opět k dispozici jen pro produkci samotných tvarůžkáren. Celkový pokles výroby tvarůžků od roku 1945 se výrazněji projevil v tvarůžkárnách v Čechách, kde výroba klesla o 55%, zatímco na Moravě a ve Slezsku za stejné období jen o 27%. V důsledku toho došlo k oslabení podílu Čech na celkové produkci na 25%, když na zemi Moravskoslezskou připadlo 74%.²¹⁶

Poprvé ve sledovaném období se v tomto roce objevuje výroba tvarůžků na Slovensku, kde bylo vyrobeno 19 300 kg tvarůžků, což činilo 1% celostátní produkce.²¹⁷ Výrobou tvarůžků na Slovensku se zabýval podnik Bratislavské mlékárny v Trnavské provozovně a podnik Prešovské mlékárny v provozovně ve Vranově nad Toplou.²¹⁸

Po převzetí výroby státem v 50. letech a koncentraci produkce do větších provozoven se podíl Čech na celkové produkci tvarůžků jen mírně oslabil. Na konci sledovaného období, v roce 1958, tvořila hrubá hodnota výroby závodů OTL, n.p. nacházejících se v Čechách 23% celkové produkce podniku. Zbytek připadal na moravské provozovny.²¹⁹

Při pohledu na typ závodu, ve kterém byly tvarůžky vyráběny připadalo v roce 1938 téměř 83% na specializované podniky – tvarůžkárny, necelých 17% na mlárány a zbývající zlomek procenta připadal na mlékárny. V sýrárnách, tedy podnicích jejichž hlavní činností byla výroba ostatních sýrů kromě tvarůžků, se tvarůžky nevyráběly vůbec. Tato skutečnost poukazuje na značnou diverzifikaci produkce. Například v roce 1940 se na území Protektorátu zabývalo výrobou tvarůžků celkem 61 subjektů, zatímco specializovaných tvarůžkáren existovalo 41.²²⁰

Navazující zjišťování o typech závodů z válečného, či poválečného období nejsou k dispozici. Přesto tato data, alespoň pokud se týká tvarůžkáren, můžeme z informací která jsou k dispozici snadno vypočítat. V roce 1945 pocházelo z tvarůžkáren 92% veškeré produkce tvarůžků. Stejný byl podíl i v roce následujícím. Do roku 1947 tento podíl stoupl na 94%. Je tak zřejmé, že v rámci mléčné výroby docházelo k hlubší specializaci produkce a závody, pro které výroba tvarůžků nepředstavovala jejich hlavní zaměření od ní upouštěly. Při založení národního podniku Olomoucké tvarůžkárny v roce 1953 se výrobou

²¹⁶ Statistické informace, řada VI., Zemědělská statistika, ročník 1948, č. 42, str. 1-5. Výpočty procent vlastní.

²¹⁷ Statistický zpravodaj, roč. XII (1949), s. 78. Vlastní výpočet procent.

²¹⁸ ZA Opava, pob. Olomouc, fond: KNV Olomouc, inv.č. 4496, sg. 429/2, kart. 4422, Tvarůžkárny v Lošticích-konfiskace.

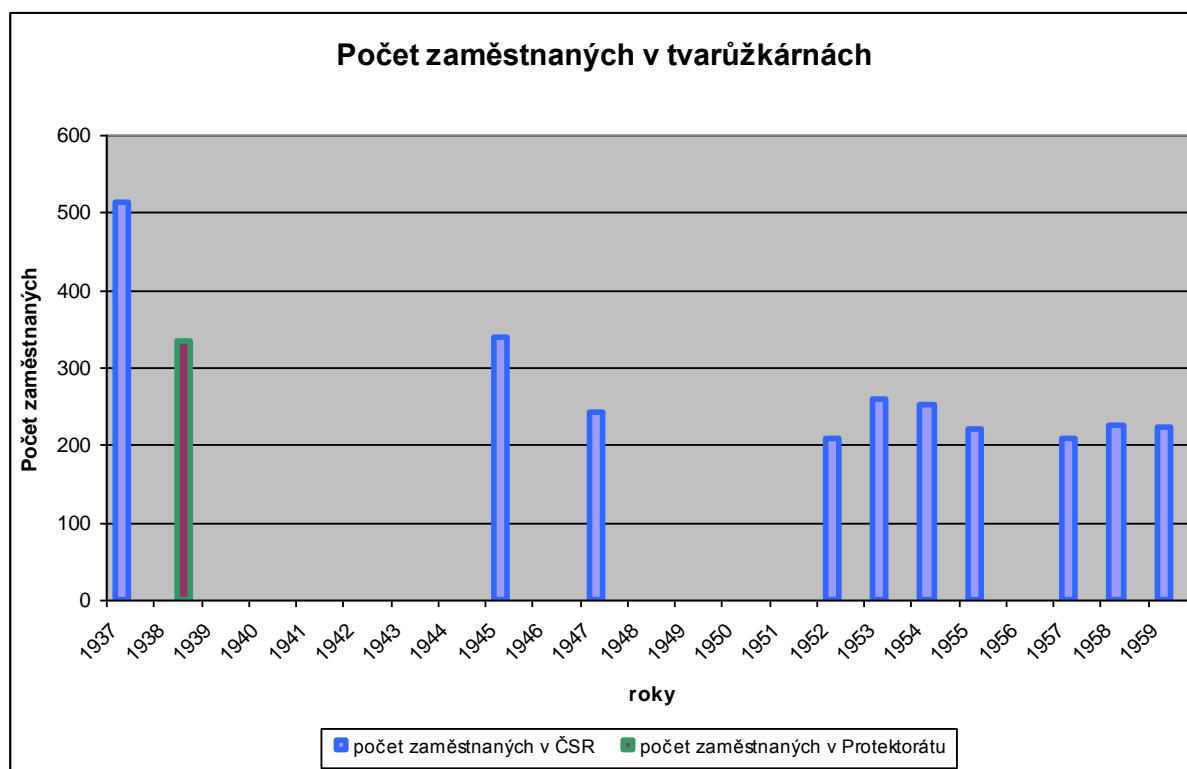
²¹⁹ ZA Opava, pob. Olomouc, fond: KS SÚS Olomouc, Roční výkazy průmyslové výroby, inv. č. 152, kart. 37.

²²⁰ ZA Opava, pob. Olomouc, fond OŽK Olomouc, inv. č. 17900, kart. 2124

tvářůžků kromě tohoto podniku zabývaly již jen čtyři mlékárny, z toho dvě výše zmíněné na Slovensku. Do roku 1957 byla výroba tvářůžků ve všech mlékárnách ukončena a to především z důvodů nekvalitní výroby a neuspokojivých hospodářských výsledků.²²¹

6.3. Pracovníci v tvářůžkárnách

6.3.1. Počet zaměstnaných

Zdroj: Příloha 11.

Počet zaměstnaných v tvářůžkárnách byl ovlivňován výkyvy ve výrobě, které často měly sezónní charakter a docházelo tak k fluktuaci zaměstnanců. Tento rys byl odstraněn až po převzetí výroby státem na počátku 50. let.²²² V letech 1933-1937 bylo v tvářůžkárnách zaměstnáno v průměru přes 520 zaměstnanců, přičemž trend zaměstnanosti do roku 1935 znatelně rostl a poté mírně klesal až na 513 zaměstnaných v roce 1937. Na jeden závod připadalo průměrně v tomto roce 5,5 zaměstnanců. Podíl zaměstnaných v tvářůžkárnách na

²²¹ ZA Opava, pob. Olomouc, fond: KNV Olomouc, inv.č. 4496, sg. 429/2, kart. 4422, Tvarůžkárny v Lošticích-konfiskace.

²²² Josef Vavroušek: *Konsolidace a růst tvářůžkářské výroby*, in: *Průmysl potravin*, sv. 2 (1951), čís. 10, s. 457.

celém mlékařském průmyslu v českých zemích od roku 1933 poklesl z necelých 10% na necelých 9% v roce 1937.

V roce 1938 na území pozdějšího Protektorátu bylo zaměstnáno v tvarůžkárnách celkem 335 osob, z toho 75 mužů a 260 žen. V tvarůžkárnách v Čechách bylo zaměstnáno 40 osob (12% zaměstnaných), v zemi Moravskoslezské 295 (88% zaměstnaných v tvarůžkárnách). Na jeden závod průměrně připadalo 7 zaměstnanců, přitom poněkud vyšší byl tento poměr u závodů v zemi Moravskoslezské (7,2) než v Čechách (5,7). V tomto roce bylo v tvarůžkárnách zaměstnáno 8% ze všech zaměstnaných v mlékařském průmyslu. Navazující údaje o zaměstnanosti v tvarůžkárnách ve válečných letech nejsou k dispozici.

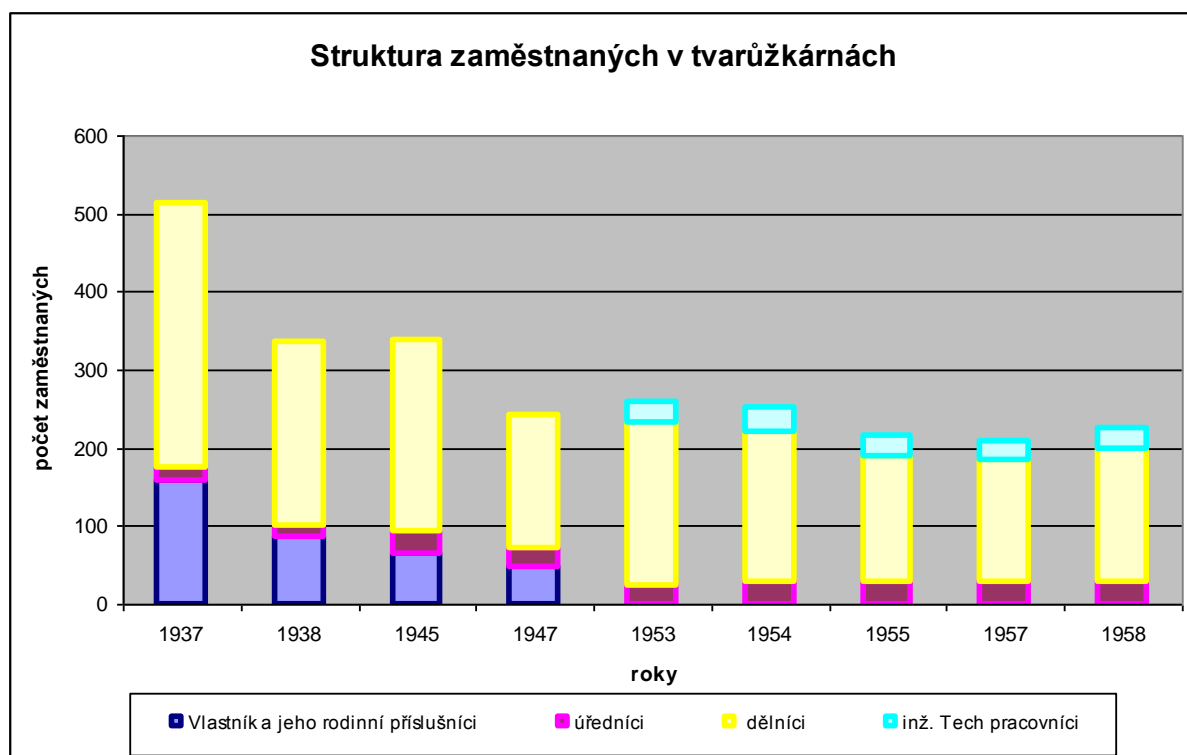
V roce 1945 bylo v tvarůžkárnách zaměstnáno celkem 339 pracovníků. V porovnání s rokem 1937 došlo k úbytku zaměstnaných o 34%. Na jednu tvarůžkárnu v roce 1945 průměrně připadalo 9,4 pracovníka, což je oproti roku 1937 znatelný vzestup. V tvarůžkárnách bylo zaměstnáno 2,8% pracovníků v mléčném průmyslu, ve srovnání s rokem 1937 je tedy znatelné přibližně trojnásobné oslabení sektoru tvarůžkáren. V Čechách pracovalo 125 osob, což značí navýšení oproti 1937 nejen absolutní, ale také relativní, kdy zde bylo zaměstnáno 37% všech pracovníků v tvarůžkárnách a na jeden podnik zde připadalo 9,7 zaměstnance. V zemi Moravskoslezské pak pracovalo 214 osob, neboli zbývajících 63% a na jeden závod připadalo 14,7 zaměstnanců, tedy dosud nejvyšší zaznamenaná hodnota.

Do roku 1947 poklesl počet zaměstnaných osob v tvarůžkárnách na 243, z toho bylo 75% žen. Na jeden závod tak průměrně připadalo 7,8 zaměstnaných. 91 pracovníků bylo zaměstnáno v Čechách (37%), kde na jeden závod připadalo 11,4 pracovníka, zatímco 152 (63%) na Moravě a ve Slezsku s 6,6 pracovníkem na závod. Vzájemný poměr tedy zůstal od roku 1945 beze změny. V rámci mléčného průmyslu bylo v tvarůžkárnách zaměstnáno 2,3% pracovníků.

S ohledem na značnou neúplnost údajů o počtu zaměstnanců v OTL, n.p. vyjadřující hodnotu k určitému datu pro období 50. let použijeme místo nich údaje o tzv. průměrném evidenčním počtu zaměstnanců, která máme naopak k dispozici ve větší úplnosti. Rozdíl oproti údajům z dřívějších let spočívá v tom, že se jedná o veličinu průměrnou a nikoliv stavovou. V roce 1952 tak v provozech, které byly později začleněny do OTL n.p, bylo vykázáno 207 zaměstnanců, což ukazuje na další pokles rozsahu činnosti v tvarůžkárnách a vůbec nejnižší zaznamenanou hodnotu v celém sledovaném období. Ve srovnání s rokem 1947 se jednalo o pokles o necelou pětinu. Již v následujícím roce 1953 ale pozorujeme

nárůst na 259 zaměstnaných (tj. o 25%) a i v roce následujícím se hodnota udržela na přibližně stejné úrovni s 252 zaměstnanými. V roce 1955 ale nastává další pokles na 219 zaměstnaných a v roce 1957 na 209. Roku 1958 počet zaměstnaných opět vzrostl na 225 a v následujícím roce 1959 dosahoval 223 osob. V tomto posledním roce sledovaného období tak bylo zaměstnáno ve srovnání s rokem 1937 jen 45% osob, ve srovnání s rokem 1945 pak 66% a ve srovnání s rokem 1947 92%. Je tak zřejmé, že k hlavnímu poklesu počtu zaměstnaných osob v tvarůžkárnách došlo ve válečných letech a k dalšímu pak v letech bezprostředně poválečných. I přesto zřejmě docházelo i nadále k jisté fluktuaci zaměstnanců v průběhu roku. Tak například ve druhém čtvrtletí roku 1953 bylo v OTL n.p. zaměstnáno 288 osob²²³, oproti zmiňovaným průměrným 259 za prosinec stejného roku. Tato skutečnost, kterou podnik označoval za nežádoucí, byla způsobována zejména nepravidelnými dodávkami suroviny a s tím spojenými nestejnými nároky na pracovní sílu.

6.3.2. Struktura zaměstnaných

Zdroj: Příloha 12.

²²³ ZA Opava, pob. Olomouc, fond KNV Olomouc, inv. č. 4496, sg. 429.2, kart. 4422, Tvarůžkárny v Lošticích – konfiskace.

V letech 1933-1937 tvořili dělníci více než 3/5 všech zaměstnaných v tvarůžkárnách, necelá 1/3 připadala na vlastníky a jejich rodinné příslušníky a zbytek pak na úředníky (3%) a zřízence (1-2%). Jak je vidět z uvedeného grafu, v roce 1938 na území pozdějšího Protektorátu se zvýšil podíl dělníků na 70%, vzrostl rovněž podíl úředníků na 4%, zatímco kategorie vlastníci a jejich rodinní příslušníci doznala poklesu na 26% všech zaměstnaných. Tyto změny byly způsobeny především mnichovskou změnou hranic, která ponechala v rámci budoucího Protektorátu všechny velké závody, zatímco na odstoupeném území se nalézaly především menší podniky. Navazující údaje o struktuře zaměstnanců z válečných let nejsou k dispozici.

V roce 1945 bylo z 339 zaměstnanců v tvarůžkárnách 246 dělníků (73%), 29 úředníků (9%) a 64 majitelů a členů jejich rodin (19%). V roce 1947 bylo z 243 pracovníků v tvarůžkárnách 172 dělníků (71%), 47 vlastníků a jejich rodinných příslušníků (19%) a 24 úředníků (10%). Zatímco se v porovnání s předchozími údaji se jeví stav dělníků jako setrvalý, došlo k dalšímu poklesu kategorie vlastníků a jejich rodinných příslušníků a k více než dvounásobnému nárůstu zastoupení úředníků.

Po šesti letech a převzetí výroby tvarůžků státem bylo v roce 1953²²⁴ v OTL, n.p. zaměstnáno 209 dělníků (81%), 24 úředníků (9%) a 26 inženýrsko-technických pracovníků (10%). Ve srovnání s rokem 1947, kdy byly podniky ještě provozovány soukromými vlastníky, je vyšší podíl dělníků a stejný podíl úředníků. Kategorie vlastníků a jejich rodinných příslušníků zanikla; naopak nově se objevuje kategorie inž. technických pracovníků a zaměstnanci při jiné činnosti než výrobě tvarůžků, kteří odrážejí svěřené jiné činnosti podniku, než byla výroba tvarůžků.

V roce 1958 tvořili dělníci 76% zaměstnaných (171 osob), úředníci 13% (29 osob), a inženýrsko-techničtí pracovníci 11% (25 osob). V průběhu 50. let je tak zřejmý pokles podílu dělníků při nárůstu podílu jak úředníků, tak i inženýrsko-technických pracovníků.

²²⁴ Struktura zaměstnanců podle údajů za II. čtvrtletí tohoto roku vypadá následovně: z 288 zaměstnaných bylo 210 dělníků (73%), 26 (9%) inž.-technických pracovníků, 36 (13%) úředníků, 10 (3%) členů pomocného personálu a 6 (2%) zaměstnanců přidružené dokrmny skotu. Tato čísla by ve srovnání s rokem 1947 ukazovala jen na nepatrně vyšší podíl dělníků a nárůst podílu úředníků.

6.3.3. Postavení zaměstnanců

Zprávy o postavení zaměstnanců v tvarůžkárnách jsou v pramenech zachyceny se značnou fragmentaritou až nejednoznačností. Můžeme se pokusit jen nastínit některé aspekty postavení osob pracujících v těchto podnicích.

Relativně nejlépe jsme informováni o výši vyplácených mezd. V roce 1937 na území pozdějšího protektorátu činily průměrné mzdy v tvarůžkárnách na jednu zaměstnanou osobu 3 478 Kč ročně. Průměr mléčného průmyslu ve stejném roce dosahoval 8 650 Kč na jednoho pracovníka.²²⁵ Statistika z následujícího roku 1938 tyto hodnoty potvrzuje. Průměrný plat v tvarůžkárnách činil ročně 3 564 Kč, zatímco průměr celého mléčného průmyslu byl 9044 Kč. Při srovnání níže uvedených údajů o odpracovaných hodinách a vyplácených mzdách lze vypočítat průměrnou mzdu za hodinu práce. Ta v roce 1938 v tvarůžkárnách činila 1,67 Kč, zatímco průměr mléčného průmyslu byl 3,65 Kč. Uváděná data tak ukazují na skutečnost, že práce v tvarůžkárnách byla méně odměňovaná než byl průměr mléčného průmyslu.²²⁶ Mzdy samotných dělnic přitom byly ještě nižší. Ve 30. letech 20. stol. se u jednoho z největších podniků na výrobu olomouckých tvarůžků, firmy Jaroslav Dubský, pohybovaly mezi 1,30-1,50 K za hodinu. Při padesáti hodinovém pracovním týdnem by tak její průměrná měsíční mzda činila přibližně 260-300 K. Fyzicky náročnější práce dělníků-mužů byla hodnocena 2 K za hodinu.²²⁷ Nízké mzdy mohly být udržovány díky malým nárokům na kvalifikaci a jejich následnou snadnou nahraditelností. Tato skutečnost se projevuje i v relativně vysokém podílu nepojištěných dělníků v tvarůžkárnách, která dosahovala 18%, zatímco průměr mléčného průmyslu činil jen 4%.

Jedenáctého května 1939 byla sjednána kolektivní smlouva mezi tvarůžkářskými podniky Pivný, Dubský a Vaněk a jejich zaměstnanci, která sjednocovala výši mezd mezi těmito podniky. Výše stanovených mezd se odvíjela od míry kvalifikace dělníků, délky jejich praxe a od skutečnosti, zda se jednalo o mužskou, nebo ženskou práci. Nezpracované dělnice do 6 měsíců praxe tak měly mít 1,10K za hodinu práce, po šesti měsících 1,30K, po

²²⁵ Statistický zpravodaj roč. II (1939), č. 6-7, s. 117an. I když tento zdroj žádné omezující kritéria použita při sestavování statistik neuvádí, vychází ze šetření roku 1937, které znalo omezující kritérium pro zahrnutí do statistiky. Do sčítání tak byly zahrnuty ze závodů zpracovávajících mléko jen ty, které ročně upravily alespoň 50 tis. litrů. U závodů zpracovávajících mléčné polotovary, tedy u tvarůžkáren a sýráren tato hranice neplatila. Údaje pro mléčný průmysl jako celek tak mohou být poněkud nadhodnocené. Viz. Zprávy Ústředního statistického úřadu, roč. XXI (1940), č. 6-8, s. 33.

²²⁶ Zprávy Ústředního statistického úřadu, roč. XXI (1940), č. 65-66. Na rozdíl od údajů pro rok 1937 jde o údaje jen za území pozdějšího Protektorátu.

²²⁷ SOkA Šumperk, fond MěNV Loštice, inv. č. 39, kart. 5, Továrna na tvarůžky fy Dubský.

18 měsících do 5 let 1,80K a dělnice s více než 5 lety praxe 1,90K. Vedoucí dělnice byla ohodnocena 2,20K na hodinu. Pomocní dělníci do 18 let věku měli mít 1,80K, dělníci nad 18 let 2,40K a kvalifikovaní dělníci s více než 2 roky praxe 2,90K. Mimo to smlouva stanovovala 15% příplatek za práci přesčas, 50% příplatek za práci v neděli a ve svátek a zvláštní vánoční příplatek ve výši jednoho týdenního platu.

Oproti dřívějšímu stavu v uvedených podnicích smlouva zvětšila mzdový rozptyl v závislosti na kvalifikaci zaměstnanců – u dělnic s nejmenší praxí byla oproti předchozímu stavu mzda dokonce snížena, zatímco více kvalifikované práce byly hodnoceny lépe. Ač pramen o okolnostech vzniku kolektivní smlouvy mlčí, je možné se domnívat, že byla přijata v souvislosti s okupací zbytku českých zemí a následným přizpůsobováním hospodářství Protektorátu říšskoněmeckým standardům.²²⁸

Výrazně lepší byla v tvarůžkárnách pozice administrativních pracovníků.²²⁹ Například korespondentka zaměstnaná u firmy Pivný od roku 1934 s dvouletým obchodním vzděláním měla do 1.11.1940 měsíční plat 1 000 K plus jednopokojový byt bez otopu a světla a 13. plat. Po 1.11.1940 se její plat zvýšil na 1 155 K. K tomu měla 100 K příplatek a výše uvedené bonusy. Účetní se stejnou kvalifikací zaměstnaný tamtéž od roku 1939 měl do listopadu 1940 plat 800 K měsíčně a jednopokojový byt bez otopu a světla a 13. plat. Poté byl jeho plat zvýšen na 1 050 K, k tomu měl 100 K příplatek a výše uvedené bonusy. Ve srovnání se statistickými zjištěními z roku 1937 přepočtenými na jeden měsíc²³⁰ byl plat administrativního pracovníka před 1.11.1940 bez započítání uvedených bonusů ve výši 800 K přibližně 2,8x vyšší než činila průměrná mzda v tvarůžkárnách. Z pramene přitom nevyplývá, zda zvýšení platu k 1. listopadu 1940 bylo důsledkem pouhého rozhodnutí podnikatele, nebo státního zásahu.

O dalších úpravách mezd pracovníků v tvarůžkárnách ve válečném období nemáme informace. S ohledem na literaturu je přitom možné předpokládat, že výše mezd v tvarůžkárnách, stejně jako ve zbytku průmyslu již nebyla do konce války měněna.²³¹

²²⁸ NA Praha, fond ÚŘP, sg. II-4-ref2, kart. 843. V této souvislosti působí poněkud rozporuplným dojmem zpráva z Mlékařských listů, která s odvoláním na „místní tisk“ tvrdí, že v tvarůžkárnách na severní a střední Moravě došlo k navýšení mezd o 100% a k zvýšení odměňování práce přes čas, práce o svátcích, placené dovolené a renumerací. Mlékařské listy roč. XXXI (1939), č. 12, s. 172. Kolektivní smlouvu od roku 1939 potvrzuje SOKA Šumperk, fond MěNV Loštice, inv. č. 39, kart. 5, Továrna na tvarůžky, fy. Dubský.

²²⁹ Administrativní pracovníci byli s ohledem na živnostenský ráz většiny tvarůžkářských podniků zaměstnáváni jen v největších závodech.

²³⁰ Na jeden měsíc uvažováno 290 K (3478/12=290). Ve vztahu k roku 1938 by se jednalo o 297K.

²³¹ Václav Průcha a kol.: *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918-1992*, díl I., Brno 2004, s. 459.

Jediná kolektivní akce zaměstnanců s charakterem stávkou, o které ve sledovaném období prameny vypovídají, se odehrála bezprostředně po skončení druhé světové války. Koncem května 1945 odmítli zaměstnanci firmy Dubský přes výzvy vedení nastoupit do práce. Situace byla o týden později řešena schůzí nespokojených zaměstnanců s představiteli místního národního výboru. Zaměstnanci si stěžovali především na nízké mzdy, problematické čerpání dovolené a nepříznivé pracovní podmínky. S vedením podniku byla za účasti MNV následně uzavřena dohoda, která od června 1945 zvyšovala mzdu dělníkům o 1 K na hodinu, poskytovala jednorázovou odměnu ve výši 500 K/1000 K (pro svobodné/ženaté) pro dělníky zaměstnané déle než 6 měsíců a poskytovala dorovnání mezd všem zaměstnancům zaměstnaným v letech 1926-1941 ve výši 100K/150K/200K za každý odpracovaný rok (pro svobodné/vdané ženy/ženaté muže). Poslední ustanovení se vztahovalo i na zaměstnance, kteří již nebyli v roce 1945 v podniku zaměstnáni. Na schůzi si také zaměstnanci zvolili svého důvěrníka. MNV se v celé záležitosti postavil na stranu dělníků.²³² Tato akce vedoucí k dosažení úpravy mezd včetně zpětného proplácení náhrad byla umožněna atmosférou bezprostředně po osvobození.

Další informace o výši mezd v tvarůžkárnách jsou k dispozici až po socializaci výroby pro rok 1950. Plán mezd na tento rok počítal s průměrnou měsíční mzdou na jednoho pracovníka ve výši 2941 korun ve staré měně.²³³ Při přepočtu v poměru 5:1²³⁴ na měnu novou jde o 588 korun v měně nové. V roce 1951 v loštických tvarůžkárnách činila průměrná mzda zaměstnaných žen 16-17 Kčs a mužů 27-28 Kčs za hodinu.²³⁵ Průměrná měsíční mzda v závodě Olomoucké tvarůžkárny Loštice v tomto roce přitom dosahovala 3849 korun, neboli v nové měně 770 korun. Od roku 1951 byla u dělníků zaváděna úkolová mzda. Časová mzda zůstala u administrativních a pomocných pracovníků.²³⁶ V roce 1953 činil průměrný měsíční plat zaměstnaných v tvarůžkárnách 4 478 korun ve staré měně,²³⁷ neboli v nové 895,6 korun. Po pěti letech, v roce 1958, činila průměrná měsíční

²³² SOkA Šumperk, fond MěNV Loštice, inv. č. 39, kart. 5, Továrna na tvarůžky, fy. Dubský.

²³³ ZA Opava, pob. Olomouc, fond KNV Olomouc, inv. č. 4332, sg. 154.3, kart. 4272. Prováděcí plány tvarůžkáren.

²³⁴ František Vencovský, *Vzestupy a propady československé koruny. Historie československých měnových poměrů 1918-1992*, Praha 2003, s. 133.

²³⁵ SOkA Šumperk, fond OV KSC Zábřeh, inv. č. 83, kart. 22.

²³⁶ ZA Opava, pob. Olomouc, fond: KNV Olomouc, inv. č.4332, sg. 154.3, kart. 4272. Prováděcí plány tvarůžkáren.

²³⁷ ZA Opava, pob. Olomouc, fond KNV Olomouc, inv.č. 4496, sg. 429.2, kart. 4422, Tvarůžkárny v Lošticích- konfiskace.

mzda v OTL, n.p. 1123 Kč.²³⁸ Ve srovnání s rokem 1953 by tak mzda byla vyšší o 227,4 korun (neboli o 25%) a s rokem 1950 o 535 korun (o 48%). Úkolová mzda motivovala dělníky k vyšším pracovním výkonům a současně tak vedla k zvyšování jejich výdělků. Současně je zřetelná snaha zlepšit postavení dělníků, protože růst mezd nebyl doprovázen nutností zvyšování jejich kvalifikace s ohledem na jen omezené technologické inovace do výroby v průběhu 50. let, kdy bylo i nadále užíváno technologie předešlých dvou dekad.

Průměrná mzda v průmyslu v českých krajích v roce 1950 dosahovala 913 korun v nové měně. Tato částka stoupla do roku 1953 na 1170 korun, a v roce 1958 činila již 1369 korun.²³⁹ I když mzdy v tvarůžkárnách zůstávaly po socializaci a znárodnění výroby i nadále podprůměrné, rostly rychleji, než průměr. V roce 1950 tak průměrná mzda v tvarůžkárnách dosahovala 64% průměrné mzdy v průmyslu, v roce 1953 již 77% a do roku 1958 vzrostl tento podíl na 82%.

Dalším aspektem určujícím postavení pracovníků je délka pracovní doby. V předválečném roce 1938 připadlo na jednoho zaměstnance v tvarůžkárnách v průměru 2134 pracovních hodin ročně, což by v průměru znamenalo necelých 178 hodin měsíčně a 44,5 hodiny týdně. Průměr mléčného průmyslu na jednoho zaměstnance přitom činil 2481 hodin ročně, neboli průměrně 207 hodin měsíčně a necelých 52 hodin týdně.²⁴⁰ Zřejmá je tak nižší vytiženost zaměstnanců v tvarůžkárnách. Další údaje o délce pracovní doby jsou k dispozici až k roku 1947. V tomto roce připadalo na jednoho dělníka v tvarůžkárně v průměru ročně 1374 odpracovaných hodin, neboli 114,5 hodiny měsíčně a tedy pouhých 29 hodin týdně. Průměr mléčného průmyslu byl opět vyšší a dosahoval 1785 hodin ročně, 149 hodin měsíčně a 37 hodin týdně.²⁴¹ Při porovnání s údaji z roku 1938 tak vidíme, že se snížila vytiženost zaměstnanců v tvarůžkárnách a to na 64% předchozího stavu.²⁴² Tento pokles byl přitom výraznější, než průměr mléčného průmyslu, kde stav činil 72% roku 1938. I když se literatura zmiňuje o „jistém uvolnění poměrů“ pro dělnictvo

²³⁸ ZA Opava, pob. Olomouc, fond KS SÚS Olomouc, inv. č. 152, kart. 37. Roční výkazy průmyslových podniků-potravin.

²³⁹ Statistická ročenka Československé socialistické republiky, Praha 1961, s. 159.

²⁴⁰ Zprávy Ústředního statistického úřadu, roč. XXI (1940), č. 65-66, s. 464-465. Průměrné měsíční a týdenní hodnoty vlastní výpočet.

²⁴¹ Statistické informace, řada VI., Zemědělská statistika, ročník 1948, č. 42, str. 1-5.

²⁴² Statistika z roku 1938 přitom sledovala odpracovanou dobu všemi zaměstnanými, zatímco statistika z 1947 a následující sledují tento údaj jen u dělníků.

v tvarůžkárnách v poválečném období,²⁴³ lze soudit, že hodnoty pro tento rok byly výrazným způsobem ovlivněny velkým suchem, které způsobilo propad produkce tvarůžků na nejnižší úroveň v celém sledovaném období.

V průběhu 50. let pracovní doba v tvarůžkárnách dále kolísala: v prosinci 1954 činila průměrná pracovní doba na jednoho dělníka 39,4 hodin týdně, v prosinci 1955 činila 46,5 hodin a v prosinci 1958 jen 35,3 hodin týdně.²⁴⁴

V souvislosti se statistikou z roku 1945 máme informace o národnostním složení pracovníků v mléčném průmyslu i v tvarůžkárnách. Tvarůžkárny se v tomto ohledu vyznačovaly vysokou mírou zaměstnaného německého obyvatelstva, kdy z 339 pracovníků bylo 147 Němců, tedy 43%. Tento poměr vysoce převyšoval nejenom průměr mléčného průmyslu, kde bylo ve stejném roce zaměstnaných jen 17% Němců, ale takřka všech zjišťovaných odvětví zemědělského průmyslu – cukrovarů, lihovarů, droždářen, sladoven, pivovarů, mlýnů, sušáren čekanky a cukrovky, sušáren bramborů a škrobáren. Vyšší procento zaměstnaných Němců vykázaly jen tírný lnu. Odsun německého obyvatelstva po skončení války způsobil tvarůžkárnám potíže s nedostatkem pracovní síly.²⁴⁵

6.4. Vývoz tvarůžků

V období první republiky hrál vývoz ve výrobě tvarůžků velmi významnou úlohu. Před vypuknutím hospodářské krize 30. let byla pro export určena přibližně polovina veškeré produkce; hodnota vyvezeného zboží v roce 1928 dosahovala téměř 25 mil. korun. Od počátku 30. let ale nastal vlivem ochranných opatření v mezinárodním obchodu prudký pokles vývozu tvarůžků, v roce 1932 byla hodnota vývozu jen 6,7 mil korun a do konce 30. let vývoz téměř zanikl.²⁴⁶

Přerušení dodávek tvarohu od podzimu 1938 v důsledku změny hranic dále omezilo exportní možnosti. I přesto máme informace, že na počátku roku 1939 byly tvarůžky vyváženy do Polska, Německa, USA a Anglie.²⁴⁷

²⁴³ Josef Bieberle, „Pravé olomoucké tvarůžky“ z Loštic, in: *Vlastivědné zajímavosti*, č. 59, Šumperk, 1972, nestránkováno.

²⁴⁴ ZA Opava, pob. Olomouc, fond KS SÚS Olomouc, inv.č. 153, kart. 38. Výkazy o práci-potravin. Vlastní výpočty na základě údajů o počtu dělníků a počtu jimi odpracovaných hodin.

²⁴⁵ ZA Opava, pob. Olomouc, fond OŽK Olomouc, inv.č. 14726, sg. X/Ad, kart. 1807. Potravin, strouhanka.

²⁴⁶ Rudolf Hrabě, Z historie olomouckého tvarůžku, in: *Průmysl potravin*, č. 5, roč. 1952, s. 231.

²⁴⁷ ZA Opava, pob. Olomouc, fond OŽK Olomouc, inv. č. 16598, sg. XII Dg, karton 1993. Osnova vládního nařízení ke zvelebení mléčné výroby. Mlékařské listy, roč. XXXI (1939), č. 4, s. 50-51.

Situace se zřejmě nezměnila ani po vytvoření Protektorátu a začlenění zbytku českých zemí do Říše. Do konce roku 1939 bylo vyvezeno do Německa 42 600 kg sýrů (v celkové hodnotě 441 000 K). Polovina z tohoto množství směřovala do oblasti Sudet. Již v následujícím roce 1940 ale tato hodnota poklesla na pouhých 100 kg a v letech následujících až do konce války se vůbec žádné sýry vyvážet neměly. U některých jiných potravinářských komodit, jako např. u cukru, či piva, vyvezené množství ve stejném období přitom vzrostlo.²⁴⁸ Zánik vývozu tvarůžků je obrácenou stranou mince výrazného propadu jejich produkce ve stejném období. Ve vztahu k jiným destinacím nemáme informace k dispozici, ale s ohledem na skutečnost, že hlavní odbytiště tvarůžků představovaly oblasti, které v tuto dobu byly součástí Německa, nelze ve významném množství export jinam předpokládat.

I když se po skončení války podařilo vývoz alespoň v omezené míře obnovit, nedostatek suroviny byl stále limitujícím faktorem. V roce 1946 bylo vyvezeno 6,7 t tvarůžků do Německa v hodnotě 276 tis. Kčs, přičemž se jednalo o jedinou destinaci.²⁴⁹ Mlékařské listy možnost obnovení vývozu tvarůžků ve významnějším rozsahu přitom viděly skepticky.²⁵⁰ I v roce 1947 vývoz tvarůžků zřejmě dosahoval jen nízkých hodnot. Článek věnovaný odbytu čs. sýrů doma a v zahraničí na jaře 1947 si tvarůžků vůbec nevšimá.²⁵¹ Ani v roce 1948 podle informací loštického MěNV tvarůžky mezi hlavní exportní artikly obce nepatřily.²⁵²

Po socializaci výroby v roce 1950 měl národní podnik Průmysl mléčné výživy, do nějž byly bývalé tvarůžkářské podniky začleněny, zájem obnovit export ve velkém měřítku. Tento úmysl se zřejmě dařilo realizovat, protože již na počátku tohoto roku máme informace o „masovém vagónovém vývozu“, tedy v řádu desítek tun. Destinací přitom bylo tradičně Rakousko. Současně byla zahájena jednání o vývozu do zemí východního

²⁴⁸ Zprávy Státního úřadu statistického, ročník XXVI (1945), č. 28, s. 193an.

²⁴⁹ Zahraniční obchod republiky Československé v roce 1946, Praha 1948, s. 17.

²⁵⁰ Mlékařské listy XXXVIII (1946), č.10, s. 103.

²⁵¹ Mlékařské listy XXXIX (1947), č.10, s. 105. Podle Mlékařských listů bylo počátkem roku 1947 vyvezeno 5 vagonů (50 t) tvarůžků do Rumunska. Viz. Mlékařské listy, roč. XXXIX (1947), č. 14, s. 150.

²⁵² SOKA Šumperk, fond MěNV Loštice, inv. č. 118, kart. 10, Popis obce.

bloku.²⁵³ Další informace o velikosti vývozu tvarůžků v průběhu 50. let nejsou v pramenech k dispozici.²⁵⁴

Na konci 50. let představoval vývoz tvarůžků již necelou pětinu celkové produkce. Do značné míry se tak podařilo obnovit předválečnou úroveň. Exportu byla přitom přikládána značná důležitost, protože pomáhal snižovat nežádoucí sezónní výkyvy ve výrobě.²⁵⁵ Hlavní destinací byla NDR a Rakousko. V roce 1959 tak bylo vyvezeno 650 t do NDR a 46 t do Rakouska. V letech 1957, 1958 a 1959 obdržel národní podnik OTL čestné uznání ministerstva potravinářského průmyslu v soutěži „Vzorný exportní závod ministerstva spotřebního průmyslu“.²⁵⁶ Obnovení vývozu tak bylo nepochybně považováno za úspěch. Ve vývozu na samotném sklonku sledovaného období zřejmě začala být užívána technologie chladírenských vozů.²⁵⁷

6.5. Shrnutí

V průběhu celého sledovaného období byl pozorován soustavný pokles počtu tvarůžkářských podniků, resp. závodů, který souvisel s poklesem produkce v období řízeného hospodářství let 1939-1949, jakož i nuceným uzavíráním menších podniků. Po zestátnění výroby v roce 1950 tento trend pokračoval s ohledem na plánovitou koncentraci výroby a další uzavírání menších provozoven. I když proces koncentrace výroby znamenal pro bývalé malovýrobce nutnost zajistit si nový způsob obživy, pro konzumenta přinesl zvyšování hygienických a kvalitativních standardů výrobků. Došlo také k zefektivnění výrobního procesu.

Převládající forma podnikání ve výrobě tvarůžků v průběhu válečných let změn nedoznala. K zásadní proměně došlo až v souvislosti s tzv. socializací závodů od roku 1950, kdy se jediným podnikatelem ve výrobě tvarůžků stal stát.

Struktura závodů prošla ve válečných letech znatelnou proměnou, když činnost ukončila řada malých podniků. Překvapivě ale byla také poněkud oslabena pozice dvou největších podniků. Následná socializace znamenala další uzavírání malých podniků a koncentraci výroby do větších provozoven.

²⁵³ Mlékařské listy, roč. 42 (1950), č. 3-4, s. 35.

²⁵⁴ U P. Pospěcha lze nalézt zmínku o „nepatrném exportu“ v letech 1951 a 1952 do Anglie v objemu 300 kg a pro rok následující uvádí vývoz ve výši 5 t do NDR. Je přitom otázkou zda se jedná o celkový export tvarůžků v uvedených letech, anebo jen do zmíněných destinací. Pavel Pospěch, c.d., s. 21.

²⁵⁵ ZA Opava, pob. Olomouc, fond: KNV Olomouc, inv. č. 4334, sg. 154.3, kart. 4272. Technicko-finanční plány n.p. Olomoucké tvarůžkárny.

²⁵⁶ SOKA Šumperk, fond MěNV Loštice, inv. č. 55, Kronika města Loštice s. 107.

²⁵⁷ Pavel Pospěch, c.d., s. 22.

Strojové vybavení tvarůžkáren se již od 40. let potýkalo se zastaráváním, které se dále prohloubilo v následující dekádě. Příčinou byl sestupný trend celého tvarůžkářského odvětví, který neumožňoval provést potřebné inovace.

Produkce tvarůžků vykazovala ve sledovaném období kolísající tendenci. Nejprve po zavedení řízeného hospodářství došlo k jejímu výraznému poklesu a následně se úroveň výroby pohybovala na přibližně poloviční úrovni roku 1937 a to až do konce 40. let. I když počátkem 50. let produkce opět vzrostla a překonala stav roku 1937, záhy došlo k opětovnému poklesu výroby. Až v posledních letech let 50. produkce opětovně stoupá a v roce 1960 je vyrobeno takřka stejné množství tvarůžků, jako v počátečním roce 1937. Přesto se již nepodařilo dosáhnout úrovně produkce, která především díky zahraničním odbytištím panovala před propuknutím hospodářské krize 30. let, a svým objemem dosahovala 7235 t.²⁵⁸ Jako hlavní limitující faktor rozvoje výroby opakovaně působily nedostatečné dodávky tvarohu. Podíl produkce tvarůžků na celkové produkci sýrů soustavně klesal. V rámci českých zemí mezi léty 1937-1948 z 54% na pouhých 16% a v rámci celého Československa z 40% v roce 1937 na přibližných 10% na konci 50. let. Státní zásahy do mléčné výroby přitom výrazně ovlivňovaly strukturu mléčné produkce a tím i pozice výroby tvarůžků.

Při pohledu na problematiku produkce z regionálního aspektu je možné konstatovat, že podíl Moravy na výrobě tvarůžků do konce 40. let poněkud poklesl; vedle toho se objevuje omezená výroba tvarůžků na Slovensku. Tvarůžky se staly standardním výrobkem potravinářského průmyslu, který již přestal být vázán na oblast svého původu. Výrobu tvarůžků v průběhu sledovaného období opouštěly na ni přímo nesespecializované podniky, až byly tvarůžky v 50. letech vyráběny v pro tento účel cíleně vytvořeném národním podniku.

Počet zaměstnaných v tvarůžkářských závodech poklesl ve sledovaném období více než o polovinu stavu roku 1937, přičemž k největšímu úbytku pracovních sil došlo v souvislosti s poklesem produkce ve válečných letech. Další vlna poklesu nastala v souvislosti s uzavíráním malých provozoven a koncentrací výroby na počátku 50. let. V rámci mléčného průmyslu, který naopak prožíval rozvoj, se tak pozice tvarůžkářství výrazně oslabilo. Po celou dobu si ovšem tvarůžkárny zachovávaly vysoký počet zaměstnaných žen, což svědčí o nevelké fyzické náročnosti práce.

²⁵⁸ Rudolf Hrabě, c.d.: str. 229-231. Uváděná produkce se vztahuje k roku 1928.

Struktura zaměstnaných v tvarůžkárnách vykazala do konce 40. let oproti stavu roku 1937 nárůst kategorie úředníků i dělníků. Úbytek naopak vykazali vlastníci a jejich rodinní příslušníci; tato skutečnost souvisela s rušením menších závodů. I po zestátnění výroby zůstal podíl zaměstnaných dělníků konstantní a úředníci vykazali jen nepatrný nárůst. Nově se objevuje kategorie inženýrsko-technických pracovníků. Setrvalá úroveň zaměstnaných dělníků ukazuje na minimální substituci práce kapitálem a tedy potvrzuje nízkou míru zaváděných technických inovací do výroby ve sledovaném období.

Kromě administrativních pracovníků, kteří byli zaměstnáváni jen ve větších podnicích, byly nároky na zaměstnáváné dělníky nízké a tomu odpovídalo i jejich odměňování, které se pohybovalo pod průměrem mléčného průmyslu. Se zaváděním řízeného hospodářství a většího státního dohledu v období Protektorátu však došlo k určitému zlepšení jejich postavení i mezd. Tento trend dále pokračoval v poválečném období i v 50. letech. Po převzetí výroby státem je zřejmá snaha motivovat dělníky k vyšším výkonům a následně i vyšším výdělkům prostřednictvím úkolové mzdy. Růst mezd ve výrobě tvarůžků byl rychlejší než ve zbytku průmyslové výroby, ale i přesto mzdy nedosáhly na jejich průměrnou hodnotu.

Až do odsunu německého obyvatelstva v poválečném období představovali Němci význačnou část zaměstnanců tvarůžkářských podniků a výjimkou nebyli ani mezi podnikateli činnými v tomto oboru.

Vývoz tvarůžků byl koncem 30. let vlivem ochranných opatření sousedních států značně omezen a s výrazným poklesem produkce v roce 1939/1940 zanikl úplně. V pěti poválečných letech se dodávky za hranice státu podařilo obnovit jen v omezeném rozsahu. Od počátku 50. let se ale postupně dařilo získávat zahraniční odbytiště, přičemž na konci 50. let dosahovala výroba pro export téměř 20% celkové produkce.

6. Konzum a jeho sociální podmíněnost

Usuzovat na pozici olomouckých tvarůžků v konzumních zvyklostech české společnosti ve sledovaném období je na základě dostupných pramenů obtížné. Můžeme se ale pokusit v hrubých rysech nastínit průměrnou spotřebu na obyvatele a její vývoj na základě údajů o celkové produkci, vývozu a počtu obyvatelstva. Olomoucké tvarůžky byly původním domácím výrobkem, který se nedovážel a jejich spotřeba se tedy zásadním způsobem odvíjela od velikosti produkce. Všechny tyto údaje máme přitom k dispozici pouze pro tři období, která jsou ale natolik vhodně rozprostřena, že pokrývají sledované období i s přesahem do meziválečné doby.

V roce 1928 bylo pro domácí spotřebu určeno 3 418 000 kg tvarůžků.²⁵⁹ S ohledem na počet obyvatel²⁶⁰ by tak v průměru na jednu osobu a rok připadlo 0,25 kg tvarůžků. Tento údaj platí pro území celé tehdejší republiky.

O dvanáct let později v roce 1940 činila celková produkce tvarůžků 1 823 400 kg, přičemž minimální vývoz všech sýrů z Protektorátu dosahoval jen 100 kg. Počet obyvatel činil 7 380 000 v předcházejícím roce 1939.²⁶¹ V tomto období by tak na území Protektorátu na jednu osobu a rok připadalo 0,25 kg tvarůžků. Tento údaj o průměrné spotřebě je ale silně ovlivněný nízkou produkcí tvarůžků, která byla v roce 1940 vůbec druhá nejnižší v celém sledovaném období 1938-1960.

Poslední sada všech potřebných údajů je k dispozici pro konec 50. let. V roce 1959 činila celková výroba tvarůžků 4060 t a vývoz dosahoval 696 t. Pro domácí spotřebu tak zůstávalo 3364 t. Při porovnání s údajem o počtu obyvatel k roku 1961²⁶² na jednu osobu a rok opět připadlo 0,24 kg tvarůžků v rámci celého tehdejšího Československa.

Konzum tvarůžků tedy v průběhu více než 30 let vykazoval stabilní úroveň.

Pro ilustraci pozice konzumu tvarůžků ve vztahu k spotřebě ostatních sýrů můžeme porovnat uváděné výsledky s údaji o celkovém konzumu sýrů v Československu. Pro předválečné období je ale tento údaj k dispozici jen k roku 1936 a srovnání s konzumem tvarůžků v roce 1928 tak může být ovlivněno změnou konzumních preferencí obyvatelstva

²⁵⁹ Rudolf Hrabě, Z historie olomouckého tvarůžku, in: *Průmysl potravin*, č. 5, roč. 1952, s. 229. I když údaj nepochází z oficiální statistiky, lze ho mít za dostatečně věrohodný s ohledem na to, že Hrabě působil ve 20-40. letech jako předseda organizace tvarůžkářů- Svazu sýráren severo- a středomoravských a později Svazu tvarůžkáren v Čechách a na Moravě.

²⁶⁰ V roce 1928 žilo v ČSR 13 849 611 obyvatel. Viz. Statistická ročenka republiky Československé 1959, Praha 1959, s. 54.

²⁶¹ Statistická ročenka Protektorátu Čechy a Morava, Praha 1941, s. 4.

²⁶² Podle sčítání lidu v roce 1961 žilo v Československu 13 745 577 obyvatel. Historická statistická ročenka ČSSR, Praha 1985, s. 61.

pod vlivem hospodářské krize. Celkový konzum sýrů v Československu vzrostl z 0,8 kg na osobu a rok v roce 1936 na 2,4kg v roce 1959. Podíl tvarůžků na spotřebě sýrů by se tak zmenšil z necelé 1/3 v předválečném období na 10% na konci 50. let.

Tyto výsledky se vztahují na území celého státu. V jeho rámci ale existovaly regionální rozdíly v konzumních zvyklostech potravin, které se projevovaly i na spotřebě olomouckých tvarůžků. V českých zemích byla celková spotřeba sýrů na osobu obecně větší než na Slovensku; vzrostla z 0,9 kg v roce 1936 na 2,6 kg v roce 1960. Oproti tomu na Slovensku rostla jen z 0,6 kg v roce 1936 na 1,7 kg v roce 1960. Vedle toho informace o hlavních konzumních oblastech tvarůžků ve 30., 40. a na počátku 50. let se vztahují pouze k českým zemím. V roce 1939 tak měly být silnými oblastmi konzumu tvarůžků zejména Praha, Brno, Ostrava a Plzeň. Lze přitom předpokládat, že zažitě konzumní vzorce platily i v poválečném období. Podle sdělení Svazu tvarůžkáren z roku 1946 patřila stále k největším konzumním oblastem Praha, Brno, Ostravsko, Plzeňsko a Kladensko.²⁶³ I na počátku 50. let se uvádí velká poptávka po tvarůžcích z krajů olomouckého, pražského, brněnského a gottwaldovského.²⁶⁴ Větší spotřebu tvarůžků v českých zemích než ve zbytku republiky dokazují i výše zmíněné hodnoty pro jejich konzum na území Protektorátu v roce 1940. I přesto, že produkce tvarůžků byla v tomto roce jedna z nejnižších ve sledovaném období, na jednoho obyvatele stále připadalo stejně, jako v letech s produkcí výrazně vyšší na území celého státu.

Průměrná spotřeba tvarůžků na osobu v českých zemích byla tedy v celém sledovaném období zřejmě znatelně vyšší, než zmiňované 0,24-0,25kg. Pro ilustraci je možné uvést, že například olomoucký kraj, hlavní centrum výroby tvarůžků, se v roce 1957 podílel na jejich spotřebě 10% z celkem vyrobeného množství.²⁶⁵ Počet obyvatel tohoto kraje přitom představoval ve stejném roce jen necelých 5% obyvatelstva ČSR.²⁶⁶

V průběhu 30. let k hlavním konzumentům tvarůžků patřily především dělnické vrstvy obyvatelstva v průmyslových oblastech. Tato situace přetrvávala přes měnící se strukturu produkce sýrů i ve 40. letech. Tvarůžky byly dodávány do továrních kantýn a dělnických konzumů. Jako další velký odběratel ve válečné době je uváděna i armáda a to již od

²⁶³ ZA Opava, pob. Olomouc, fond OŽK Olomouc, inv. č. 14726, sg. X/Ad, kart. 1807. Potraviny. Dále viz. SOkA Olomouc, fond ÚNV Olomouc, inv. č. 434, sg. 13/33, kart. 377.

²⁶⁴ ZA Opava, pob. Olomouc, fond Zmocněnec státního úřadu plánovacího v Olomouci, inv.č. 29, kart. 23.

²⁶⁵ ZA Opava, pob. Olomouc, fond KNV Olomouc, inv.č. 4496, sg.429.2, kart. 4422. Tvarůžkárný v Lošticích-konfiskace.

²⁶⁶ Statistická ročenka republiky Československé 1959, Praha 1959, s. 66.

podzimu 1939.²⁶⁷ Spotřeby sýrů a tvarůžků se dotkla i nacistická rasová politika, kdy byl od roku 1941 zakázán jejich prodej v hodinách určených pro nákup židů.²⁶⁸ I po válce byly hlavními konzumními centry tvarůžků zvláště průmyslové nebo hornické oblasti. K oblíbě tvarůžků mezi nižšími vrstvami obyvatelstva přispívala skutečnost, že v průběhu celého sledovaného období patřily k nejlevnějším druhům sýrů. Je také otázkou do jaké míry se na konzumu olomouckých tvarůžků v českých zemích odrazil poválečné přesuny obyvatelstva. Dílčí zmínka předsedy Svazu pro mléko a tuky z roku 1947 totiž mluví o odsunutých Němcích jako o „nejsilnějších konzumentech“ tvarůžků.²⁶⁹

Spotřeba vybraných potravin v českých zemích na osobu za rok

rok	Sýr-kg	Mléko-l	Maso-kg	Chléb-kg	Zelenina-kg	Ovoce-kg
1936	0,9	151,9	38,1	82,2	-	46,5
1950	1,6	160	48,6	87,4	74,9	62,9
1955	2	144,5	51,2	82,2	82	47,9
1960	2,6	101,6	61	69,9	90,4	78,8

Zdroj: Historická statistická ročenka ČSSR, Praha 1985, s. 581.

Celkový vývoj spotřeby sýrů ve srovnání s jinými potravinami v českých zemích je možné ukázat na uvedené tabulce. Z ní vyplývá, že spotřeba sýrů se v českých zemích zvyšovala z 0,9 kg na osobu a rok v roce 1936 na 1,6 kg v roce 1950, a dále na 2kg v roce 1955 a 2,6 kg v posledním sledovaném roce 1960. I když došlo v průběhu 40 let k nárůstu spotřeby všech uváděných potravin, sýry vykázaly nárůst nejvyšší, který v roce 1950 dosáhl 178% spotřeby roku 1936. S ohledem na pokles produkce tvarůžků ve stejném období je tak zřejmé, že pravidelná spotřeba jiných druhů sýrů se v tomto období znatelně zvýšila.

Do roku 1955 vzrostla spotřeba sýrů o dalších 25%, přičemž se mezi vybranými potravinami jednalo opět o nejvyšší nárůst. Konzum masa, chleba, či zeleniny oproti roku 1950 dokonce poklesl. V roce 1960 se konzum sýrů oproti roku 1955 zvýšil o dalších 30%. Výraznější nárůst prokázalo jen ovoce, které přitom vyrovnávalo ztráty z předchozího období. Spotřeba sýrů mezi léty 1936 a 1960 vzrostla téměř trojnásobně.

Konzum sýrů si v letech 1936-1960 získával stále větší oblibu. K výraznému zlomu přitom došlo s ohledem na poznatky o velikosti produkce sýrů již ve válečných letech. Tato změna konzumních zvyklostí se přitom s ohledem na další vývoj ukázala jako trvalá.

²⁶⁷ ZA Opava, pob. Olomouc, fond OŽK Olomouc, inv. č. 14726, sg. X/Ad, kart. 1807. Potraviny. Dále viz. SOKA Olomouc, fond ÚNV Olomouc, inv. č. 434, sg. 13/33, kart. 377.

²⁶⁸ Mlékařské listy, roč. XXXIII (1941), č. 16, s. 162.

²⁶⁹ Mlékařské listy, roč. XXXIX (1947), č. 13, s. 148.

Uvedené platí o konzumu na území českých zemí, resp. ČSR. Do širšího středoevropského prostoru, který tradičně patřil k zavedeným oblastem konzumu tvarůžků, byl pod vlivem hospodářské krize 30. let vývoz značně omezen. Následné válečné období pak znamenalo praktický zánik exportu. I přesto si však tvarůžky dokázaly podržet své místo v konzumních zvyklostech místních obyvatel. Svědčí o tom obnovený export do Rakouska a NDR v průběhu 50. let, který se v závěru tohoto období dokázal přiblížit až k 20% celkové produkce tvarůžků.²⁷⁰

Sortiment vyráběných tvarůžků v roce 1954 zahrnoval tvarůžky velké, malé, tyčinky a zlomky. Z celkem 929 tun vyrobených za první čtvrtletí tohoto roku zaujímaly velké tvarůžky 68%, malé 25%, tyčinky 6% a zlomky zbylé 1%.²⁷¹ Stejná nabídka zůstala do konce 50. let.²⁷²

Zpráva o rozšíření sortimentu sýrů Ministerstva potravinářského průmyslu z roku 1954 hovoří o opětovném obnovení prodeje tvarůžků v hostincích a výčepech. Zvyklost konzumovat tvarůžky s pivem se tak projevovala jako velmi dlouhověká, protože zprávy o této kombinaci máme již z 19. století.²⁷³

²⁷⁰ Viz podkapitola 6.4. Vývoz tvarůžků.

²⁷¹ ZA Opava, pob. Olomouc, fond KNV Olomouc, inv. č. 32, kart. 61. Zápisy z jednání rady kraje.

²⁷² SOKA Šumperk, fond MěNV Loštice, inv. č. 55, Kronika města Loštice s. 144.

²⁷³ NA Praha, fond Úřad předsednictva vlády, inv.č. 5957, sg. 263, kart. 1375. Dodávkové povinnosti a výkup mléka, zásobování ml. výrobky.

7. Závěr

Na počátku sledovaného období bylo tvarůžkářství etablovaným odvětvím mléčného průmyslu. Mnichovská změna hranic postihla tvarůžkářství méně než jiná odvětví mléčné výroby, když se na odstoupeném území nacházely především menší výrobny. Daleko větším problémem bylo přerušení dosavadních obchodních vazeb s pohraničím, které bylo jak odběratelem tvarůžků, tak především tradičním dodavatelem hlavní suroviny-tvarohu.

Státní zásahy do výroby tvarůžků byly součástí procesu zavedení řízeného hospodářství do mléčné výroby. Výrobci tvarůžků byli povinně organizováni v jednom z několika tzv. trhových svazů, Svazu pro mléko, tuky a vejce prostřednictvím vlastní oborové organizace. Státní regulace se zaměřovala na několik problémů – regulaci dodávek suroviny, stanovení cen suroviny i hotového výrobku, distribuce výrobků a koncentraci výroby. Základy řízeného hospodářství přitom byly položeny v období od podzimu 1939 do konce roku 1940 s ohledem na německé válečné potřeby. Takto vytvořená struktura přetrvala i v poválečných letech a změnu doznala až v rámci širších hospodářských změn po únorovém převratu. V poválečném období se státní zásahy kromě cenové regulace zaměřily na stanovení kvalitativních standardů. Garantován byl také původ zboží z vymezené oblasti.

Proces převzetí výroby státem probíhal u podnikatelů ve výrobě tvarůžků s ohledem na malovýrobní charakter většiny podniků postupně a s jistým zpožděním za zbytkem mléčného průmyslu. V jeho rámci bylo postupně zhoršováno postavení původního podnikatele k jeho majetku až ke konečnému zbavení vlastnických práv. Nejprve převzal stát výkon podnikání v rámci tzv. socializace výroby. Následovalo uzavření nevýhodných nájemních smluv na prostředky a budovy používané k výrobě, které mělo charakter ekonomické křivdy. Dalším krokem bylo uvalení národních správ a faktické převzetí kontroly nad majetkem a celý proces byl završen i formálním přechodem vlastnictví na stát v rámci znárodnění v roce 1957.

Podnikání ve výrobě olomouckých tvarůžků stálo na důkladné znalosti specifických výrobních postupů, které často vycházely z rodinné tradice. Na počátku sledovaného období se vyznačovalo relativně vysokou mírou zisku, která byla dána nízkými náklady na mzdy a na zpracovávané suroviny. Převažující formou podnikání v tomto oboru byla

živnostenská malovýroba. Podnikatelé ale museli ve sledovaném období čelit řadě nepříznivých okolností. Největší těžkosti působily nedostatečné dodávky tvarohu, které podvazovaly jejich produkční možnosti. Tato situace byla nejprve vyvolána přerušением zavedených obchodních vazeb, ale především pak státními zásahy do mléčné výroby, které vedly k změně tržních preferencí hlavních dodavatelů tvarohu – mlékáren. Současně ovšem docházelo k znatelnému rozvoji mléčného průmyslu a jmenovitě pak produkce sýrů, čímž vznikla producentům tvarůžků významná konkurence. Míra zisku podnikatelů ve výrobě tvarůžků tak klesala a investice do výroby se omezovaly jen na udržování stávajícího vybavení. V průběhu válečných let se výrazným způsobem proměnil i charakter podnikání v tomto oboru. Živnostenská malovýroba byla pod vlivem státních zásahů silně omezena. Výraznější oživení tvarůžkářského odvětví přitom nepřinesla ani poválečná léta. Podnikání v tvarůžkářství nezůstalo ušetřeno ani dobových procesů rasové perzekuce židovských podnikatelů v období nacistického režimu a odsunu osob německé národnosti po skončení druhé světové války.

Po převzetí výroby státem v roce 1950 se podařilo zvýšit objem produkce tvarůžků i když její úroveň nadále kolísala kvůli přetrvávajícím problémům s dodávkami tvarohu. Pokračoval proces koncentrace výroby do největších provozoven a v roce 1953 byl založen specializovaný národní podnik na výrobu olomouckých tvarůžků OTL n.p. Byly stanoveny jednotné výrobní postupy a sledováno bylo též zlepšování kvality výrobků. Podnik se musel potýkat se zastaralým strojním vybavením; až od sklonku 50. let po znárodnění dochází k modernizaci největších provozoven. Státní podnikání se přitom vyznačovalo nepružností a problematickou koordinací činnosti jednotlivých hospodářských složek. Otázka hospodářské efektivity výroby nebyla prioritou a pod vlivem státních zásahů se mohla výrazně proměňovat.

V průběhu válečných let došlo k podstatné proměně mlékařství v českých zemích, což bylo způsobeno především řadou státních zásahů do tohoto odvětví. Zavedením povinných dodávek mléka došlo k výraznému omezení jeho domácího zpracování. Zpracování mléka bylo koncentrováno ve vybraných mlékárnách, kde byl proces zpracování zefektivněn prostřednictvím technologické modernizace a zvýšilo se využití mléka jeho povinným odštěďováním. Zlepšení doznala i kvalita mléčných výrobků. Tvarůžkářství ale

bylo v rámci těchto proměn vytlačeno na okraj, a tak mohlo být v roce 1948 konstatováno, že představuje jen nepatrný sektor.²⁷⁴

Výrobě tvarůžků se věnovaly specializované podniky, tvarůžkárny. Jejich počet ve sledovaném období pod vlivem státních zásahů, jako regulace dodávek tvarohu a direktivního uzavírání menších závodů, soustavně klesal. Tento trend přitom pokračoval i po socializaci výroby v 50. letech. Výroba tvarůžků v jiných podnicích mléčného průmyslu byla postupně opouštěna. Až do socializace výroby bylo hlavní formou podnikání ve výrobě tvarůžků činnost podnikatelů-jednotlivců. Používané strojní zařízení se z důvodu poklesu rentability tvarůžkářského odvětví potýkalo s morálním opotřebením. Celková produkce tvarůžků ve sledovaném období kolísala, přičemž na jeho samotném konci v roce 1960 bylo vyrobeno přibližně stejné množství tvarůžků jako na jeho počátku v roce 1937. Podíl tvarůžků na celkové produkci sýrů v rámci celého Československa se ale výrazně zmenšil; ze 40% v roce 1937 na 10% v roce 1959. Počet zaměstnaných v tvarůžkárnách poklesl za stejné období na přibližně polovinu počátečního stavu. Ve struktuře zaměstnanců došlo k zániku skupiny vlastníků v souvislosti se socializací výroby a nástupem nové kategorie inženýrsko-technických pracovníků. Podíl dělníků i úředníků mírně vzrostl. S ohledem na nízké požadavky na kvalifikaci byly mzdy ve výrobě tvarůžků dlouhodobě podprůměrné. Po socializaci výroby na počátku 50. let je ale patrná snaha o zlepšení mzdových podmínek zaměstnaných. Export, který byl silně omezován ochrannými opatřeními cílových států již v průběhu 30. let, po vypuknutí války zanikl úplně. Zahraniční dodávky se ve významnějším měřítku podařilo obnovit až v 50. letech.

Na základě dostupných informací lze usuzovat, že průměrná spotřeba olomouckých tvarůžků na osobu a rok v rámci Československa ve 30.-50. letech vykazovala relativně stabilní úroveň a pohybovala se kolem 1/4 kg. Podíl tvarůžků na celkové spotřebě sýrů přitom klesal z přibližně 1/3 v meziválečném období na 10% koncem 50. let. Příčinou byly direktivní zásahy státu do mléčné výroby, které vedly k nárůstu produkce a následně i konzumu jiných druhů sýrů. Hlavní konzumní oblasti olomouckých tvarůžků v rámci Československa se nalézaly v českých zemích. Díky nízké ceně zůstávaly tvarůžky oblíbenou potravinou nižších vrstev obyvatelstva. Navzdory oslabení obchodních vztahů v důsledku hospodářské krize a druhé světové války zůstaly olomoucké tvarůžky žádaným zbožím ve svých tradičních zahraničních odbytištích v Rakousku a Německu.

²⁷⁴ Mlékařské listy, roč. XL (1948), č. 22-23, s.205.

Seznam pramenů a použité literatury

1. Prameny archivní

Zemský archiv Opava, pob. Olomouc

Fond Krajská služba Státního úřadu statistického v Olomouci

Fond Krajský národní výbor Olomouc

Fond Krajský soud Olomouc

Fond Obchodní a živnostenská komora Olomouc

Fond Úřad oberlandráta Olomouc

Fond Zmocněnec státního úřadu plánovacího v Olomouci

Státní okresní archiv Olomouc

Fond Jednotný národní výbor Olomouc

Fond Místní národní výbor Hněvotín

Fond Ústřední národní výbor Olomouc

Státní okresní archiv Šumperk

Fond Archiv města Loštice

Fond Městský národní výbor Loštice

Fond Okresní národní výbor Zábřeh

Fond Okresní výbor Komunistické strany Československa Zábřeh

Národní archiv Praha

Fond Svaz Československých velkostatkářů

Fond Úřad předsednictva vlády

Fond Úřad říšského protektora

Fond Ústřední svaz průmyslu

2. Literatura

BALLHORH, Kurt: *Sauermilchkäserei*, Leipzig, 1985.

BIEBERLE, Josef: „Pravé olomoucké tvarůžky“ z Loštic, in: *Vlastivědné zajímavosti*, č. 59, Šumperk 1972, nestránkováno.

Historická statistická ročenka ČSSR, Praha 1985

- HRABĚ, Rudolf: Z historie olomouckého tvarůžků, in: *Průmysl potravin*, č. 5, r. 1952, s. 229-231.
- Kronika řemesel, obchodu, živností a výroby v oblasti Obchodní a živnost. komory v Olomouci*, Olomouc 1942.
- KUKLÍK, Jan: *Znárodněné Československo*, Praha 2010.
- KUX, Johann: *Die Deutsche Siedlungen um Olmütz*, Olomouc 1943.
- LANG, Adolf: Vyprávění o tvarůžkách, in: *Severní Morava*, vlastivědný sborník, Šumperk 1959.
- MAREK, Pavel: *České živnostnictvo 1945-1960. Likvidace živnostníků, řemeslníků a obchodníků v českých zemích*, Brno 2006.
- POSPĚCH, Pavel: *Výroba olomouckých tvarůžků, minulost a současnost*, Olomouc 1986.
- PRŮCHA, Václav a kol.: *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918-1992, díl I.*, Brno 2004.
- PRŮCHA, Václav a kol.: *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918-1992, díl II.*, Brno 2009.
- SEDLÁČEK, Petr: *Olomoucké tvarůžky: produkce, podnikání, konzum*, 2011, Bakalářská práce FF UK.
- Statistické informace*, řada VI., Zemědělská statistika, roč. 1948
- Statistická ročenka ČSSR*, Praha 1961
- Statistická ročenka Protektorátu Čechy a Morava*, Praha 1941
- Statistická ročenka republiky Československé 1958*, Praha 1958
- Statistická ročenka republiky Československé 1959*, Praha 1959
- Statistický zpravodaj*, roč. I (1938)
- Statistický zpravodaj*, roč. III (1940)
- Statistický zpravodaj*, roč. VIII (1945)
- Statistický zpravodaj*, roč. XII (1949)
- VENCOVSKÝ, František: *Vzestupy a propady československé koruny. Historie československých měnových poměrů 1918-1992*, Praha 2003.
- Zprávy Ústředního statistického úřadu*, roč. XXI (1940), č. 6-8, 65-66.
- Zprávy Státního úřadu statistického republiky Československé*, roč. XVI (1935), č. 30.
- Zprávy Státního úřadu statistického republiky Československé*, roč. XVIII (1937), č. 148.
- Zprávy Státního úřadu statistického republiky Československé*, roč. XXVI (1945), č. 28

Periodika

Mlékařské listy (1938-1950)

Průmysl potravin (1950-1960)

Seznam příloh

Příloha č. 1

Změna počtu závodů v mléčném průmyslu po Mnichovu

Příloha č. 2

Změna ve výrobní kapacitě závodů mléčného průmyslu po Mnichovu

Příloha č. 3

Percentuelní ztráty produkce v mléčném průmyslu po Mnichovu

Příloha č. 4

Vyhláška ministerstva výživy ze dne 8. února 1950 č. 139 Ú.l. o ochraně názvu „Olomoucké tvarůžky“

Příloha č. 5

Počet tvarůžkáren (podniků, resp. provozoven)

Příloha č. 6

Hnací stroje a technické zařízení tvarůžkáren v roce 1933

Příloha č. 7

Hnací stroje v tvarůžkárnách v roce 1945

Příloha č. 8

Celková produkce tvarůžků v ČSR/Protektorátu

Příloha č. 9

Výroba sýrů v českých zemích

Příloha č. 10

Výroba sýrů v Československu

Příloha č. 11

Počet zaměstnaných v tvarůžkárnách

Příloha č.12

Struktura zaměstnaných v tvarůžkárnách

Příloha č.13

Plnění plánu výroby tvarůžků OTL, n.p.

Příloha č. 14

Výtah z vládního nařízení č. 208 ze dne 27. září 1939 o úpravě výroby, zpracování a odbytu mléka, mléčných výrobků, tuku a vajec

Příloha č. 15

Výtah ze stanov Česko-moravského svazu pro mléko, tuky a vejce

Příloha č. 16

Celková produkce mléka v Československu

Příloha č. 17

Výrobci olomouckých tvarůžků v roce 1940 v Protektorátu podle průměru obratu za léta 1936-1938

Příloha č. 18

Výrobci olomouckých tvarůžků v ČSR podle obratu v roce 1946

Příloha č. 19

Podnikatelé ve výrobě tvarůžků

Příloha č. 20

Tvarůžkárna firmy Karel Pivný

Příloha č. 21

Tvarůžkárna firmy Jaroslav Dubský

Příloha č. 22

Výroba tvarůžků v 50. letech 20. stol.

Příloha č. 23

Formovací stroj na tvarůžky v 50. letech 20. stol.

Příloha 1.

Změna počtu závodů v mléčném průmyslu po Mnichovu

Typ závodu	Počet činných závodů			
	v bývalých	v nových hranicích	Ztráta	
			absolutně	v %
mlékárny spotřební	245	175	70	28,6
máslárny	380	230	150	39,5
sýrárny	47	28	19	40,4
tvarůžkárny	83	49	34	41,0
brynzárny	46	39	7	15,2
Průmysl mléčný celkem	801	521	280	35,0

Zdroj: Statistický zpravodaj, roč. 1938, s. 354.

Příloha 2

Změna ve výrobní kapacitě závodů mléčného průmyslu po Mnichovu

Typ závodu	Výrobní kapacita v %		
	v bývalých	v nových hranicích	Ztráta
mlékárny spotřební	100	82,2	17,8
máslárny	100	47,2	52,8
sýrárny	100	56	43
tvarůžkárny	100	71,1	28,9
brynzárny	100	83,8	16,2

Zdroj: Statistický zpravodaj, roč. 1938, s. 355. Výrobní kapacita byla uvažována jako denní výrobní kapacita krát počet dnů daného závodu v provozu – u mlékáren 360, u másláren 300, u tvarůžkáren a sýráren 280 a u brynzáren 150.

Příloha 3

Percentuelní ztráty produkce v mléčném průmyslu po Mnichovu

Druh výrobků	v	Výroba			
		v bývalých hranicích	v nových hranicích	Úbytek	
				absolutně	v %
Mléko*	hl	2 568 079	2 051 792	516 287	20,1
Máslo	q	138 250	73 741	64 509	46,7
Sýry**	q	50 734	38 768	11 966	23,6
Tvarůžky	q	42 478	34 050	8 428	19,8
Brynza	q	16 571	13 625	2 946	17,8

Zdroj: Statistický zpravodaj, roč. 1938, s. 355.* odbyt mlékárenského pasterovaného a ostatního plnotučného mléka. ** bez tvarůžků a brynzy.

Příloha 4

Vyhláška ministerstva výživy ze dne 8. února 1950 č. 139 Ú.l. o ochraně názvu „Olomoucké tvarůžky“

Ministerstvo výživy vyhláší v dohodě s ministerstvem vnitřního obchodu podle §§ 1 a 6 dekretu prezidenta republiky č. 118/1945 Sb., o opatřeních v řízení vyživovacího hospodářství, ve znění zákona č. 274/1948 Sb., podle §§ 7 a 41 zákona č. 111-1927 Sb., proti nekalé soutěži:

§1

Označení „Olomoucké tvarůžky“ je označením původu, jehož lze v hospodářském styku použít jen k označení kyselých sýrů vyráběných zvláštní výrobní technikou v souvislém územním pásu v úvalu řeky Moravy a v horním povodí řeky Orlice (správní okresy: Olomouc, Litovel, Moravská Třebová, Zábřeh, Lanškroun, Žamberk, Prostějov, Kojetín, Kroměříž, Kyjov, Hodonín a Břeclav).

§2

„Olomoucké tvarůžky“ se vyrábějí, ošetřují a balí podle jakostních norem.

§3

(1) Jako „Olomoucké tvarůžky“ smějí být označeny jen sýry s nejmenším obsahem sušiny 38% a těchto vlastností:

- a. tvar: kulatý (velký a malý) nebo tyčinkovitý,
- b. vzhled: na povrchu hladké se zlatožlutým mazem,
- c. konsistence: prozrálá se slabým jádrem tvarohu uvnitř,
- d. chuť a vůně: specifická – pikantní,
- e. váha: 1 kopa velkých tvarůžků a tyčinek váží 1.800 až 2.000 g, 1 kopa malých tvarůžků asi 1.000 g.

(2) „Olomoucké tvarůžky“ se balí v bedničkách po čtyřech nebo po dvou kopách nebo po jedné kopě, jednotlivé balíčky po 15, 10, nebo 5 kusech v pergamenu, jeho náhražce nebo vodotěsném celofánu.

§4

(1) „Olomoucké tvarůžky“ podléhají bez rozdílu určení povinnému známkování, tj. ověření místního původu.

(2) Ověření uvedené v odstavci 1 záleží v potvrzení místního původu „Olomouckých tvarůžků“ na obalu a ve vydání ověřovací listiny. Obal i ověřovací listinu nutno

opatřit pořadovým číslem známkovny. Distribuční složky jsou povinny uvádět pořadové číslo ve svých zásobnících, výkazech o přebalování a účtech.

- (3) Listina ověřovací obsahuje tyto údaje:
- a. Československá republika,
 - b. označení „Olomoucké tvarůžky“,
 - c. název výrobního podniku (závodu).

§5

- (1) Známkování provádí známkovna, kterou zřídí a její činnost určí Ústředí pro hospodaření se zemědělskými výrobky, které vydá pro známkovací řízení zvláštní řád, podléhající schválení ministerstva výživy v dohodě s ministerstvem vnitřního obchodu. Činnost podle této vyhlášky může známkovna začít teprve, když byl její řád schválen.

- (2) Sídlem známkovny je Olomouc.

§6

Označení místního původu „Olomouckých tvarůžků“ a jeho ověření známkovnou na obalu a ověřovací listina, jež byly vydány známkovno, jsou označeními a listinami veřejnými.

§7

Výlohy známkování hradí se podle sazeb upravených řádem známkovny (§5 odst. 1).

§8

Přestupky ustanovení této vyhlášky se trestají podle §§ 8 a 9 dekretu č. 118/1945 Sb., ve znění zákona č. 274/1948 Sb.

§9

Tato vyhláška nabývá účinnosti třicátým dnem po dni vyhlášení.

Ministryně:

Ing. Jankovcová v.r.

Příloha 7

Hnací stroje v tvarůžkárnách v roce 1945

Země	Jmenovitý výkon					počet strojů			
	hnacích strojů (i rezervních)					elektrickýc h generátorů (dynam)	celkem	mlýnky na tvaroh	formovací stroje
	vodní turbíny a vodní kola	parní turbíny a parní stroje pístové	spalovací motory	elektromot ory					
Čechy	0	30	0	82	0	112	13	10	
Morava a Slezsko	0	0	0	152	0	152	23	24	
Celkem	0	30	0	234	0	264	36	34	

Zdroj: Vlastní sestavení na základě: Zprávy Státního úřadu statistického republiky Československé, roč. XXVI (1945), č. 28, s. 227an.

Příloha 8

Celková produkce tvarůžků v ČSR/Protektorátu Čechy a Morava

Roky	q
1937	43423
1938	29966
1940	18234
1941	18738
1942	24366
1943	28257
1944	19553
1945	28307
1946	32130
1947	17509
1948	19098
1953	50100
1954	41000
1955	36220
1956	33440
1957	32740
1958	34730
1959	40600
1960	43590

Zdroj: Vlastní sestavení na základě: Pro rok 1937 Zprávy ÚSÚ, roč. XXI (1940), č. 6-8, s. 33an. Pro 1938: Zprávy ÚSÚ, roč. XXI (1940), č. 65-66, s. 459an. Pro 1940-1944 Statistický zpravodaj roč. VIII (1945), s. 170. Pro 1945-1948 Statistický zpravodaj roč. XII (1949), s. 78. Pro 1953-1957: Statistická ročenka republiky Československé, Praha 1958, s. 165; pro 1958-1960 Statistická ročenka ČSSR, Praha 1961, s. 204. Údaje pro léta 1938-1944 se vztahují jen na území Protektorátu. Kromě nepatrné produkce v roce 1947 období nebyly olomoucké tvarůžky vyráběny mimo české země.

Příloha 9

Výroba sýrů v českých zemích

rok	ostatní sýry tvarůžky	
	q	
1937	37592	43423
1938	26922	29966
1939/1940	48501	18547
1940	50402	18234
1941	71901	18738
1942	91151	24366
1943	99772	28257
1944	86221	19553
1945	123265	28307
1946	148516	32130
1947	95567	17316

Zdroj: Vlastní sestavení na základě: Pro rok 1937 Zprávy ÚSÚ, roč. XXI (1940), č. 6-8, s. 33an. Pro 1938: Zprávy ÚSÚ, roč. XXI (1940), č. 65-66, s. 459an. Pro 1940-1944 Statistický zpravodaj roč. VIII (1945), s. 170. Pro 1945-1948 Statistický zpravodaj roč. XII (1949), s. 78. Údaje pro léta 1938-1944 se vztahují jen na území Protektorátu.

Příloha 10

Výroba sýrů v Československu

rok	ostatní sýry tvarůžky	
	q	
1937	65157	43423
1953	132040	50010
1954	212750	41000
1955	235490	36220
1956	270940	33440
1957	326370	32740
1958	351610	34730
1959	390260	40600

Zdroj: Vlastní sestavení na základě: Pro rok 1937: Zprávy ÚSÚ, roč. XXI (1940), č. 6-8, s. 40-41. Pro léta 1953-1957: Statistická ročenka republiky Československé, Praha 1958, s. 165; pro léta 1958-1960 Statistická ročenka ČSSR, Praha 1961, s. 204.

Příloha 11

Počet zaměstnaných v tvarůžkárnách

rok	počet zaměstnaných
1937	513
1938	335
1945	339
1947	243
1952	207
1953	259
1954	252
1955	219
1957	209
1958	225
1959	223

Zdroj: Vlastní sestavení na základě: pro 1937: Zprávy ÚSÚ, roč. XXI (1940), č. 6-8; pro 1938: Zprávy ÚSÚ, roč. XXI (1940), č. 9-10; pro 1945: Zprávy Státního úřadu statistického republiky Československé, roč. XXVI (1945), č. 28; pro 1947: Statistické informace, řada VI. Zemědělská statistika, roč. 1948, č.42, s. 1-5; pro léta 1952-1958 ZA Opava, pob. Olomouc, fond KS SÚS, Výkazy o práci provozoven, inv. č. 153, kart. 38; pro 1959 ZA Opava, pob. Olomouc, fond KS SÚS, Roční výkazy průmyslových podniků, inv. č. 152, kart. 37. 227, 233 Pro léta 1952-1958 se jedná o průměrný evidenční počet pracovníků, ne o stav ke konkrétnímu dni, jako u předchozích sledovaných roků. Pro rok 1938 je údaj jen za území Protektorátu, jinak za celé české země.

Příloha 12

Struktura zaměstnaných v tvarůžkárnách

rok	Vlastník a jeho rodinní příslušníci	úředníci	dělníci	inž. Tech pracovníci	celkem
1937	159	16	338	x	513
1938	87	14	234	x	335
1945	64	29	246	x	339
1947	47	24	172	x	243
1953	x	24	209	26	259
1954	x	28	192	31	251
1955	x	28	161	28	217
1957	x	28	156	25	209
1958	x	29	171	25	225

Zdroj: Vlastní sestavení na základě: pro 1937: Zprávy ÚSÚ, roč. XXI (1940), č. 6-8; pro 1938: Zprávy ÚSÚ, roč. XXI (1940), č. 9-10; pro 1945: Zprávy Státního úřadu statistického republiky Československé, roč. XXVI (1945), č. 28; pro 1947: Statistické informace, řada VI. Zemědělská statistika, roč. 1948, č.42, s. 1-5; pro 1953-1958: ZA Opava, pob. Olomouc, fond KS SÚS, inv. č. 153, kart. 38, Výkazy o práci provozoven.

Příloha 13

Plnění plánu výroby tvarůžků OTL n.p.

rok	plán výroby v t	skutečnost v t	splnění plánu v %
1952	.	3678	.
1953	4242	4384	103
1954	4250	3484	82
1955	3588	3317	92
1956	2950	3334	113
1957	2900	3274	113
1958	3290	3463	105
1959	4000	4060	102

Zdroj: Vlastní sestavení na základě: ZA Opava, pob. Olomouc, fond KS SÚS Olomouc, inv.č. 151, kart. 35. Výkaz o výrobě-potravin. *Kurzívou* vlastní výpočty.

Příloha 14

Výtah z vládního nařízení č. 208 ze dne 27.9.1939 o úpravě výroby, zpracování a odbytu mléka, mléčných výrobků, tuku a vajec.

Vládní nařízení č. 208 zřizovalo Česko-moravský svaz pro mléko, tuky a vejce. Hlavní ustanovení ohledně jeho působnosti byla obsažena v paragrafech 1-6, 10-11, 13 a 22. §1 definoval produkty, které spadají do působnosti Svazu, §2 jeho členy, rozdělené do tří skupin (výrobci, zpracovatelé, rozdělovatelé). § 3 stanovoval formu svazu jako veřejnoprávní korporaci, která nesmí provozovat obchody. Klíčový byl § 4, který zde s ohledem na jeho důležitost cituji:

§ 4. (1) Svazu přísluší s ohledem na celkový hospodářský stav a obecné blaho uspořádati výrobu, úpravu, zpracování a obchod s mlékem, mléčnými výrobky, jedlými tuky a vejci, jakož i náležité zásobování obyvatelstva těmito poživatinami.

Ke splnění tohoto úkolu učiní Svaz všechna nutná opatření. Svaz může zejména:

- a. řídit výrobu, sběr, odbyt, dodávku, zpracování a rozdělování výrobků uvedených v §1, odst. 2, 3 a 4,*
- b. činit opatření k podpoře hospodářského vedení členských podniků a k úpravě jejich soutěže*
- c. vydávati předpisy o balení, označování a známkování výrobků; tato ustanovení vyžadují schválení ministerstva zemědělství v dohodě*

s ministerstvem průmyslu, obchodu a živností a ministerstvem sociální a zdravotní správy

- d. stanoviti pracovní rozsah a účelné využití podniků zpracovatelů a řídití výši obratu obchodních podniků*
- e. podávati návrhy (§ 6) na rozšíření, přebudování, přeložení prodeje a pronájmu podniků, uvedených v § 2 odst. 2, písm. B a C, jež nejsou národohospodářsky nutné,*
- f. podávati návrhy (§ 6) na přechodné, neb trvalé uzavření podniků, uvedených v v § 2 odst. 2, písm. B a C, jež nejsou národohospodářsky nutné*
- g. podporovati z důvodů národohospodářských zakládání nových podniků uvedených v § 2 odst. 2, písm. B, č. 1 a podávati návrhy na sloučení podniků stávajících*
- h. ukládati dodávkové, odběrní a skladovací povinnosti*
- i. podávati návrhy a dobrozdání příslušným úředním místům ohledně dovozu a vývozu mléka, mléčných výrobků, jedlých tuků a vajec,*
- j. předepisovati členům vyrovnávací poplatky (§9)*
- k. vybíratí příspěvky ke krytí výloh, spojených s jeho činností (§ 9)*

(2) V případě potřeby může Svaz členům se souhlasem ministerstva zemědělství, a pokud jde o členy uvedené v v § 2 odst. 2, písm. B a C i se souhlasem ministerstva průmyslu, obchodu a živností, stanoviti množství výrobků (§1), které tito v určitých oblastech (okresích, obcích) v určitém období smějí prodávati nebo koupiti, nebo jsou povinni dodati nebo odebrati.

Paragraf 5 dále stanovil, že ceny veškerého zboží a služeb v působnosti svazu jsou stanovovány Nejvyšším cenovým úřadem, není-li stanoveno jinak. Paragraf 6 omezoval zřizování nových a přestavby, rozšiřování, přemístění, prodej a pronájem stávajících obchodních i zpracovatelských podniků (netýkal se tedy prvovýroby) v dané oblasti. Tyto kroky musely být národohospodářské odůvodněné a byly vázány na návrh Svazu a souhlas příslušného okresního úřadu. Stejným způsobem mohlo být nařízeno přechodné či trvalé uzavření, nebo sloučení závodů. Následující paragrafy upravovaly soulad nařízení s živnostenským řádem (§7), náhradu škody z opatření plynoucích z §6 (§8), financování Svazu (§9), udělování pokut k vymáhání svých stanov a nařízení (§10). Paragraf 11 pak ustanovoval kontrolní pravomoc Svazu nad dodržováním svých nařízení mezi členy, kteří

měli povinnost umožnit jeho kontrolním orgánům nahlížení do svých obchodních záznamů a přístup do provozních místností. Při výkonu kontrolních pravomocí byly orgány svazu postaveny na úroveň orgánů veřejných. Paragraf 13 definoval státní dozor nad Svazem, který měl zajišťovat plnění Svazu uložených povinností. Dozor měl probíhat prostřednictvím vládního komisaře jmenovaném ministrem zemědělství. S ohledem na svou resortní působnost měly také nad Svazem vykonávat dozor ministerstvo průmyslu, obchodu a živností, ministerstvo financí a ministerstvo vnitra v dohodě s ministerstvem sociální a zdravotní správy a zástupce nejvyššího úřadu cenového. Vládní komisař mohl nahlížet do materiálů Svazu a zakázat provedení nařízení Svazu, pokud shledal rozpor s právy a povinnostmi Svazu, platnými předpisy, finančními zájmy státu, příkazy vlády, či nařízeními vyžadující souhlas ministerstva zemědělství. Paragraf 20 umožňoval členům Svazu obrátit se proti rozhodnutí Svazu na stížnostní výbor tvořený třemi členy Svazu jmenovanými ministerstvy. Paragraf 22 stanovil trest za porušení nařízení Svazu, které mělo být řešeno ve správním řízení či soudně veřejnou mocí, přičemž bylo možné sáhnout k zabavení výrobků, použitých při přestupku, či k nucenému odebrání výrobků při nesplnění předepsané dodávky za sníženou výkupní cenu (o 10%). Svaz měl zahájit svou činnost na základě rozhodnutí ministra zemědělství po dohodě s min. průmyslu, obchodu a živností.

Příloha 15

Výtah ze stanov Česko-moravského svazu pro mléko, tuky a vejce

Podrobněji upravovaly činnost Svazu pro mléko, tuky a vejce jeho stanovy. Ty určovaly jeho působnost na území Protektorátu (§2), rozdělení členstva do tří skupin (výrobci, zpracovatelé, rozdělovatelé) (§6). K povinnostem členů patřilo kromě dodržování svazových nařízení poskytnout obchodní informace o svém podniku a umožnit přístup do jeho prostor (§7). Správní orgány Svazu tvořil předseda a tři místopředsedové, správní rada a revisoři účtů (§8). Předseda a místopředsedové byli jmenováni vládou na návrh min. zemědělství, průmyslu, obchodu a živností, a min. vnitra po dohodě s min. sociální a zdravotní správy; stejnými orgány byli také v případě neplnění povinností kdykoliv odvolatelní (§9). Správní rada měla 24 členů a stejný počet náhradníků. Složena byla podle následujícího klíče: min. zemědělství jmenoval 4 členy a 4 náhradníky za výrobce a 2 členy a 2 náhradníky za mlékařské podniky (část zpracovatelů). Ministr průmyslu obchodu a živností jmenoval rovněž za mlékařské podniky další 2 členy a 2 náhradníky a 6 členů a

6 náhradníků za zpracovatele sádla, oleje a vajec; za rozdělovatele potom jmenoval 4 členy a 4 náhradníky. Ministr sociální a zdravotní správy v dohodě s ministrem vnitra jmenoval za spotřebitele (kteří nebyli členy svazu) 6 členů a 6 náhradníků. Členové správní rady byli rovněž při neplnění povinností kdykoliv odvolatelní příslušnými ministry (§11). Úkolem správní rady bylo spolupůsobit při provádění úkolů svazu, správa jmění Svazu, schvalování jeho rozpočtu, jmenování zaměstnanců a stanovení jejich požitků. Správní rada mohla také podat k ministerstvu zemědělství stížnost na předsedu Svazu (§13). Honorovaná byla pouze funkce předsedy; ostatní funkcionáři Svazu měli jen nárok na náhradu výdajů (§15). Ke kontrole finančního hospodaření byli zřizováni 4 revisoři účtů (a 4 náhradníci) a to ze členů Svazu po jednom za výrobce, zpracovatele, rozdělovatele a jeden za spotřebitele (§18). Jejich činnost měla být honorovaná.

Příloha 16

Celková produkce mléka v Československu

rok	produkce mléka v mil. l
1936	4741
1945	2335
1950	3173
1955	3415
1960	3715

Zdroj: Historická statistická ročenka ČSSR, Praha 1985, s. 224.

Příloha 17

Výrobci olomouckých tvarůžků v roce 1940 v Protektorátu podle průměru obrátu za léta 1936-1938

Firma	Sídlo	průměr obrátu 1936-1938 v K	podíl v %
Karel Pivný	Loštice	3 322 332	19,3
Jaroslav Dubský	Loštice	3 117 778	18,1
Vinc. Wessels	Olomouc	1 399 976	8,1
Mléčný průmysl s.r.o.	Hodonín	1 147 642	6,7
Rudolf Hrabě	Olomouc	1 108 418	6,5
Družstvo pro mléčný průmysl	Kyšperk	765 932	4,5
Karel Tomášek	Mor. Nová Ves	626 896	3,6
Karel Vaněk	Litovel	610 370	3,6
Fr. Zdařil	Olomouc	549 903	3,2
Fr. Faltejsek	Čermná	459 613	2,7
J. Sukaný	Žamberk	427 281	2,5
A. Jasanská	Jablónné	283 023	1,6
Ir. Wischnitzerová	Loštice	275 673	1,6
Em. Marek	Chudobín	270 000	1,6
Hospod. mlék./družstvo/ a sýrárna	Oplocany	263 811	1,5
Josef Koutný	Olomouc	197 576	1,1
Josef Balíček	Chrást	162 343	0,9
Leonhard Schindler	Hněvotín	157 666	0,9
Antonín Hrudník	Hněvotín	155 549	0,9
Vít. Ekštejn	Loštice	148 633	0,9
J.F.Hynková	Doloplazy	134 841	0,8
Fr.Kubíček	Olomouc	132 120	0,8
Ella Kleinová	Loštice	125 360	0,7
Leonhard Zelinka	Topolany	120 000	0,7
Adolf Gerlich	Loštice	97 333	0,6
Max Czech	Ostr. Předm.	85 702	0,5
Adolf Appel	Loštice	83 333	0,5
Josef Polák	Úhřetice	79 983	0,5
Karel Šolc	Kyjov	71 000	0,4
Jan Maixner	Hněvotín	67 123	0,4
Lud.Sedláčková	Dědice	61 666	0,4
M. Přikrylová	Prostějov	59 600	0,3
M. Grebeníčková	Kunovice	54 226	0,3
Jak. Schindler	Hněvotín	50 066	0,3
Ch. Šimáčková	Jaroměř	49 333	0,3
Alois Zemánek	Beroun	41 826	0,2
V. Zbořil	Vyškov	36 666	0,2
Anna Fritscherová	Loštice	36 168	0,2
Vlasta Mádrová	Daskabát	36 000	0,2
Jindřich Zelený	Rousínov	32 000	0,2
Frant. Domes	Drahotuše	31 666	0,2
Jaroslav Chudoba	Topolany	29 333	0,2
Jos. Metelka	Daskabát	25 000	0,1
Marie Sekaninová	Loštice	25 000	0,1
Rol.mlék.druž.	Zdounky	23 673	0,1
J. Polách	Rousínov	21 333	0,1
Lad. Burián	Prostějov	20 000	0,1
Mlék.a hospod.družstvo	Hradec Králové	18 243	0,1
František Přikryl	Prostějov	18 000	0,1
J. Mazal	Olšany	15 333	0,1
A. Urbanová	Loštice	15 315	0,1
Leop.Hartmanová	Místek	12 000	0,1
Zden. Mruzek	Ol-Hodolany	7 333	0
Engelbert Huschke	Místek	6 720	0
František Doležel	Litovel	5 900	0
Růž. Šimordová	Holešov	2 600	0

Zdroj: ZA Opava, pob. Olomouc, Fond OŽK Olomouc, inv. č. 17900, sg. XVID, kart. 2124 a vlastní výpočty procent. Zkrácená jména a sídla ponechána podle zdroje.

Příloha 18

Výrobci olomouckých tvarůžků v ČSR podle obrátu v roce 1946

Jméno	Obrat v Kč	podíl v %
Karel Pivný	14 964 268	14,9
Jaroslav Dubský	13 865 136	13,8
František Faltejsek	8 263 721	8,2
Karel Tomášek	7 542 414	7,5
Vincenc Wessels	7 388 772	7,4
A.R.Hrabě	7 101 611	7,1
J. Sukaný	7 035 055	7,0
Družstvo pro mléčný průmysl Kyšperk s.r.o.	5 440 091	5,4
Anna Jasanská	4 632 239	4,6
Karel Vaněk	4 213 360	4,2
František Zdařil	3 948 219	3,9
Karel Šolc	2 565 339	2,6
Josef Koutný	2 036 420	2,0
Josef Polák	2 027 098	2,0
Marie Přikrylová	1 801 872	1,8
Antonín Hrudník	1 408 406	1,4
Adolf Appel	1 206 127	1,2
Marie Zelinková	955 525	1,0
Josef Fričer	895 880	0,9
František Fojtík	865 870	0,9
J.F.Hynková	740 901	0,7
Alois Zemánek	572 000	0,6
Josef Balíček	523 332	0,5
Ladislav Burian	494 889	0,5
Gerlich&Šišma	0	x

Zdroj: NA Praha, fond Ústřední svaz průmyslu, kartotéka č. 352, 353 a vlastní výpočty procent. Zkrácená jména ponechána podle zdroje.

Příloha 19

Podnikatelé ve výrobě tvarůžků

Karel Pivný

Jaroslav Dubský

František Zdařil

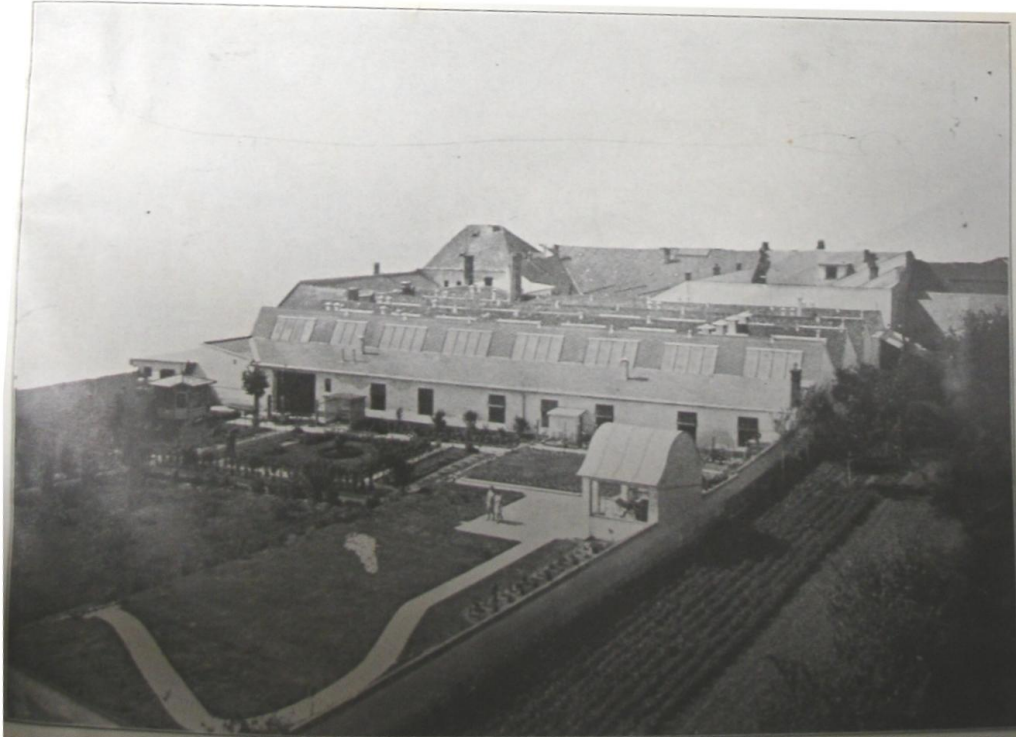

Rudolf Hrabě

Zdroj: Kronika řemesel, obchodu, živností a výroby v oblasti Obchodní a živnost. komory v Olomouci, Olomouc 1942.

Příloha 20

Tvarůžkárna firmy Karel Pivný ve 30. letech

Zdroj: Richard Fischer, *Loštice ve svém nár. hospod. a kulturním vývoji od r. 1848, díl III. (část hospodářská)*, Strojopisný dokument uložen ve Vědecké knihovně Olomouc.

Příloha 21

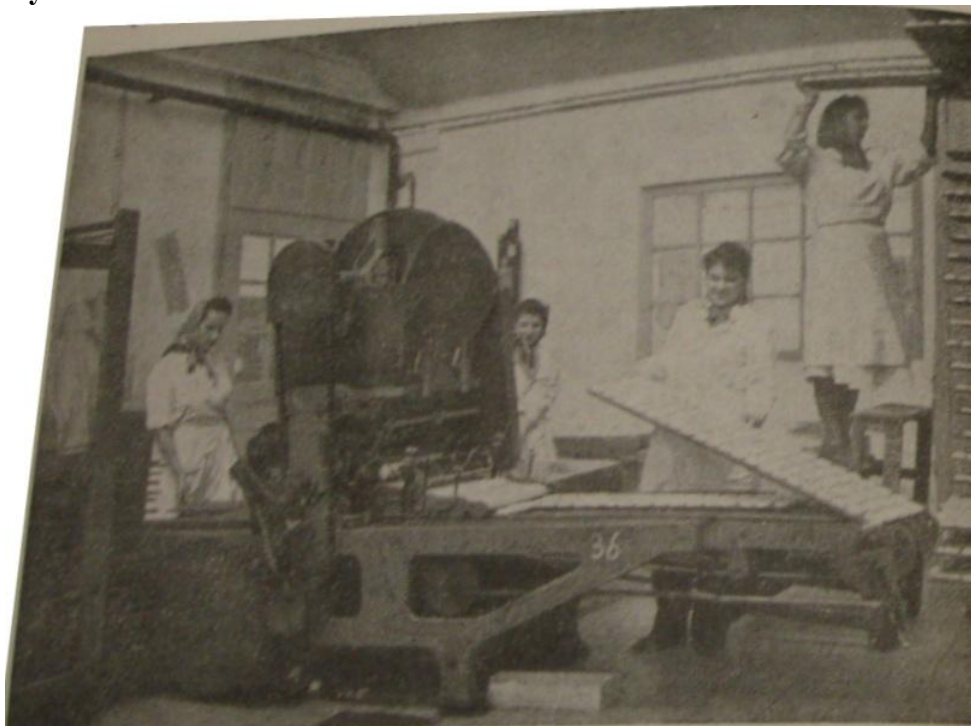
Tvarůžkárna firmy Jaroslav Dubský ve 30. letech

Zdroj: *Kronika řemesel, obchodu, živnosti a výroby v oblasti Obchodní a živnost. komory v Olomouci*, Olomouc 1942.

Příloha 22

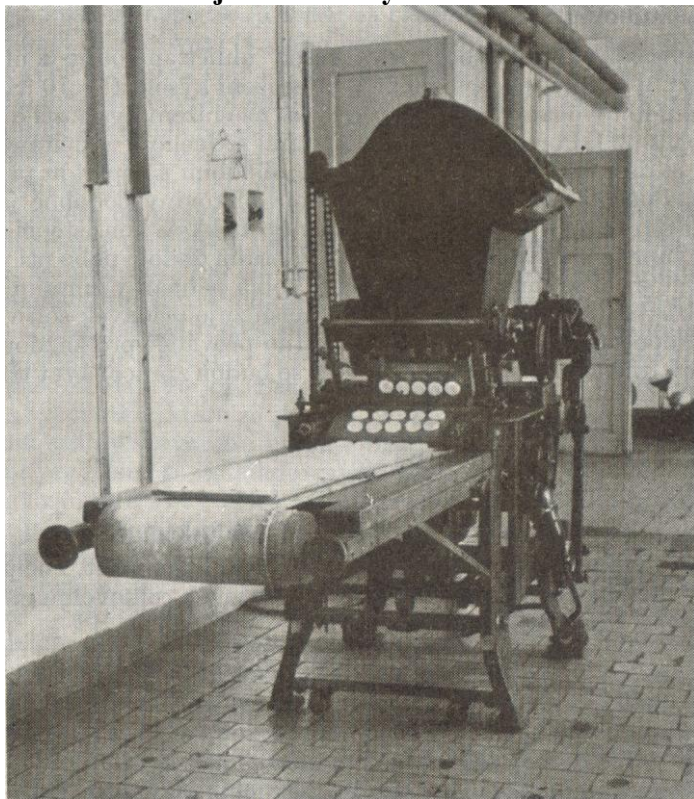
Výroba tvarůžků v 50. letech 20. stol.

Zdroj: Adolf Lang, Vyprávění o tvarůžkách, in: *Severní Morava*, vlastivědný sborník, Šumperk 1959.

Příloha 23

Formovací stroj na tvarůžky v 50. letech 20. stol.

Zdroj: Václav Kněz, *Sýrařství*, Praha 1956.